

JAN CHOCHOROWSKI

ROLA SIGYNNÓW HERODOTA W ŚRODOWISKU KULTUROWYM WCZESNEJ EPOKI ŻELAZA NA NIZINIE WĘGIERSKIEJ

HERODOTS SIGYNNEN IM KULTURELLEN MILIEU DER FRÜHEISENZEIT AUF DER UNGARISCHEN TIEFEBENE

W okresie przemian kulturowych, które zapoczątkowują w środkowym dorzeczu Dunaju wczesną epokę żelaza, pojawia się na Wielkiej Nizinie Węgierskiej nowe ugrupowanie określane mianem kultury Mezőcsát. W tym samym czasie rozprzestrzeniają się w Kotlinie Karpackiej znaleziska typu kimmeryjskiego. Narastające w 2 poł. VI w. p.n.e. oddziaływania scytyjskie doprowadzają do ukształtowania się w tym środowisku kultury Vekerzug. Południowe ugrupowanie osadnicze tej kultury łączy z kulturą Mezőcsát wyraźne więzy genetyczne. Antyczne źródła pisane pozwalają lokalizować w płd. części Alföldu Sigynnów, a konfrontacja danych archeologicznych z przekazaną przez Herodota charakterystyką etnograficzną tego ludu umożliwia identyfikację Sigynnów z osadnictwem południowej grupy kultury Vekerzug. Stały charakter powiązań intergrupowych, a także trwałość rubieży kulturowej, wyodrębniającej środowisko środkowego dorzecza Cisy, skłaniają do stwierdzenia, że były to zjawiska związane z tym samym etnosem. Etonim „Sigynnowie” określa zatem również substrat związany z kulturą Mezőcsát. Sigynnowie byli najprawdopodobniej jednym z ludów, który przemieścił się na tereny Niziny Węgierskiej wraz z pierwszą falą ludności „kimmeryjskiej” jeszcze w okresie HaB.

I. ROZWÓJ SYTUACJI KULTUROWEJ WE WCZESNEJ EPOCE ŻELAZA NA TERENACH WSCHODNIEJ CZĘŚCI KOTLINY KARPACKIEJ

U schyłku epoki brązu i w początkach wczesnej epoki żelaza, tj. w okresie HaB₂-HaB₃ (IX-VIII w. p.n.e.), na rozległych obszarach Europy Środkowej, a zwłaszcza w Kotlinie Karpackiej, miały miejsce głębokie przemiany sytuacji kulturowej. Wyrazem tych zjawisk jest przede wszystkim nagłe załamanie się kultury Gáva (Kemenczei 1982, 42), przez jednych badaczy określanej (wraz z grupą Holihrady) mianem trackiego Hallstattu (Smirnova 1957, 99 n.; 1974, 362), przez innych zaś zaliczanej do tzw. płd.-wsch. kręgu kultur pól popielnicowych (Furmánek, Veliačik, Romsauer 1982, 161). Kultura ta rozwijała się od przełomu BrD/HaA₁ w płn.-wsch. części Kotliny Karpackiej, zajmując tereny górnego i środkowego dorzecza Cisy oraz Siedmiogród (Paulik 1968, 3 n., ryc. 1; Kemenczei 1971, 31 n.; László 1973, 575 n.; Smirnova 1974, 359 n.). Procesy zaniku osadnictwa objęły również inne, sąsiadujące z kulturą Gáva zespoły kulturowe, reprezentujące lokalne ugrupowania typu „pól popielnicowych”, jak grupa kryja-

tycka z terenów pogranicza środkowej Słowacji i płn. Węgier (Paulik 1962, 113 n.; 1970, 17 n.; Furmánek, Veliačik 1980, 170 n.) oraz grupa Csorva z płd. części Wielkiej Niziny Węgierskiej (Trogmayer 1963, 85 n.; Paulik 1968, 11; Kemenczei 1975, 54 n.). Zjawiskom kryzysu, jakie dotknęły wymienione ugrupowania, towarzyszy pojawienie się na obszarach Europy Środkowej horyzontu tzw. znalezisk kimmeryjskich lub tracko-kimmeryjskich (zob. np. Bukowski 1976, 57 n.; Kossack 1980, 109 n., tam starsza lit.). Nie można wykluczyć, iż z okresem tym jest związana fala niepokoju politycznych, co mogło mieć istotny wpływ na załamanie się dotychczasowych struktur osadniczych, ewentualnie ich przeobrażenia (zob. np. Rusu 1963, 22 n.). Dotyczy to zwłaszcza ugrupowań, które rozwijały się do tego momentu we wsch. części Kotliny Karpackiej. Dokonujące się wówczas przemiany sytuacji kulturowej miały jednak znacznie szerszy zasięg. Obserwujemy je również w środkowym dorzeczu Dunaju, w strefie

zajętej do tej pory przez ugrupowania związane z kręgiem kultur pól popielnicowych (środkowodunajska kultura pól popielnicowych typu Chotín II–Vál II–Stilfried; M. Dusěk 1957, 73 n.; Solle 1957, 235 n.; Patek 1968). Mniej więcej w tym samym czasie, zapewne po okresie niepokojów politycznych, pojawiają się w tej strefie ugrupowania związane z halsztackim kręgiem kulturowym. Zachodnią część Kotliny Karpackiej, po południkowy odcinek Dunaju, zajmuje od tego momentu kultura wschodniohalsztacka typu Gemeinlebern–Nové Košariska–Sopron–Dalj (Lázár 1957, 19 n.; Pichlerová 1970, 5 n.; Paulík 1975, 19 n.; Patek 1980, 153 n.; 1981, 189 n.). Jest to równocześnie okres rozprzestrzeniania się różnych zjawisk kulturowych o zasięgu ponadregionalnym. Należy do nich między innymi upowszechnienie znajomości metalurgii żelaza oraz pewnych umiejętności wywodzących się ze środowiska stepowego, jak np. szerokiego zastosowania konia do jazdy wierzchem, nowych sposobów kielżnienia i w związku z tym asortymentu metalowych części uźdźienicy tzw. typu tracko-kimmeryjskiego (Kossack 1954, 111 n.). Obydwa zjawiska rozpowszechniają się w Europie Środkowej na szeroką skalę po okresie przemian kulturowo-osadniczych, i to szczególnie w tych ugrupowaniach, które w ich wyniku ukształtowały swoje oblicze kulturowe. Skali tego zjawiska nie umniejsza bynajmniej fakt, iż na niektórych terenach Europy Środkowej (zwłaszcza w jej wsch. części) wyroby żelazne pojawiają się już znacznie wcześniej, zwłaszcza od okresu HaA (Horedt 1964, 119 n.; László 1977, 53 n.; Bukowski 1981, 327 n.). Niezależnie od ograniczonego zasięgu tego zjawiska, tak w sensie terytorialnym, jak i w zakresie skali upowszechnienia, ze śladami miejscowej obróbki żelaza na szerszą skalę możemy się tu liczyć dopiero od okresu HaB (László 1977, 66). W kontekście tego zagadnienia w literaturze podkreślane jest też niekiedy znaczenie tzw. kimmeryjskiej drogi rozprzestrzeniania się metalurgii żelaza (Lengyel 1956, 3 n.; Berciu 1964, 264 n.; zob. też Bukowski 1981, 329 n.).

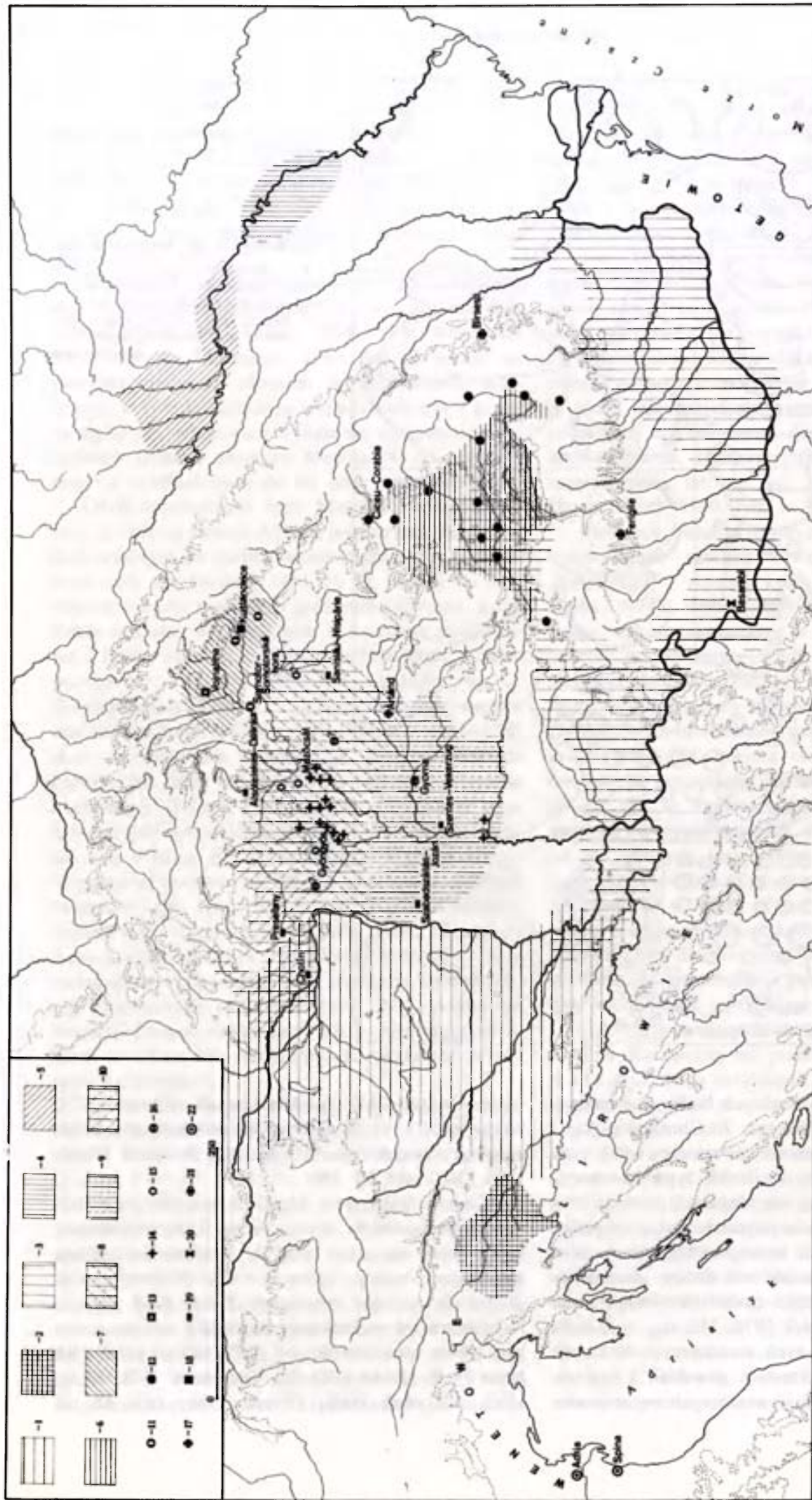
W odróżnieniu od dość jasno zarysowującego się obrazu kulturowego wczesnej epoki żelaza w zach. części Basenu Karpackiego sytuacja w jego wsch. części jest znacznie mniej czytelna (ryc. 1). Mimo pewnych zastrzeżeń trzeba niewątpliwie uznać możliwość przeżywania się w tej strefie elementów postgawskich aż do okresu HaC, a więc także po okresie zasadniczych przemian kulturowych. Nie ulega bowiem wątpliwości obecność we wsch. i pń.-wsch. części Kotliny Karpackiej zespołów kontynuujących gawskie tradycje kulturowe, datowanych na koniec okresu HaB (HaB₃) oraz okres HaC. Zjawisko to reprezentują zwłaszcza znaleziska z terenów Ukrai-

ny Zakarpackiej i wsch. Słowacji. Należą do nich materiały tzw. somotorskiego typu z okresu HaB₃ (Pleinerová, Olmerová 1958, 109 n.; Točík, Vladár 1971, 407 n.) oraz zespoły grobowe typu Vojnatina, datowane na HaB₃–HaC, określane również mianem „przedkusztanowickich” (Budinský–Krička 1976, 119 n.), a także odpowiadające im pod względem charakteru inwentarza osiedla obronne typu Ardanovo i Šelestovo (Smirnova 1966, 397 n., ryc. 5–7), czy też Somotorská hora (Pastor 1958, 314 n.). Materiały z tego ostatniego stanowiska stały się właśnie podstawą do wydzielenia najmłodszej fazy rozwoju kultury Gáva (grupa somotorska), datowanej na okres HaB₃ (Paulík 1968, 34 n.; Točík, Vladár 1971, 407 n.).

Osiedla obronne, kontynuujące gawskie tradycje kulturowe, rozwijają się także do końca HaC na terenie Siedmiogrodu (Horedt 1961, 180 n.; 1974, 216 n.; Vasiliev 1972, 87). Należą do nich zwłaszcza takie obiekty, jak np. stosunkowo dobrze rozpoznany Ciceu-Corabia, jud. Bistrița Năsăud (Vasiliev, Gaiu 1980, 31 n.; Vasiliev 1983, 54).

Do końca okresu HaC rozwija się też w pld. części Siedmiogrodu kultura Basarabi (Ciugudeanu 1976, 9 n.), która w okresie HaB₃–HaC (VIII–VII w.) zajmowała rozległe obszary od Banatu i Wojwodiny przez Oltenię, Muntenię i Nizinę Wołoską aż po Mołdawię (Vulpe 1965, 105 n., ryc. 11; 1970, 115 n., ryc., 1; 1981a, 179 n.). Skupienie stanowisk z dorzecza Maruszy stanowi geograficznie dość wyraźnie wyodrębnioną enklawę osadnictwa tej kultury. Kultura Basarabi jest utożsamiana z zarysowującą się już w tym okresie północnotracką wspólnotą etniczną (Vulpe 1965, 129 n.), przy czym niektóre strefy jej zasięgu bywają nawet niekiedy identyfikowane ze znanymi z nazwy plemionami trackimi, np. strefa zachodnia z Triballami (Tasić 1981b, 235 n.).

Najbardziej znaczące przemiany obrazu kulturowego obserwujemy jednak na terenie Wielkiej Niziny Węgierskiej. W ciągu okresu HaB w środkowym dorzeczu Cisy pojawia się bowiem ugrupowanie wykazujące daleko idącą dyskontynuację w stosunku do poprzedzającego go środowiska w zakresie większości podstawowych zjawisk kulturowych (ryc. 2). Ugrupowanie to reprezentują płaskie cmentarzyska typu Füzesabony i Mezöcsát z grobami szkieletowymi, głównie w pozycji wyprostowanej na wznak, rzadziej skurczonej na boku. Występują one głównie na pń. obrzeżeniu Alföldu, w strefie przedpoła Średniogórza Północnego (Patek 1967, 101 n.; 1974, 337 n.; 1980, 160 n., ryc. 3). W inwentarzach tych grobów spotykane są niekiedy m.in. przedmioty typu kimmeryjskiego (np. pobocznicę), występujące również dość licznie na Wielkiej Nizinie Węgierskiej

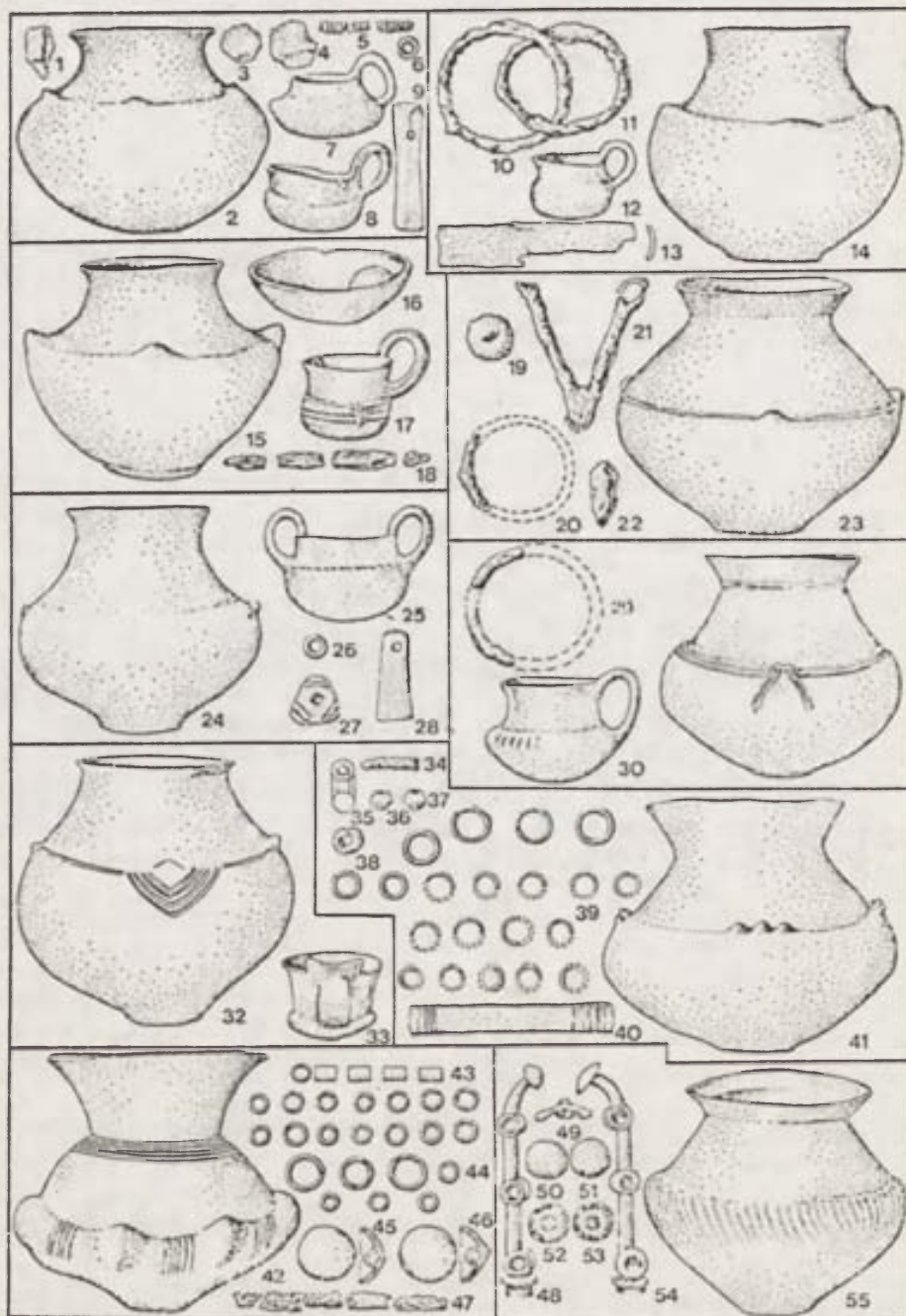

Ryc. 1. Sytuacja kulturowa we wczesniej epoce żelaza na terenach wschodniej części Kotliny Karpackiej

1 - kultura wschodniomohalska, wg Pichlerovej 1970, 2 - grupa dolnokrajńska, wg Gabrovca 1966, 3 - kultura Basarabi, wg Vulpego 1981a, 4 - grupa moldawska kultury scytyjskiej, wg Meľukovej 1958, 5 - grupa zachodniopodolska, j.w., 6 - grupa siedmiogrodzka, wg Vasilieva 1980, 7 - grupa kusztanowicka, wg Bukowskiego 1969, 8-10 - kultura Vekerzug (8 - grupa pln.-wsch., 9 - grupa pld., 10 - grupa pln.-zach.), 11 - późno- i postgawskie osiedla obronne na terenie wschodniej Słowacji i Ukrainy Zakarpackiej, 12 - osiedla obronne z okresu HaB-HaC na terenie Siedmiogrodu, wg Horeďtia 1974 i Sorocanu 1982, 13 - cmentarzysko „przedkusztanowickie” w Vojnatine, okr. Michalovce, 14 - cmentarzyska typu Mezőcsat na terenie Alőldu, wg Patek 1974, 15 - zespoły typu Győngyös, 16 - zespoły typu Gyoma, 17 - zespoł „kșiążczy” z Ártánd, kom. Hajdú-Bihar, 18 - cmentarzysko w Kuštianovicach, raj. Mukachevo, 19 - cmentarzyska typowe dla poszczególnych grup terytorialnych kultury Vekerzug, 20 - cmentarzysko w Basarabi, jud. Doj, 21 - eponimiczne cmentarzyska grupy Ferigile-Birsești, 22 - kolonia grecka.

— Kulturelle Lage in der Frühisenzeit in den Gebieten des östlichen Teiles des Karpatenbeckens

1 - osthalbstatistische Kultur, nach Pichlerová 1970; 2 - niederkrajinische Gruppe, nach Gabrovce 1966; 3 - Basarabi-Kultur, nach Vulpe 1981a; 4 - moldauische Gruppe der skythischen Kultur; 5 - Westpodolien-Gruppe, nach Meľukova 1958; 6 - siebenbürgische Gruppe, nach Vasiliev 1980; 7 - Kusztanovice-Gruppe, nach Bukowski 1969; 8-10 - Vekerzug-Kultur (8 - nord-östliche Gruppe, 9 - südliche Gruppe, 10 - nord-westliche Gruppe); 11 - spät- und post Gáva Wehrsiedlungen in den Gebieten der Ost-Slowakei und der transkarpatischen Ukraine; 12 - Wehrsiedlungen aus der HaB-HaC-Periode in dem Gebiet von Siebenbürgen, nach Horeďt 1974 und Sorocanu 1982; 13 - „Vorkuštanovicer“-Gräberfeld in Vojnatina, 14 - Gräberfelder vom Mezőcsat-Typ in dem Gebiet von Alőld, nach Patek 1974; 15 - Komplexe vom Győngyös-Typ; 16 - Komplexe vom Gyoma-Typ; 17 - „Fürstengrab“-Komplex aus Ártánd; 18 - Gräberfeld in Kuštanovice, 19 - typische Gräberfelder für einzelne Lokal-Gruppen der Vekerzug-Kultur; 20 - Gräberfeld in Basarabi, 21 - eponymische Gräberfelder der Ferigile-Birsești Gruppe; 22 - griechische Kolonien

Ryc. 2. Zespoły grobowe kultury Mezöcsát

1-47 - Mezöcsát-Hörcsögös, kom. Borsod-Abaúj-Zemplén, (1-9 - gr. 44, 10-14 - gr. 63; 15-18 - gr. 55, 19-23 - gr. 52, 24-28 - gr. 35, 29-31 - gr. 31, 32, 33 - gr. 27, 34-41 - gr. 93, 42-47 - gr. 94); 48-50 - Füzesabony, kom. Heves, gr. 3.

Grabkomplexe der Mezöcsát-Kultur

1-47 - Mezöcsát-Hörcsögös (1 - Grab 44, 10-14 - Grab 63, 15-18 - Grab 55, 19-23 - Grab 52, 24-28 - Grab 35, 29-31 - Grab 31, 32, 33 - Grab 27, 34-41 - Grab 93, 42-47 - Grab 94); 48-50 - Füzesabony, Grab 3

Nach Patek 1980

w składzie znalezisk gromadnych bądź jako znaleźska luźna (Mészáros 1961, ryc. 7). Chronologiczny i kulturowy związek cmentarzysk szkieletowych typu Mezöcsát z horyzontem znalezisk typu kimmeryjskiego w chwili obecnej nie ulega wątpliwości (Patek 1974, 353). Charakterystyczną cechą zespołów grobowych jest obecność kości zwierzęcych ze składowanych rytualnie w charakterze darów „konsumpcyjnych” wybranych części poćwiartowanych zwierząt (głównie bydła; Patek 1974, 342, ryc. 3, 4, 6, 8). Materiał ceramiczny z tych cmentarzysk wykazuje natomiast silne piętno tradycji gawskich i kyjatyckich, a także udział cech wywodzących się ze środo-

wiska kultur pól popielnicowych (Patek 1974, 343 n., tabl. I-V). W inwentarzu ceramicznym widoczne są również związki z kulturą Basarabi (Patek 1974, 346, tabl. IV 16).

Cmentarzyska typu Mezöcsát wiązane są z ludnością pochodzenia wschodniego (kimmeryjskiego), która miała się przemieścić do Kotliny Karpackiej, zasiedlając obszary nizinne w strefie zbliżonej ekologicznie do terenów stepowych (Patek 1974, 348 n.). Niezależnie od rozbieżności poglądów na datowanie początków tego zjawiska od HaB₁ (Patay 1969, 210) przez HaB₂ (Bóna 1963, 28; Kemenczei 1971, 57 n.; 1982, 42) oraz HaB₃ (Patek 1980, 163) aż do

HaB₃/HaC (Patek 1974, 353) i HaC (Patek 1967, 104) nie ulega wątpliwości, iż łączy się ono z falą przeobrażeń sytuacji kulturowej w Europie Środkowej na progu wczesnej epoki żelaza. Wszystko wskazuje na to, że w środowisku reprezentowanym m.in. przez cmentarzyska typu Mezöcsát mamy do czynienia z obecnością rozwiniętej metalurgii żelaza (Patek 1980, 162 n.).

Omawiane ugrupowanie kulturowe określane jest w literaturze zazwyczaj mianem „przedsytyjskiego” (Patek 1967, 101 n.; 1974, 337 n.; Bukowski 1976, 125 n.; Kemenczei 1983, 54). Z uwagi na potrzebę unikania określeń o zabarwieniu etnicznym, w tym konkretnym wypadku zresztą z gruntu mylących, właściwsze wydaje się stosowanie neutralnego terminu „kultura Mezöcsát”, od największego z przebadanych do tej pory cmentarzysk.

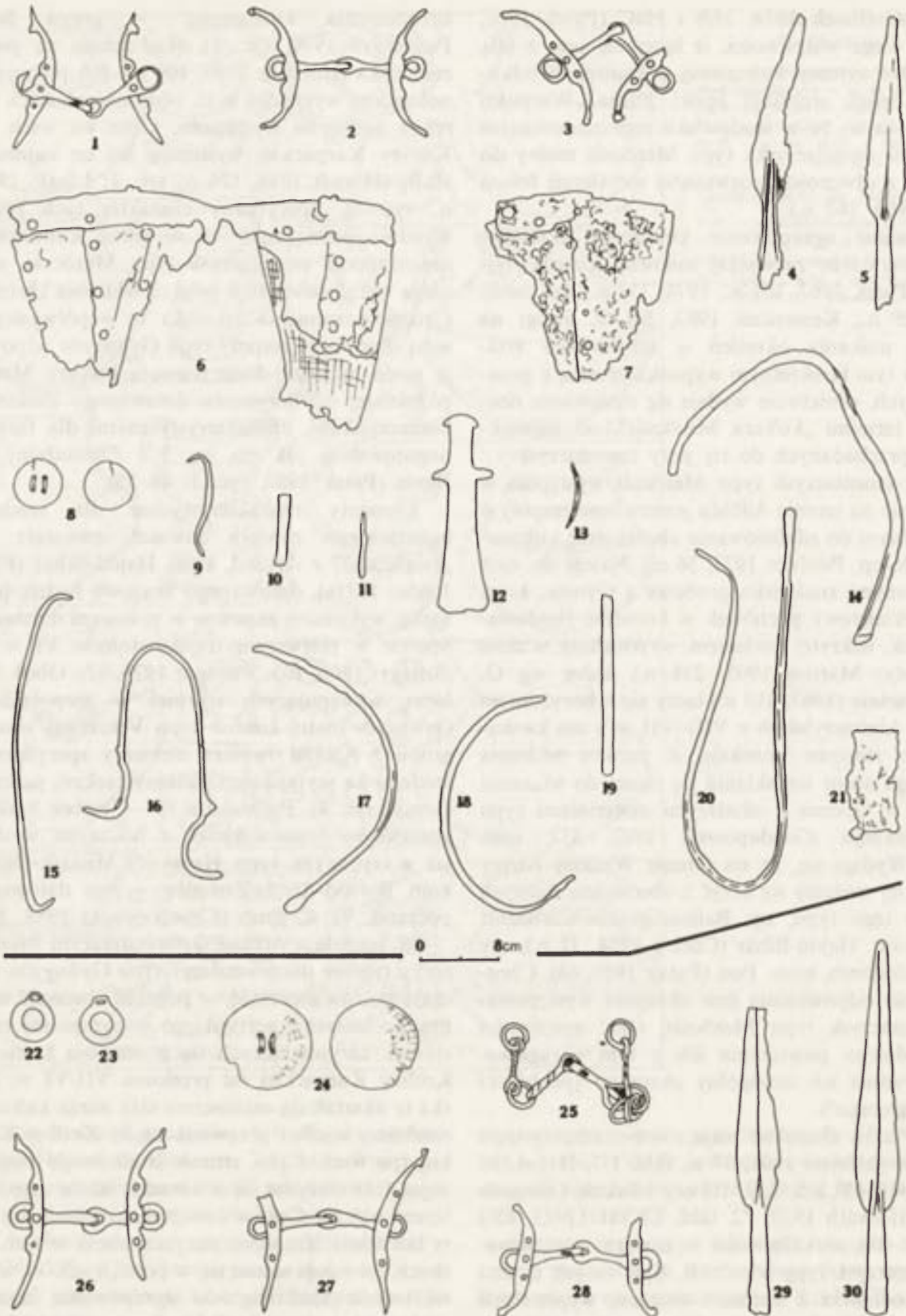
Obok cmentarzysk typu Mezöcsát występują w tym okresie na terenie Alföldu jeszcze inne zespoły o dość trudnym do zdefiniowania charakterze kulturowym (zob. np. Párducz 1973, 56 n.). Należy do nich między innymi znalezisko grobowe z Gyoma, kom. Békés (szkieletowy pochówek w komorze zbudowanej z belek, nakrytej kurhanem, wyposażony w złote przedmioty; Márton 1905, 234 n.), które wg G. Gazdapusztai (1967, 315 n.) łączy się z horyzontem znalezisk kimmeryjskich z VIII–VII w. i ma kaukaskie oraz stepowe koneksje. Z punktu widzenia chronologii autor ten skłania się raczej do wiązania kurhanu w Gyoma z młodszymi materiałami typu kimmeryjskiego (Gazdapusztai 1967, 332, tabl. chron.). Wydaje się, że na terenie Wielkiej Niziny Węgierskiej możemy się liczyć z obecnością dalszych zespołów tego typu, np. Balmazújváros-Kárhozott halom, kom. Hajdú-Bihar (Csalog 1954, 37 n.), czy Acsa-Zsidódomb, kom. Pest (Patay 1955, 68). Chronologicznie odpowiadają one okresowi występowania cmentarzysk typu Mezöcsát, choć możliwości bezpośredniego powiązania ich z tym ugrupowaniem utrudnia ich szczególny charakter (pochówki typu książęcego?).

Specyficzny charakter mają również zespoły typu Gyöngyös (Márton 1908, 37 n., tabl. I 7, II 1–4, 6–10, III 1–19, IV 1–5, 7, 9, 10) czy Miskolc-Diosgyör (Gallus, Horváth 1939, 72, tabl. LXVII 11–13, 15 i LXVIII 1–18), zlokalizowane w zasięgu występowania cmentarzysk typu Mezöcsát. Były to, jak można sądzić, pochówki z końmi i wozami, wyposażone m.in. w kielzna typu Vekerzug ze sztywno zamocowanymi (przynitowanymi) pobocznicami, falery, groty oszczepów, płaskie siekierki z bocznymi występami i naczynia metalowe (ryc. 3). Zespoły te wykazują obecność wielu cech spotykanych też w kulturze wsch.-halsztackiej z terenu Transdanubii (halsztackie

ugrupowania kurhanowe – grupa Sopron; Pichlerová 1970, ryc. 1), skąd znane są podobne znaleziska (Horváth 1969, 109 n.). Ich pozycję chronologiczną wyznacza m.in. obecność płaskich siekierek z bocznymi występami, które we wsch. części Kotliny Karpackiej występują już co najmniej od HaB₂ (Horedt 1964, 126 n., ryc. 3; László 1977, 72 n., ryc. 2). Specyficzny charakter tych zespołów utrudnia powiązanie ich w sensie kulturowym z inwentarzami cmentarzysk typu Mezöcsát, ale nie ulega wątpliwości, że z punktu widzenia chronologii i rozprzestrzenienia zjawiska te współwystępują z sobą. Być może zespoły typu Gyöngyös odpowiadają nieco młodszej fazie rozwoju kultury Mezöcsát, późniejszej od horyzontu datowanego znaleziskami kimmeryjskimi, charakterystycznymi dla fazy czerogorowskiej, jak np. gr. 3 z Füzesabony, kom. Heves (Patek 1980, ryc. 3: 48–55).

Elementy charakterystyczne dla środowiska halsztackiego zawiera również inwentarz grobu „książęcego” z Ártánd, kom. Hajdú-Bihar (Párducz 1965a; 1971a), datowanego brązową hydrią peloponeską, wykonaną zapewne w pracowni działającej w Sparcie w pierwszym trzydziestoleciu VI w. p.n.e. (Szilágyi 1966, 103; Párducz 1973, 42). Obok innych form, występujących również w zespołach typu Gyöngyös (m.in. kielzna typu Vekerzug), inwentarz grobu z Ártánd zawiera elementy specyficzne dla środowiska scytyjskiego (żelazny czekan, pancerz łuskowy; ryc. 4). Potwierdza to – wobec braku wyznaczników typu siekierek z bocznymi występami jak w Gyöngyös, kom. Heves czy Miskolc-Diosgyör, kom. Borsod-Abaúj-Zemplén – jego datowanie na początek VI w. p.n.e. (Chochorowski 1984, 123 n.).

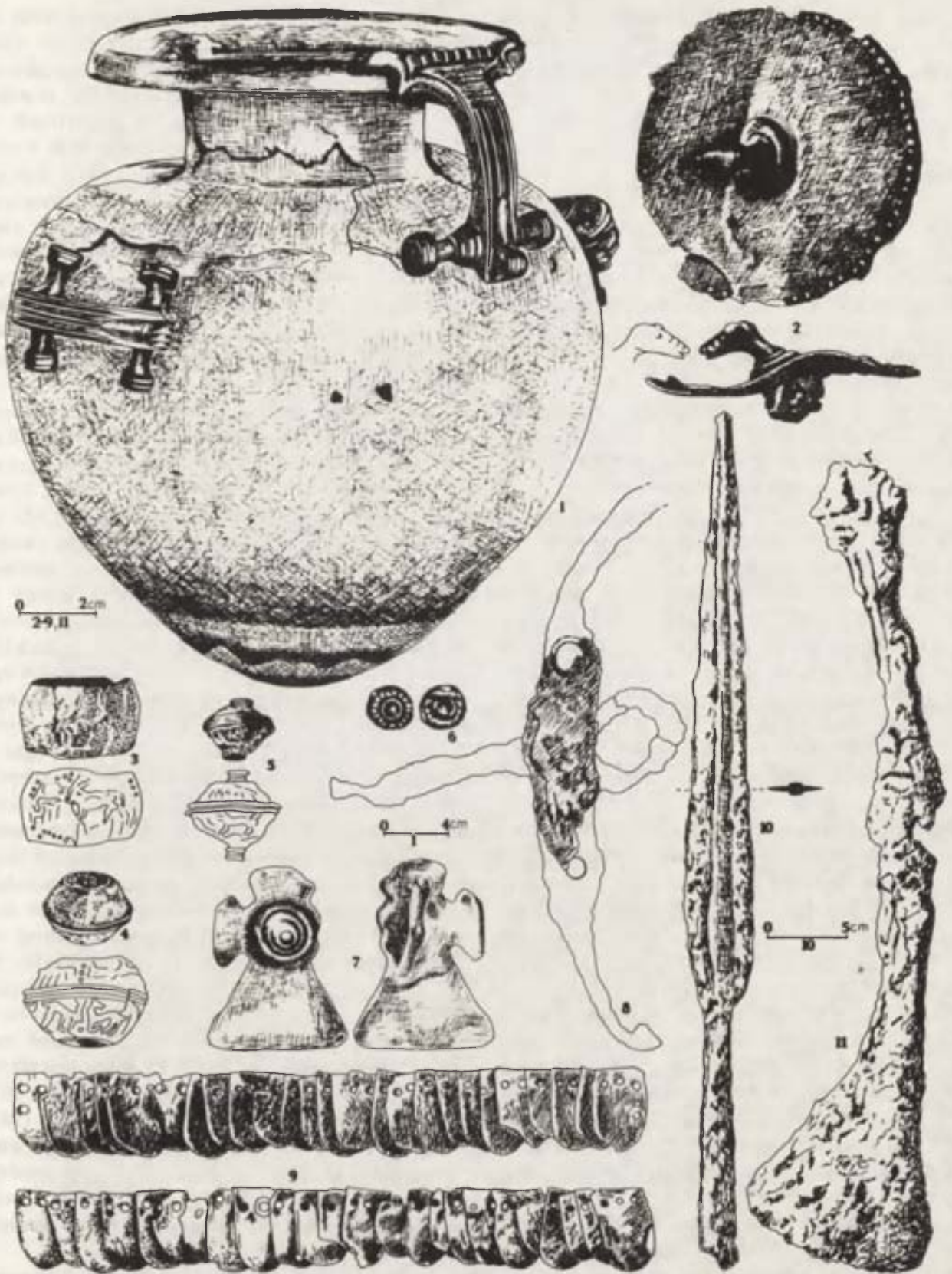
W zespole z Ártánd, kontynuującym zasadniczo cechy typowe dla inwentarzy typu Gyöngyös, zaznacza się równocześnie – poprzez obecność elementów pochodzenia scytyjskiego – symptomy nowych zjawisk zarysowujących się w rozwoju kulturowym Kotliny Karpackiej od przełomu VII/VI w. Zjawiska te ukształtują ostatecznie taki obraz kulturowy i osadniczy wsch. i płn.-wsch. części Kotliny Karpackiej (po wsch. i płn. stronie środkowego biegu Dunaju), jaki utrzyma się w zasadzie aż do zajęcia tych terenów przez Celtów i rozprzestrzenienia się kultury lateńskiej. Zasadniczym przełomem w tych zjawiskach było pojawienie się w początkach VI w. p.n.e. na terenie Siedmiogrodu ugrupowania noszącego wiele cech typowych dla kultury scytyjskiej (grupa siedmiogrodzka; Vasiliev 1976, 23 n.; 1980). Reprezentują je płaskie, na ogół niewielkie cmentarzyska szkieletowe z pochówkami w pozycji wyprostowanej na wznak, których inwentarz (zwłaszcza elementy uzbrojenia, części rzędu końskiego, ozdoby i przy-

Ryc. 3. Zespoły typu Gyöngyös – Komplexe vom Gyöngyös-Typ

1 21 – Miskolc-Diosgyőr, Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén; 22-30 – Nyékládháza-Kisperes puszta, Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén

Nach Gallus, Horváth 1939

Ryc. 4. Wybrane elementy inwentarza grobu „książęcego” w Ártánd, kom. Hajdú-Bihar.

Ausgewählte Elemente aus dem Inventar des „Fürstgrabes” von Ártánd

Nach Párducz 1971a

bory toaletowe; ry. 5), znajduje analogie w środowisku scytyjskim (Vasiliev 1980, tabl. 27). Natomiast ceramika wbrew pewnym zastrzeżeniom (Vasiliev 1980, 165 n.) wykazuje cechy typowe dla środowiska kontynuującego tradycje kultury Gáva (zespoły późno- i postgawskie), bądź też spokrewnionego z tymi zespołami (zob. też Crişan 1974, 110 n.).

Powstanie grupy siedmiogrodzkiej jest jednym z elementów procesu, który w 2 połowie VII oraz w początkach VI w. p.n.e. objął szersze obszary lasostepu ukraińskiego. Czynnikiem motorycznym tych zjawisk była, jak można sądzić, rosnąca aktywność Scytów w tej strefie po ich ostatecznym wycofaniu się z terenów Azji Przedniej przed rokiem 585 p.n.e. (Grakov 1971, 19; Vasiliev 1976, 39 n.). Przejawem aktywności środowiska stepowego (Scytów koczowników) była penetracja terenów leśnostepowych, niosąca w rezultacie m.in. szerzenie się typowych dla tego środowiska elementów kultury materialnej (Il'inskaja 1973, 3 n.; 1975, 171). Spowodowało to powstanie w strefie lasostepu szeregu ugrupowań o charakterze scytyjskim. W ich genezie istotną rolę odegrało zjawisko przejmowania przez miejscowe (etnicznie niescytyjskie) osadnictwo scytyjskiego modelu kulturowego. Tak zapewne przebiegał m.in. proces formowania się grupy zachodniopodolskiej (zob. Sulimirski 1936, 36 n.; oraz: Meljukova 1958, 49 n.; Smirnova, Bernjakovič 1965, 101, przyp. 76; a także Bukowski 1969, 456 n.). Czynnikiem inicjującym i przyspieszającym ten proces było jednak przenikanie grup ludności scytyjskiej ze strefy stepowej.

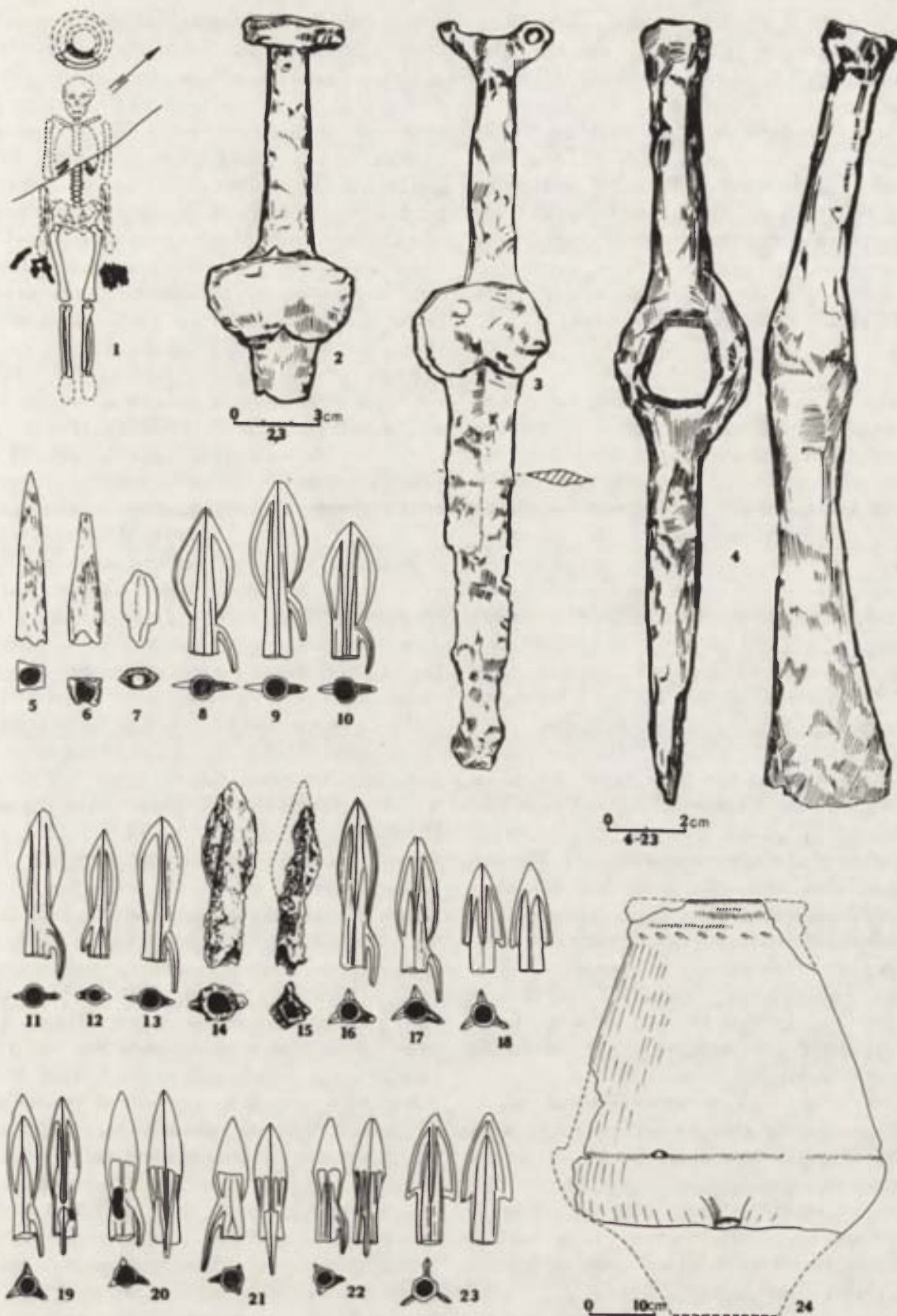
Powstanie grupy siedmiogrodzkiej było zapewne efektem przemieszczenia się elementu etnicznego ze strefy o ukształtowanej już kulturze w typie scytyjskim. Na ten bowiem czas przypada koniec użytkowania osiedli obronnych typu Teleac, jud. Alba, Şeica Mică, jud. Sibiu, czy wspomnianego już Ciceu-Corabia, przy czym nie można wykluczyć, że jest to proces przebiegający gwałtownie, związany z wydarzeniami o charakterze militarnym (Vasiliev 1972, 87; 1976, 40). Wbrew wysuwanyemu niekiedy sugestiom (Vulpe 1981b, 402 n.) jest mało prawdopodobne, by grupa siedmiogrodzka o tak wyraziście ukształtowanym obliczu kulturowym mogła pojawić się w 2 połowie VII w. p.n.e., tj. już wtedy, kiedy zaczyna się dopiero kształtować scytyjski charakter ugrupowań leśnostepowych (zob. np. Il'inskaja 1968, 63 n.; Grakov 1971, 123 n.).

Jest oczywiście rzeczą trudną do rozstrzygnięcia, czy ludność stanowiąca podstawę formowania się populacji grupy siedmiogrodzkiej była związana ze środowiskiem stepowym, czy leśnostepowym. Inaczej mówiąc, chodzi o dylemat, w jakim stopniu należy się tu liczyć z elementem koczowniczym —

irańskim, a w jakim z etnicznie niescytyjskim, ale wykazującym szeroką adaptację scytyjskich wzorców kulturowych. Nie ulega jedynie wątpliwości scytyjski charakter grupy siedmiogrodzkiej w zakresie większości (ale nie wszystkich) uchwytnych archeologicznie zjawisk kulturowych (np. brak kurhanów, typ inwentarza ceramicznego, zestaw zapinek) oraz fakt, że wykształcenie się tego ugrupowania nie mogło być wynikiem przemian kulturowych w obrębie miejscowego środowiska. Obserwujemy bowiem zbyt wiele elementów dyskontynuacji, tworzących wyraźną barierę pomiędzy starszym (zespoły późno- czy postgawskie, kultura Basarabi) a nowo powstałym (grupa siedmiogrodzka) środowiskiem kulturowym.

V. Vasiliev w swoich licznych pracach poświęconych grupie siedmiogrodzkiej uznaje scytyjsko-irańskie pochodzenie ludności związanej z tym ugrupowaniem i podkreśla jej napływowy charakter, wywodząc ogólnie ze strefy nadczarnomorskiej (zob. np. Vasiliev 1980, 171 n.). Jest on równocześnie zwolennikiem koncepcji identyfikującej grupę siedmiogrodzką z Agatyrzami. Jako skrajną wersję tej koncepcji można traktować wcześniejsze sugestie I. H. Crişana (1967, 439 n.; 1974, 114 n.), iż „kolebki” Agatyrzów (lub Scytów-Agatyrzów), ludu irańskiego, a nie trackiego, należy poszukiwać na środkowym Podnieprzu. Ş. Ferenci (1971, 30 n.) uznaje scytyjski charakter grupy siedmiogrodzkiej i wiąże ją genetycznie z obszarami środkowego Podnieprza, natomiast sprzeciwia się jej identyfikacji z Agatyrzami, lokalizując tych ostatnich poza Karpatami i łącząc z grupą Ferigile-Birşeşti. Przeciwnikiem łączenia grupy siedmiogrodzkiej (w jego terminologii „grupy Ciumbrud”) ze scytyjskim elementem etnicznym i dopatrywania się w jej genezie istotnej roli ruchów migracyjnych jest A. Vulpe (np. 1981b, 398 n.). Równocześnie jest on zwolennikiem szerokiej lokalizacji Agatyrzów (Siedmiogród-Mołdawia, a nawet jeszcze szerzej), uznając ich za element irański, niescytyjski, ale też nietracki, i wiąże przeniknięcie tego ludu do strefy dunajsko-karpackiej z okresem przedscytyjskim (Vulpe 1970, 179 n.; 1981b, 402). Na trudności w określeniu siedzib Agatyrzów wskazuje też D. Popescu (1962, 447 n.), opowiadając się za ich szeroką lokalizacją i przyjmując równocześnie tracki charakter osadnictwa grupy siedmiogrodzkiej.

Jeszcze bardziej złożony charakter miał zapewne proces formowania się grupy zachodniopodolskiej, w którym osadnictwo leśnostepowe (etnicznie niescytyjskie) odegrało poważną rolę. Wskazuje na to m.in. typ obrządku pogrzebowego z zarysowującym się bardzo wyraźnie udziałem ciałopalenia (Sulimir-

Ryc. 5. Cristești, jud. Mureș, gr. 9. Typowy zespół najstarszej fazy grupy siedmiogrodzkiej.

Cristești, Grab 9. Typischer Komplex der ältesten Phase der siebenbürgischen Gruppe

Nach Zrinyi 1965

ski 1936, 5 n.). Podkreśla się w tym wypadku zwłaszcza udział osadnictwa „późnoczarnoleskiego”, które w związku ze wzrostem zagrożenia w strefie objętej oddziaływaniami scytyjskimi (w tym penetracją militarną) przesunęło się około przełomu VII/VI w. w kierunku zachodnim (zob. np. Meljukova 1958, 49 n.; Smirnova, Bernjakovič 1965, 101, przyp. 76; Bukowski 1969, 456 n.). Za gwałtownym charakterem tego procesu, przynajmniej w fazie początkowej, przemawia m.in. krótkotrwałość „późnoczarnoleskich” osiedli etapu Żabotinskiego z terenów prawobrzeżnej części środkowego Podnieprza (Pokrowska 1952, 55 n.; Bukowski 1969, 462; Il'inskaja 1975, 70 n.).

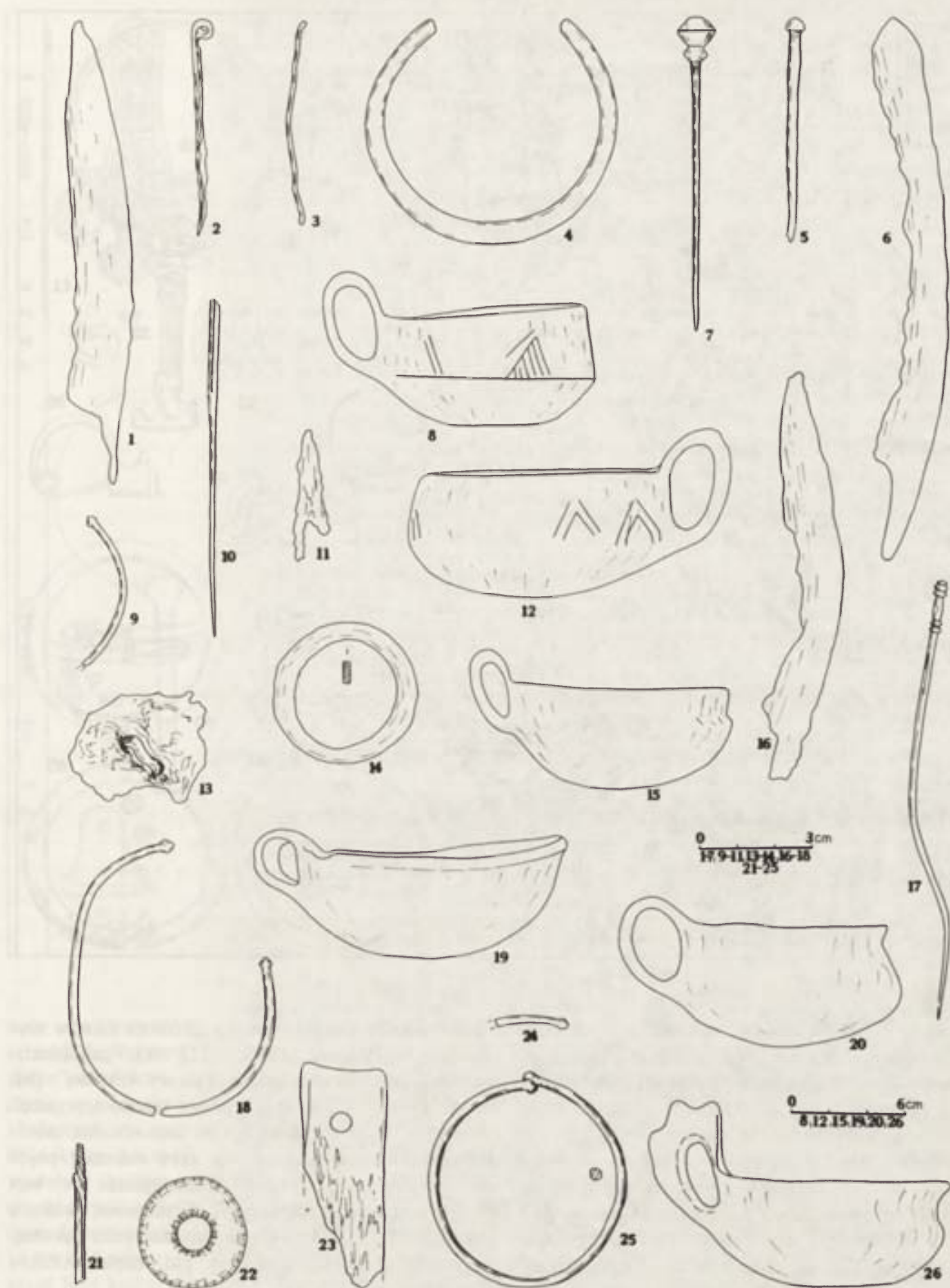
Zjawiska te miały, jak się wydaje, w dużym stopniu charakter reakcji łańcuchowej. Efektem przemieszczeń ludnościowych w tej strefie było bowiem przesunięcie osadnictwa „późnoholihradzkiego” (trackiego Hallstattu) z obszarów Podola ku zachodowi, co zapoczątkowało z kolei proces formowania się grupy kusztanowickiej na terenie Ukrainy Zakarpackiej (Smirnova, Bernjakovič 1965, 101). To ostatnie ugrupowanie nawiązuje, zwłaszcza w zakresie ceramiki, do zespołów późnoholihradzkich, a także do środowiska późno- i postgawskiego (Grakov, Meljukova 1954, 78 n.; Smirnova, Bernjakovič 1965, 97 n.; zob. też Bukowski 1969, 356 n.), którego przetrwanie w płn.-wsch. części Kotliny Karpackiej aż do tego czasu nie ulega wątpliwości. Charakter inwentarzy grupy kusztanowickiej dowodzi, iż powstała ona w procesie asymilacji elementów charakterystycznych dla obydwu środowisk. Trzeba podkreślić, że ugrupowanie to w zakresie podstawowych, uchwytnych archeologicznie cech kulturowych ma całkowicie niescytyjski charakter. Poglądy przeceniające bezpośredni wkład środowiska scytyjskiego, zwłaszcza stepowego (Böhm 1936, 9 n.; Lengyel 1960, 61 n.), w formowanie się tego zespołu są całkowicie nieuzasadnione (zob. też Bukowski 1969, 356 n.).

G. I. Smirnova i K. V. Bernjakovič (1965, 102 n.) datują pojawienie się grupy kusztanowickiej na I połowę VI w. p.n.e. Wydaje się jednak, że geneza tego ugrupowania pozostaje w bezpośrednim związku z przemianami kulturowymi, które na przełomie VII/VI w. ogarnęły strefę leśnostepową w bezpośrednim sąsiedztwie łuku Karpat, a także Siedmiogród i Ukrainę Zakarpacką.

Jak można przypuszczać, tereny Niziny Węgierskiej znalazły się zasadniczo poza zasięgiem tych procesów. Jedyne ich symptomem jest tu występowanie pojedynczych elementów scytyjskich (Chochorowski 1984, 144), przy czym tylko w inwentarzu z Ártánd stwierdzamy obecność tych elementów w

dobrze datowanym zespole. Jedyne nowe zjawiskiem kulturowym jest pojawienie się cmentarzyska w Alsótelekes-Dalinka, kom. Borsod-Abaúj-Zemplén (Patay 1961, 27 n.; 1962, 13 n.) w dorzeczu Bódvy, na północ od Miskolca (ryc. 6). Dla jego zachodniej, wydzielającej się planigraficznie części (Chochorowski 1984, 135) charakterystyczne są pochówki ciałopalne jamowe (niekiedy w czworokątnych, dużych jamach). Sporadycznie występują też pochówki szkieletowe w pozycji skurczonej na boku. Inwentarz ceramiczny tworzą wyłącznie szerokootworowe, płytkie czerpaki, typowe dla grupy zachodniopodolskiej i kusztanowickiej (Meljukova, 1958, ryc. 9: 11, 12; Smirnova, Bernjakovič 1965, tabl. V 1, 2, 4), ale znane też z cmentarzysk postgawskich typu Vojnatina (Budinský-Krička 1976, tabl. IX 1) oraz z zespołów typu Mezöcsát (Patek 1974, tabl. IV 7, 8). Inwentarz metalowy dzięki częstemu występowaniu szpil i obecności noży żelaznych nawiązuje zwłaszcza do grupy zachodniopodolskiej (Sulimirski 1936, 21 n.), a także do materiałów z osiedli późnogawskich w płn.-wsch. części Kotliny Karpackiej (Budinský-Krička 1976, ryc. 5). Z uwagi na typ obrządku grzebalnego cmentarzysko w Alsótelekes-Dalinka, niezależnie od indywidualnego oblicza, wykazuje najwięcej cech wspólnych z grupą zachodniopodolską (Sulimirski 1936, 6 n.). Dla chronologii tej części cmentarzyska istotna jest obecność w inwentarzu kilku grobów zausznice brązowych ze stożkowatymi zakończeniami, typowych m.in. dla materiałów grupy siedmiogrodzkiej z VI w. p.n.e. (zwłaszcza z jego I połowy; Vasiliev 1980, tabl. 27). Choć ocena charakteru materiałów pochodzących z zach. części cmentarzyska w Alsótelekes-Dalinka nie może być pełna do czasu odkrycia większej liczby podobnych zespołów i przeprowadzenia studiów porównawczych, to wydaje się nie ulegać wątpliwości, że w jakiś sposób wiążą się one z przemianami kulturowymi, obserwowanymi od przełomu VII/VI w. w sąsiedztwie płn.-wsch. części łuku Karpat. Być może mamy tu do czynienia ze śladami przemieszczenia się niewielkiej grupy ludności, która w ramach mających wówczas miejsce ruchów migracyjnych przeniknęła z tej strefy na tereny płn. obrzeżenia Wielkiej Niziny Węgierskiej. Byłby to zatem najdalej (?) ku zachodowi wysunięty punkt wyznaczający zasięg przemieszczeń substratu etnicznego, biorącego udział w formowaniu się osadnictwa grupy zachodniopodolskiej i kusztanowickiej („późnoholihradzkiego”, „postgawskiego”). Powiązanie zachodniej części cmentarzyska w Alsótelekes-Dalinka z którymkolwiek z czterech wymienionych środowisk jest jednak na obecnym etapie badań niemożliwe.

Cmentarzysko w Alsótelekes-Dalinka wykazuje

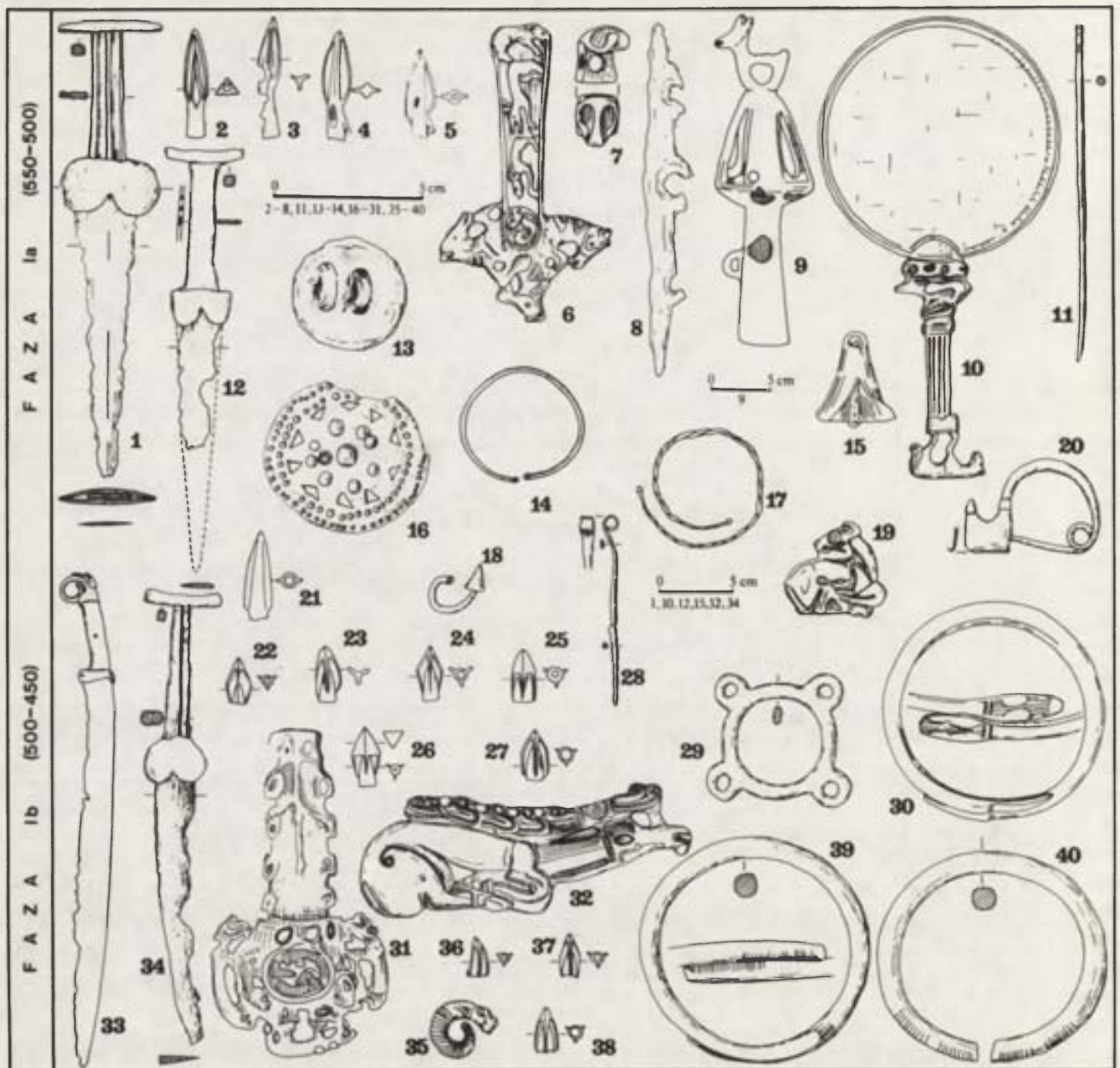

Ryc. 6. Materiały charakterystyczne dla starszej fazy cmentarzyska Alsótelekes-Dalinka, kom. Borsod-Abaúj-Zemplén

1-4 - gr. 8; 5, 6 - gr. 10; 7, 8 - gr. 12; 9-11 - gr. 16; 12 - gr. 17; 13, 14 - gr. 21; 15, 16 - gr. 25; 17 - gr. 32; 18 - gr. 33; 19, 20 - gr. 40; 21-23 - gr. 42; 24, 25 - gr. 50; 26 - gr. 55.

Charakteristische Funde für den älteren Teil des Gräberfeldes in Alsótelekes-Dalinka

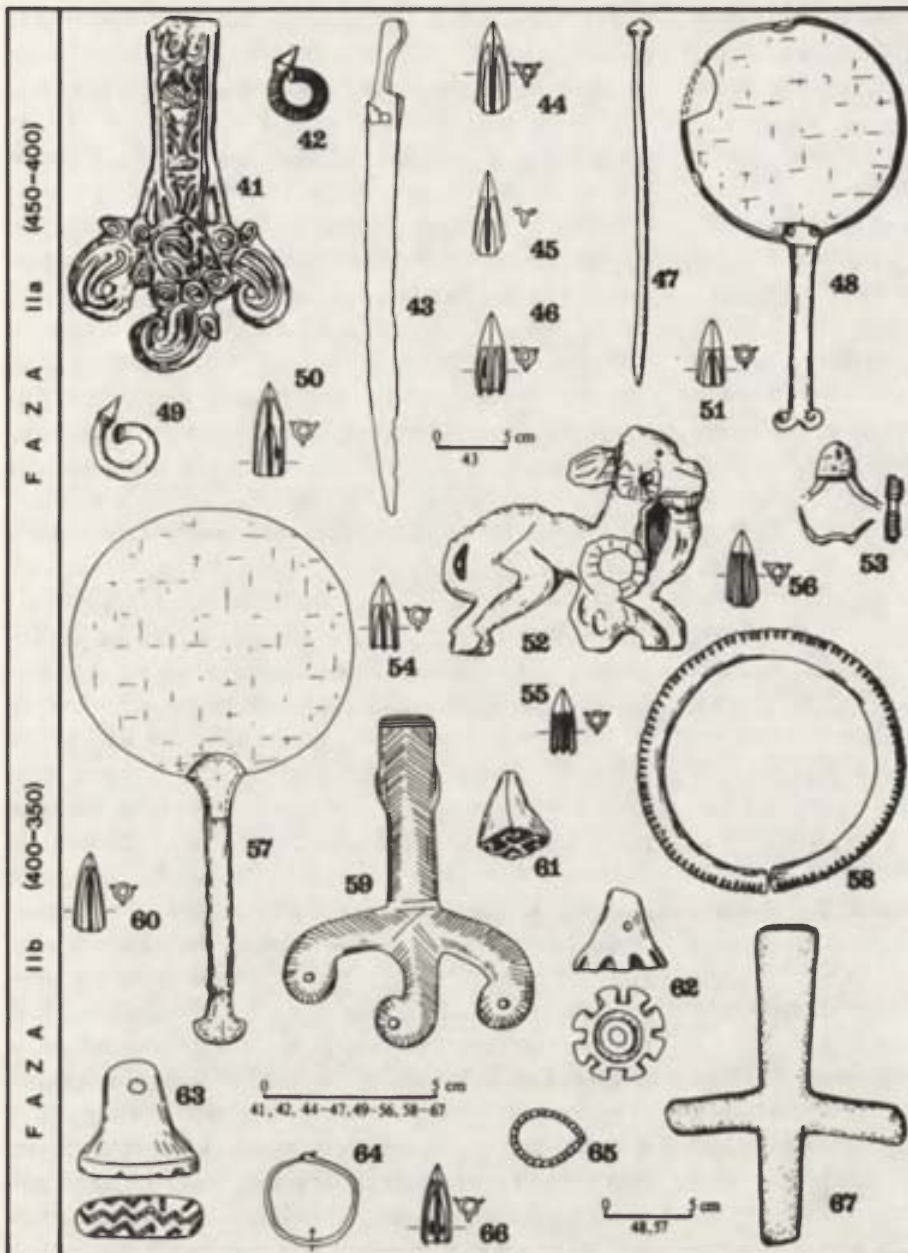
1-4 - Grab 8, 5, 6 - Grab 10, 7, 8 - Grab 12, 9-11 - Grab 16, 12 - Grab 17, 13, 14 - Grab 21, 15, 16 - Grab 25, 17 - Grab 32, 18 - Grab 33, 19, 20 - Grab 40, 21-23 - Grab 42, 24, 25 - Grab 50, 26 - Grab 55

kontynuację użytkowania w późniejszym okresie, czego dowodzi charakter jego odrębnej planigraficznie, wschodniej części (Chochorowski 1984, 135). Jest ona związana z tzw. osadnictwem tracko-scytyjskim i w zakresie inwentarza reprezentuje wszystkie cechy typowe dla tego zespołu kulturowego. Najstarsze ze znalezisk datujących tę strefę wiążą się ze schyłkiem VI, ewentualnie przelomem VI/V w. Sytuacja ta w sposób symptomatyczny odzwierciedla następstwo zjawisk leżących u podstaw procesu kształtowania się na Nizinie Węgierskiej ugrupowania kulturowego i osadniczego, którego rozwój został przerwany dopiero w momencie pojawienia się Celtów w 1. połowie IV w. p.n.e. Ugrupowanie to określane jest w literaturze różnego typu terminami

o zabarwieniu etniczującym, np. „kultura okresu scytyjskiego” (Párducz 1965c, 273 n.), „alföldzko-nadcisańsko-słowacka grupa kultury trackiej” (M. Dušek 1974, 361 n.) lub „kultura tracko-scytyjska” (Paulík 1975, 35 n.). Z uwagi na uzasadnioną metodycznie potrzebę unikania w tym zakresie pojęć etniczujących, proponowane jest zastąpienie tych terminów etnicznie „neutralnym” określeniem „kultura Vekerzug” (KV), od znanego cmentarzyska Szentes-Vekerzug, kom. Csongrád, w płd. części Alföldu (Chochorowski 1985a).

Cmentarzysko w Alsótelekes-Dalinka, wykazujące ciągłość użytkowania od okresu poprzedzającego bezpośrednio pojawienie się KV, jest w skali całego tego ugrupowania zjawiskiem wyjątkowym. Wyra-

Ryc. 7. Zestawienie znalezisk typowych dla poszczególnych faz chronologicznych kultury Vekezug

Aufstellung der für einzelne chronologische Phasen der Vekezug-Kultur typischen Funde

zem obserwowanych w tym okresie przemian w sytuacji kulturowej na Nizinie Węgierskiej jest bowiem zasadniczo pojawienie się płaskich cmentarzysk, w zdecydowanej większości birytualnych, zakładanych na surowym korzeniu. Do najbardziej charakterystycznych datowników pozwalających wydzielić grupę najstarszych inwentarzy z tych cmentarzysk należą przedmioty typu scytyjskiego (grociki strzał, okucia kołczanów, sztylety, grzechotki, zwierciadła itp.; ryc. 7), typowe dla późnoarchaicznej fazy kultury scytyjskiej i datowane na 2 połowę VI w. p.n.e. (Chochorowski 1984, 119 n.). Zespoły grobowe z tego rodzaju wyznacznikami występują głównie w płn. części Wielkiej Niziny Węgierskiej i w rejonie Średniogórza Północnego (Chochorowski

1984, ryc. 8; 1985a, ryc. 2). Tu koncentrują się także luźne znaleziska tego typu. W tej samej strefie zlokalizowane są również znaleziska z kurhanów w Mezökereztés-Zöldhalompusztá, kom. Borsod-Abaúj-Zemplén (Fettich 1928) oraz Tápiószentmárton, kom. Pest (Fettich 1927, 136 n.). Pierwsze z nich to złota, a drugie elektronowa aplikacja tarczy przedstawiająca jelenia. Formy te mają analogie w środowisku scytyjskim strefy stepowej (Kubczak 1978, 83 n., tabl. 5a). Związek materiałów o charakterze scytyjskim z najstarszymi inwentarzami KV jest w jakimś sensie odzwierciedleniem roli, jaką w genezie tego zespołu kulturowego odegrało środowisko scytyjskie. Przedmioty typu scytyjskiego, występujące w najstarszych zespołach KV i spotyka-

ne luźno w płn. części Alföldu oraz w strefie Średniogórze Północnego, mają przy tym odpowiedniki (tak z punktu widzenia chronologii, jak i formy) w horyzoncie znalezisk wyznaczających zasięg fali militarnej penetracji Scytów, jaka w 2 połowie lub u schyłku VI w. p.n.e. ogarnęła niektóre tereny Europy Środkowej (Chochorowski 1975, 5 n.; 1985b, 230 n.; Bukowski 1977, zwłaszcza 276 n.; 1978, 377 n.). Ślady tych wydarzeń obserwujemy kolejno: w płn. części Transdanubii (niejako na przedłużeniu strefy występowania materiałów typu scytyjskiego o charakterze późnoarchaicznym w płn. części Wielkiej Niziny Węgierskiej), na terenach pld.-zach. Słowacji i Moraw, w rejonie Bramy Morawskiej, na Przedgórzu Sudeckim i Dolnych Łużycach, i być może na terenach płn. Czech (Chochorowski 1985b, 230 n., tabl. 5).

Chronologiczny i przestrzenny związek omawianych zjawisk sugeruje, że podstawowym czynnikiem, który stał się przyczyną napływu scytyjskich elementów kultury materialnej na tereny Wielkiej Niziny Węgierskiej i zapoczątkował proces formowania się KV, była ekspansywność środowiska scytyjskiego (Chochorowski 1984, 148 n.). Można sądzić, że zjawiska te miały związek z eskalacją nacisku wywieranego przez Scytów w ciągu VI w. p.n.e. na ludy etnicznie niescytyjskie, zamieszkujące strefę lasostepu. Nacisk ten nasilał się w miarę wzrostu potęgi politycznej Scytów (zob. też Vulpe 1970, 177), by osiągnąć szczytowy moment w obliczu konfliktu z Persami w czasie wyprawy Dariusza I (513–512 r.). Ekspansywność elementu stepowego mogła być przyczyną przenikania ku zachodowi grup ludności, zapewne w dużej mierze etnicznie niescytyjskiej (Chochorowski 1975, 24 n.). Wywodziła się ona głównie z tych ugrupowań osadniczych, które ukształtowały swoje oblicze kulturowe w wyniku szerokiego zaadaptowania elementów w typie scytyjskim. Prawdopodobne jest na przykład przesunięcie się w kierunku zachodnim elementu etnicznego, związanego z grupą posulską, z lewobrzeżnej części środkowego Podnieprza (Párducz 1973, 50 n.; Chochorowski 1975, 8 n.).

W kontekście tych zagadnień interesująco przedstawia się zróżnicowanie terytorialne stosowanych w KV form obrządku pogrzebowego, a także różnice chronologiczne w kształtowaniu się poszczególnych stref zasiedlenia tej kultury (Chochorowski 1985a, mapy 1–6). Północno-wschodnia strefa jej zasięgu wyróżnia się wyraźną przewagą ciałopalenia. Szczególnie charakterystyczny jest wysoki odsetek pochówków popielnicowych na niektórych cmentarzyskach, jak np. Sanislău-Nisipărie, jud. Satu Mare (Németi 1972, 121 n.; 1982, 115 n.). Inne, położone

w centralnej i płn. części tej strefy, np. wspomniane już stanowisko w Alsótelekes-Dalinka, wyróżniają się dominacją pochówków ciałopalnych jamowych. Cechy te nie znajdują odpowiedników w klasycznych ugrupowaniach kultury scytyjskiej. Równocześnie w obrębie omawianej strefy skupia się zdecydowana większość znalezisk typu scytyjskiego o charakterze późnoarchaicznym, a także wszystkie (w sumie jednak nieliczne) pochówki podkurhanowe.

Ta pozorna sprzeczność obserwowanych zjawisk kulturowych wydaje się jednak wskazywać, jakimi drogami przebiegały procesy leżące u podstaw formowania się osadnictwa KV. Dominacja ciałopalenia charakterystyczna jest bowiem równocześnie dla obydwu ugrupowań, które od początku VI w. p.n.e. rozwijały się w sąsiedztwie płn.-wsch. części łuku Karpat, tj. grupy kusztanowickiej (Böhm, Jankovich 1936, 64 n.; Smirnova, Bernjakovič 1965, 90 n.; Smirnova 1979, 51 n.) oraz zachodniopodolskiej (Sulimirski 1936, 7 n.; Meljukova 1958, 40 n.). Powszechne występowanie pochówków popielnicowych typowe jest zwłaszcza dla grupy kusztanowickiej. W grupie zachodniopodolskiej występują również groby szkieletowe, przy czym zawierają one na ogół pochówki w pozycji skurczonej na boku (Sulimirski 1936, 6; Meljukova 1958, 40). Pochówki ciałopalne są również charakterystyczne dla starszej części cmentarzyska w Alsótelekes-Dalinka, rozwijającej się równolegle z wyżej wymienionymi ugrupowaniami i pozostającej w stosunku do nich w bliżej nie określonym związku genetycznym. Mimo że w grupie kusztanowickiej, a także zachodniopodolskiej, zespoły grobowe wyróżniają się nie znanymi w KV na szerszą skalę elementami konstrukcyjnymi (kurhany, konstrukcje kamienne), czy też szczególnymi formami obrządku (pochówki wielopopielnicowe, warstwy ciałopalenia pod nasypem), to jednak wydaje się, iż obserwowaną na cmentarzyskach typu Alsótelekes-Dalinka i Sanislău-Nisipărie sytuację w zakresie obrządku pogrzebowego można wytłumaczyć tylko bezpośrednimi związkami pomiędzy osadnictwem płn.-wsch. ugrupowania KV a zespołami rozwijającymi się po obydwóch stronach płn.-wsch. części łuku Karpat.

Czynnikiem, który w genezie płn.-wsch. ugrupowania osadniczego KV odegrał podstawową rolę, było więc chyba przeniknięcie ku zachodowi – wraz z innymi grupami ludności o kulturze scytyjskiej ze strefy lasostepu – substratu etnicznego, wywodzącego się z grupy zachodniopodolskiej. W wir dokonujących się przesunięć ludnościowych zostało także zapewne wciągnięte osadnictwo grupy kusztanowickiej z terenów Zakarpacia, położonych na szlaku głównego nurtu ruchów migracyjnych.

Siłą napędową tych przemieszczeń była jednak niewątpliwie ludność scytyjska, związana ze środowiskiem koczowniczym strefy stepowej. W elemencie koczowniczym trzeba też w głównej mierze upatrywać sprawców zniszczeń wywołanych penetracją militarną na niektórych obszarach Europy Środkowej. Za udziałem Scytów koczowników w omawianych wydarzeniach poza charakterem towarzyszących im zjawisk (Chochorowski 1975, 16 n.) przemawia obecność znalezisk typowych wyłącznie dla „książęcych” zespołów ze stepów nadczarnomorskich (Grakov 1971, 66 n.; Kubczak 1978, 85 n.), zarówno w rejonie formowania się płn.-wsch. ugrupowania KV (Mezőkeresztes-Zöldhalompusztá, Tápiószentmárton), jak i w strefie objętej penetracją militarną (Witaszkowo, woj. Zielona Góra; Bukowski 1977, 134 n., tabl. XXVI–XXXIV).

Istotnym argumentem przemawiającym za tak odtwarzanym przebiegiem procesu formowania się KV jest fakt, iż napływ ludności ze strefy leśnostepowej i z rejonu Zakarpacia na Wielką Nizinę Węgierską spowodował równocześnie przesunięcia ludnościowe w obrębie miejscowego osadnictwa. Wyrazem tego jest pojawienie się w pld. części Alföldu cmentarzysk birytualnych, wykazujących przewagę grobów szkieletowych. Część z nich, jak np. Szentés-Vekerzug, charakteryzuje się wysokim odsetkiem pochówków w pozycji wyprostowanej na wznak, inne, np. Szabadszállás-Józan, kom. Bács-Kiskun, skurczonych na boku (Chochorowski 1985a, mapa 6.). Stwierdzona tu sytuacja bardzo wyraźnie kontrastuje z obrazem, jaki w tym zakresie można prześledzić w obrębie płn.-wsch. ugrupowania KV. Z uwagi na wysoki udział pochówków szkieletowych w pozycji wyprostowanej na wznak na niektórych cmentarzyskach w pld. części Alföldu skupienie to – jeśli weźmiemy pod uwagę najbliższe środowisko kulturowe – nawiązuje w jakiś sposób do cmentarzysk typu Mezocsát. Fakt ten wydaje się być istotny wobec wyraźnej dyskontynuacji cech w zakresie obrządku pogrzebowego pomiędzy cmentarzyskami typu Mezocsát, zajmującymi płn. obrzeżenie Alföldu i strefę na pld. przedpolu Średniogórza Północnego, a występującymi w tym rejonie cmentarzyskami płn.-wsch. grupy KV. Na cmentarzysku w Szentés-Vekerzug, w strefie odpowiadającej najwcześniejszej fazie jego użytkowania, stwierdzono ponadto obecność elementów charakterystycznych dla zespołów typu Gyöngyös, które terytorialnie, a zapewne również kulturowo, są związane z cmentarzyskami typu Mezocsát. Chodzi tu o pochówek koni z wozem, zawierający m. in. wędzidła typu Vekerzug i falery (Párducz 1952, 144 n., tabl. XLII 1, 2; zob. też Chochorowski 1985a, 122 n.). W

inwentarzu cmentarzyska Szentés-Vekerzug brak jednak innych, szczególnie charakterystycznych dla zespołów typu Gyöngyös, elementów datujących, jak np. siekierki z bocznymi występami. Istniejące dane pozwalają datować początek jego użytkowania, a wraz z tym wspomniany zespół, na schyłek VI w. p.n.e. (Chochorowski 1984, 135). Jest on zatem wyraźnie młodszy od zespołów typu Gyöngyös i nie może mieć z nimi związku chronologicznego, choć kulturowy związek między tymi znaleziskami nie podlega dyskusji.

Przedstawione pokrótce dane pozwalają przypuszczać, że kształtujące się w pld. części Alföldu ugrupowanie osadnicze KV przejęło pewne cechy ze środowiska reprezentowanego przez cmentarzyska typu Mezocsát i zespoły typu Gyöngyös. Podłożem tego zjawiska była zapewne przebiegająca w ramach omawianych procesów koncentracja osadnictwa kultury Mezocsát w pld. części Alföldu. Przemieszczenie się związanego z tą kulturą substratu etnicznego nastąpiło w granicach penetrowanej przez niego ekumeny. Stanowiska kultury Mezocsát występują bowiem także na południu Alföldu (Patek 1974, ryc. 1; zob. też Chochorowski 1984, 157, przyp. 169). Wydaje się więc, że w powstaniu na tym terenie skupienia osadniczego KV poważną rolę odegrała ludność związana z kulturą Mezocsát. Rola elementu etnicznego o kulturze w typie scytyjskim była w tym procesie, jak można sądzić, znacznie bardziej ograniczona niż obserwujemy w wypadku płn.-wsch. ugrupowania KV. Przemawia za tym między innymi niezbyt liczny horyzont materiałów typu scytyjskiego o charakterze późnoarchaicznym z pld. Alföldu, a także rodzaj tych znalezisk (głównie luźne). Niemniej jednak właśnie ten element był czynnikiem inspirującym proces ujednoczenia kulturowego różnych środowisk etnicznych, mających swój wkład w kształtowanie się osadnictwa KV.

W obrębie południowego skupienia osadniczego KV brak jak dotąd zespołów zawierających takie datowniki, których okres występowania w sposób wyraźny byłby wcześniejszy od cezury przełomu VI/V w. (Chochorowski 1984, 119, przyp. 22). Fakty te pozwalają twierdzić, że początki formowania się tej grupy należy odnieść do samego schyłku VI i przełomu VI/V w. (Chochorowski 1984, 133). Zjawiska te rozwijały się więc poniekąd w następstwie chronologicznym, a zapewne również przyczynowym, w stosunku do procesów, które w 2 połowie VI w. p.n.e. zapoczątkowały formowanie się płn.-wsch. grupy KV.

Zastanawiający jest fakt, że spośród elementów reprezentujących miejscowe podłoże w obrębie strefy kształtowania się płn.-wsch. ugrupowania KV jedy-

nie cmentarzysko w Alsótelekes-Dalinka wykazuje nieprzerwany rozwój i kontynuację niejako na miejscu niektórych tradycji. Wprawdzie jego młodsza część związana z KV, z punktu widzenia planigrafii wyodrębnia się bardzo wyraźnie od starszej, ale charakter obrządku grzebalnego (poza pojawieniem się bruków kamiennych) nie ulega żadnym istotnym przeobrażeniom. Generalnej zmianie ulega natomiast typ inwentarza, który poza drobnymi wyjątkami (np. typowe również dla wcześniejszej części częste występowanie szpil) reprezentuje wszystkie cechy typowe dla zespołów KV (ryc. 8). Specyfika cmentarzyska w Alsótelekes-Dalinka może, obok innych argumentów (Chochorowski 1984, 156 n.), utwierdzać w przekonaniu, że wśród elementu napływowego, który odegrał istotną rolę w formowaniu się populacji płn.-wsch. ugrupowania osadniczego KV, znaczący udział miała ludność związana z grupą zachodniopodolską.

Powstanie południowego skupienia osadniczego KV nie określa jeszcze momentu osiągnięcia przez tę kulturę maksymalnego zasięgu. Wyznacznikiem tego zjawiska jest dopiero pojawienie się cmentarzysk typu Chotín I-A i I-B, okr. Komárno (M. Dušek 1966a), w płn. części Małej Niziny Węgierskiej. Najstarsze z nich zostały założone, jak można sądzić wbrew opinii niektórych badaczy (Paulík 1975, 45, ryc. 9; M. Dušek, S. Dušek, Romsauer 1980, 182 n.; Skoryj 1984, 84 n.; zob. też Chochorowski 1985b, 236 n., przyp. 204), nie wcześniej jak na przełomie 1 i 2 (lub w obrębie 2) ćwierci V w. p.n.e., a w każdym razie niewiele przed połową tego wieku (Chochorowski 1984, 135 n.). Obserwacje dotyczące rozmieszczenia terytorialnego wyznaczników chronologicznych, typowych dla poszczególnych faz rozwoju KV sugerują, że gdzieś od tego momentu, tj. po połowie V w. nastąpiło jak gdyby pewne osłabienie potencjału osadniczego tej kultury na południu Alföldu (Chochorowski 1984, 129 n., ryc. 8; 1985a, mapy 2-5). Być może także w tym wypadku należy się liczyć z przesunięciami osadniczymi, spowodowanymi infiltracją ludności z płd. części Wielkiej Niziny Węgierskiej. Symptomatyczny jest w tym kontekście fakt, iż cmentarzyska typu Chotín I-A i I-B wykazują w zakresie obrządku pogrzebowego daleko idące podobieństwa do płd. ugrupowania KV. Charakterystyczna jest bowiem dla nich wyraźna przewaga grobów szkieletowych przy wysokim niekiedy (Chotín I-A) odsetku pochówków w pozycji wyprostowanej na wznak (Chochorowski 1985a, mapa 6).

W północnej części Małej Niziny Węgierskiej klasyczne birytualne cmentarzyska z przewagą grobów szkieletowych grupują się przede wszystkim na

terenach nizinnych, leżących w bezpośrednim sąsiedztwie Dunaju i dolnego biegu jego lewobrzeżnych dopływów: Wagu, Nitry, Hronu i Ipoli. Jak gdyby na obrzeżeniu tej strefy występują cmentarzyska wykazujące wysoki udział lub wyłączność obrządku ciałopalnego. Dla większości z nich, np. Presel'any, okr. Levice (Balaša 1959, 87 n.), charakterystyczny jest równocześnie wysoki odsetek grobów ciałopalnych jamowych. Obecność tych cmentarzysk jest zapewne wyrazem wkładu, jaki w kształtujące się płn.-zach. ugrupowanie KV wniosło miejscowe podłoże wschodniohalsztackie kultury kalenderberskiej, reprezentowane przez grupy Sereď i Kozéprépápuszta (zob. np. Paulík 1975, 22 n.). Wbrew wysuwany niekiedy poglądom (Paulík 1975, 45) należy bowiem sądzić, że w zasięgu występowania cmentarzysk typu Chotín I-A i I-B oblicze kulturowe miejscowego środowiska wschodniohalsztackiego uległo szybkiemu przetworzeniu (zob. też Chochorowski 1985b, 236 n., przyp. 204). Przemawia za tym m.in. charakter zlokalizowanego w tej strefie cmentarzyska w miejscowości Modrany, okr. Komárno (S. Dušek 1976, 397 n.), na którym obok zespołów reprezentujących wcześniejszą, „wschodniohalsztacką” fazę użytkowania (datowaną inwentarzem z zapinkami już nawet na połowę VI w. p.n.e., zob. S. Dušek 1976, 415 n., ryc. 10: 12-15; Mansfeld 1973, 74 i 90; oraz Chochorowski 1985b, 236, przyp. 201) występują klasyczne inwentarze KV, nie starsze niż 2 ćwierć V w. p.n.e. Trzeba tu dodać, iż na tym cmentarzysku zespoły reprezentujące obydwie środowiska nie wyodrębniają się planigraficznie. Mamy tu więc chyba do czynienia z ciągłym użytkowaniem cmentarzyska przez jedną i tę samą (w zasadniczym zrębie) grupę ludności, która w momencie pojawienia się na tym terenie cmentarzysk typu Chotín I-A i I-B uległa procesowi akulturacji (Chochorowski 1985b, 236), a nie przez element miejscowy i napływowy równocześnie (S. Dušek 1976, 424).

Uformowanie się płn.-zach. ugrupowania KV było więc wynikiem procesów zachodzących w obrębie struktur osadniczych tej kultury. Niezależnie od istnienia pewnych sugestii (Chochorowski 1985b, 230 n., przyp. 172 i 300) brak jak dotąd wystarczających przesłanek pozwalających w sposób udokumentowany uznać to zjawisko za wynik impulsów oddziaływających z zewnątrz, spoza obrębu osadnictwa KV.

Złożony przebieg procesu powstawania KV znajduje również odbicie w heterogenicznym charakterze jej inwentarza. Niejednorodność kultury materialnej odzwierciedla jak gdyby wkład różnych środowisk w kształtowanie się zrębów osadnictwa tego ugrupowania (Chochorowski 1985a, 123 n.). Inwentarz

Ryc. 8. Zespoły grobowe kultury Vekerzug – Grabkomplexe der Vekerzug-Kultur

1-5 – Alsótelekes-Dalinka, kom. Borsod-Abaúj-Zemplén, gr. 65, 6-14 – Szentes-Vekerzug, kom. Csongrád, gr. 19, 15-20 – Chotin, okr. Komárno, I-A, gr. szkiel. 40, oraz 21-30 – Chotin, I-B, gr. 49.

1-5 – Alsótelekes-Dalinka, Grab 65, nach Patay 1961; 6-14 – Szentes-Vekerzug, Grab 19, nach Párducz 1952; 15-20 – Chotin I-A, Körpergrab 40, 21-30 – Chotin I-B, Grab 49, nach M. Dušek 1966a

omawianej kultury zawiera bowiem obok form specyficznych, nie znanych poza jej zasięgiem, elementy typowe dla środowiska scytyjskiego (głównie broni), trackiego (ceramika toczona), a także wywodzące się z tradycji postgawskich (ceramika ręcznie lepiona) czy związane z miejscowym podłożem kultury Mezocsát (części rzędu końskiego) oraz charakterystyczne dla stylu halsztackiego i stanowiące po prostu znamiona epoki (ozdoby).

Analiza rozwoju sytuacji kulturowej w Kotlinie Karpackiej we wczesnej epoce żelaza pozwala stwierdzić, że kształtowała się ona jak gdyby w dwóch zasadniczych etapach. Pierwszy, przypadający na okres HaB, wiązał się z bardzo poważnymi przeobrażeniami kulturowymi na rozległych obszarach Europy Środkowej. Wyrazem tych przeobrażeń we wsch. części Kotliny Karpackiej było naruszenie stabilności rozwoju kultury Gáva oraz powstanie na Wielkiej Nizinie Węgierskiej nowego ugrupowania (kultura Mezocsát), uważane za wynik przemieszczenia się ku zachodowi i usadowienia na tym terenie wschodniego (tzw. kimmeryjskiego) elementu etnicznego. Drugi etap wiąże się z oddziaływaniami środowiska scytyjskiego. Rezultatem pierwszej fazy tych oddziaływań było pojawienie się na przełomie VII/VI lub w początkach VI w. na terenie Siedmiogrodu ugrupowania kulturowego o charakterze scytyjskim (grupa siedmiogrodzka). Procesy te legły także u podstaw kształtowania się grupy zachodniopodolskiej na przedpolu płn.-wsch. części łuku Karpat oraz grupy kusztanowickiej na terenie Ukrainy Zakarpackiej. Kolejna faza oddziaływań scytyjskich, datowana na 2 połowę VI w. p.n.e., zapoczątkowała proces formowania się KV. Oddziaływania te zostały spotęgowane przez falę militarnej penetracji watah scytyjskich, które przesuwając się ku zachodowi

wzdłuż płn. obrzeżenia Niziny Węgierskiej przeniknęły na niektóre tereny Europy Środkowej.

Obydwa wymienione etapy przemian kulturowych bywają w literaturze wiązane z przemieszczeniem się ku zachodowi elementu etnicznego z szeroko pojmowanych obszarów nadczarnomorskich. Koncepcje takie oparte są na korelacji zjawisk archeologicznych ze skutkami stwierdzonych historycznie epizodów (wydarzeń politycznych), których zasięg terytorialny i zakres oddziaływania próbuje się ustalić na podstawie istniejącego zasobu odnoszących się do tego okresu przekazów pisanych. Informacje zaczerpnięte z tych źródeł umożliwiają również poszukiwanie mechanizmów warunkujących niektóre przeobrażenia kulturowe w Kotlinie Karpackiej, a także podejmowanie prób zmierzających do określenia roli, jaką w wydarzeniach o charakterze politycznym odegrały poświadczone historycznie w strefie wschodnioeuropejskiej środowiska etniczne. Istnienie przekazów historycznych inspiruje też próby utożsamienia poszczególnych zespołów kulturowych i osadniczych ze znanymi z nazwy ugrupowaniami etnicznymi. Zagadnienia te, w badaniach prahistorycznych z natury rzeczy dyskusyjne, w sposób szczególny nabrzmiały licznymi kontrowersjami w związku z problemem identyfikacji etnicznej osadnictwa KV. Zasadniczą przyczyną panujących rozbieżności jest przede wszystkim szczupłość danych historycznych, podsuwająca kuszącą możliwość sięgnięcia po argumenty oparte na analizie źródeł archeologicznych. Metodyczna dowolność takiego postępowania, wobec heterogenicznego charakteru typowych dla omawianego ugrupowania osadniczego zjawisk kulturowych i braku ich krytycznej analizy, przyniosła w literaturze, jak dotąd, skrajnie przeciwstawne wnioski.

II. PRZEGLĄD DOTYCHCZASOWYCH POGLĄDÓW NA PRZYNALEŻNOŚĆ ETNICZNA OSADNICTWA KULTURY VEKERZUG

Na panujące we wczesnym etapie badań prahistorycznych poglądy dotyczące przynależności etnicznej „nosicieli” kultury reprezentowanej przez takie znaleziska z Kotliny Karpackiej, jak sztylety typu *akinakes*, zwierniada z zoomorficznym zakończeniem rękojeści, trójskrzydełkowe i trójgraniaste grocki strzał do łuku, grzechotki zwieńczone figurką łani, czekany itd., rzutowało nie budzące wątpliwości przekonanie o ich scytyjskim pochodzeniu. Znalazło to wyraz już w pierwszych zbiorczych omówieniach materiałów tego typu z Kotliny Karpackiej, uwzględniających również znaleziska z terenu Niziny Węgierskiej (Hampel 1893, 385 n.; 1895. 1 n.;

Reinecke 1897, 1 n.). Na rolę Scytów jako istotnego czynnika w rozwoju sytuacji kulturowej, a także etnicznej, na obszarach środkowoeuropejskich po raz pierwszy w szerszym zakresie zwrócił uwagę P. Reinecke (1897, 13) stwierdzając m.in., że przeniknęli oni do Kotliny Karpackiej już w VII w. p.n.e. Charakter znalezisk typu scytyjskiego rzutował z kolei na ocenę innych, towarzyszących im, mniej lub bardziej charakterystycznych materiałów (sztylety jednosieczne, zbliżone do form typu *akinakes* kształtem rękojeści, zausznicze spiralne pokryte złotą lub elektronową folią, kielzna z przynitowanymi pobożnicami itd.), które nie mają jednak analogii w

środowisku scytyjskim strefy nadczarnomorskiej. W konsekwencji całość materiału masowego, towarzyszącego znaleziskom bardziej charakterystycznym, zaczęto określać mianem „scytyjskiego” (np. Márton 1908, 37 n.; Nagy 1915, 135 n.).

Istotny wpływ na sposób ujmowania w tym okresie tzw. problemu scytyjskiego w Europie Środkowej miało znalezienie w 1882 r. skarbu złotych przedmiotów w Witaszkowie (Furtwängler 1883), dalej, stwierdzenie obecności militariów scytyjskich na terenie osiedli obronnych wykazujących ślady zniszczenia, np. Strzegom, Bazaltowa Góra (Jahn 1928, 11 n.; 1934, 112 n.), a także odkrycie „złotych jeleni” w kurhanach w Tápiószentmárton oraz Mezökerekesztes-Zöldhalompusztá. Wyrazem tego jest upowszechnienie się poglądu o najazdach Scytów czy wręcz ekspansji scytyjskiej na obszary środkowo-europejskie (Jahn 1928, 11 n.; Preidel 1931, 28; 1934, 215 n.). Za najbardziej prawdopodobne drogi przenikania Scytów do Kotliny Karpackiej uznano szlaki prowadzące przez Podole w dorzeczu górnej Cisy oraz Mołdawię do Siedmiogrodu (Pârvan 1926, 34 n.), przy czym datowanie pierwszej fali ekspansji scytyjskiej, która objęła Siedmiogród, określono na „około 600 p.n.e.” (Nestor 1932, 144 n.). Kartograficzne zestawienia znanych w tym czasie znalezisk typu scytyjskiego z terenu Kotliny Karpackiej (Fettich 1931, 494 n., mapa 6) dały podstawę do wyróżnienia dwóch regionów zajętych przez przenikające ku zachodowi grupy ludności scytyjskiej, tj. Siedmiogrodu i dorzecza Cisy (Böhm 1936, 15). Scytowie mieli się tu pojawić jako „zdobywcy” i podporządkować sobie miejscową ludność (Böhm 1936, 19). Zwracano też jednak uwagę na rolę miejscowego substratu, ujawniającą się zwłaszcza w procesach akulturacyjnych, jakim podlegała „panująca warstwa”, czego wyrazem miało być m.in. przejęcie przez Scytów w dorzeczu Cisy lokalnych form inwentarza oraz częściowo ciepłopalenia (Rostowzew 1931, 530; zob. też Fettich 1928, 37 n.; Böhm 1936, 20 n.). Brak importów greckich miał wg M. Rostowcewa (1931, 530 n.; zob. też Böhm 1936, 20 n.) świadczyć o daleko posuniętej izolacji enklaw scytyjskich w Kotlinie Karpackiej. Autor ten podkreśla także archaiczny (w sensie chronologicznym) charakter znalezisk scytyjskich z Kotliny Karpackiej oraz fakt kontynuowania tradycji bazującej na „archaicznych” pierwowzorach w młodszych formach, stwierdzając równocześnie, że Scytowie utrzymali na tym terenie odrębność etniczną do IV-III w. (Rostowzew 1931, 534). Koncepcja istotnego udziału scytyjskiego elementu etnicznego, choć rozumianego głównie jako obecność „scytyjskiej warstwy panującej” (zob. też Böhm 1936, 20) w ugrupowaniach

osadniczych na terenie Siedmiogrodu i w dorzeczu Cisy, poparta autorytetem największego ówczesnego znawcy problematyki scytyjskiej M. Rostowcewa, została właściwie powszechnie zaakceptowana (Eisner 1933, 164 n.; Budinský-Krička 1947, 100 n.).

Kontynuatorem tego kierunku badawczego był w zasadzie M. Párducz, który jednak wprowadził do zarysowanej ogólnie koncepcji wiele istotnych modyfikacji i uzupełnień. Wyrazem tego są wnioski zawarte przez niego m.in. w kolejnych publikacjach materiałów z cmentarzyska w Szentes-Vekerzug (Párducz 1952, 143 n.; 1954, 25 n.; 1955, 1 n.). Zdaniem M. Párducza (1952, 149 n.) obiekty te łączą się w jedną grupę z zespołami typu Gyöngyös czy Miskolc-Diósgyőr, tworząc najstarszy (datowany na VI w. p.n.e.) horyzont materiałów scytyjskich w dorzeczu Cisy. Mimo braku pełnych odpowiedników (np. pochówków końskich) znaleziska te mają według niego analogie w grupie kijowskiej i połtańskiej kultury scytyjskiej (Párducz 1952, 166 n.). W ślad za N. Fettichem (1934, 36 n.) autor ten przyjmuje, że ludność scytyjska napłynęła na tereny dorzecza Cisy przez Siedmiogród (Párducz 1952, 169). Pod wpływem dalszych odkryć w Szentes-Vekerzug M. Párducz (1954, 52 n.) staje się ostrożniejszy w ocenie roli scytyjskiego elementu etnicznego w środowisku określonym przez niego mianem „grupy Vekerzug”, a obejmującym w jego ujęciu również cmentarzyska typu Chotin I-A i I-B w płd.-zach. Słowacji. Świadczy o tym zwrócenie uwagi na widoczne w materiałach z Szentes-Vekerzug elementy iliryskie i trackie oraz „przedscytyjskie” (tzw. tracko-kimmeryjskie), które jego zdaniem reprezentują miejscowe podłoże i zmuszają do podjęcia rozważań na temat udziału autochtonicznej ludności w formowaniu się „grupy Vekerzug” (Párducz 1954, 63 n.). Porównując siedmiogrodzkie znaleziska o charakterze scytyjskim z materiałami typu Vekerzug, wskazuje on na różnice między obydwoma ugrupowaniami, które jego zdaniem wynikają z faktu, iż napływ Scytów do Kotliny Karpackiej dokonał się w dwóch falach (Párducz 1954, 72 n.). Pojawienie się pierwszej fali ludności scytyjskiej, która zajęła Siedmiogród, datuje za I. Nestorem (1932, 144 n.) na „około 600 p.n.e.”, druga zaś fala „wtargnęła” wg niego na Wielką Nizinę Węgierską przez „doliny rzek Transylwanii” nie wcześniej niż w połowie VI w. p.n.e. (Párducz 1954, 73 n.).

Przedstawiona wyżej koncepcja, a w tym także poglądy M. Párducza, zostały poddane krytyce przez A. I. Meljukową (1955, 239 n. i 242, przyp. 1). Wyraziła ona pogląd, iż powstanie ugrupowań z elementami scytyjskimi w dorzeczu Cisy i w Siedmiogrodzie było wynikiem powiązań kulturowych tych

obszarów z „nosicielami leśnostepowej scytyjskopodobnej kultury”, a nie ze Scytami (Meljukova 1955, 249). Najazdy na obszary „karpacko-dunajskie”, podejmowane sporadycznie przez Scytów, nie mogły wg niej być przyczyną wykształcenia się grupy nadcisańskiej czy siedmiogrodzkiej (Meljukova 1955, 253). Ugrupowania te są zatem związane z miejscową ludnością, a nie ze Scytami zdobywcami (Meljukova 1955, 249). Trzeba tu dodać, iż wg cytowanej autorki obydwie grupy zlokalizowane są na „terytorium zajętych przez płn. grupę plemion trackich, wśród których najważniejszymi byli Getowie i Dakowie” (Meljukova 1955, 245).

Poglądy A. I. Meljukovej zaakceptowali również inni badacze, np. Popescu (1958, 9 n.; 1962, 443 n.; 1967, 333 n.), Berciu (1961, 173 n.), a zwłaszcza M. Dušek (1961, 155 n.). Ten ostatni zmienił zresztą swoje dotychczasowe zapatrywania na przynależność etniczną grupy znalezisk z płd.-zach. Słowacji, określanych przez niego pierwotnie za J. Böhmem (1936, 24) mianem „scytyjsko-halsztackich” (M. Dušek 1953, 153 n.; 1954, 311.; 1955, 450 n.; 1956, 142 n.). Początkowo bowiem, bazując głównie na odkryciach dokonanych w Chotinie, wyrażał on przekonanie, że istotną rolę w przemianach środowiska halsztackiego na terenie płd.-zach. Słowacji odegrało pojawienie się grup tzw. nosicieli kultury scytyjskiej, którzy podporządkowali sobie miejscową ludność (M. Dušek 1955, 457). W swoich późniejszych pracach autor ten neguje możliwość istnienia ekspansji scytyjskiej na tereny Europy Środkowej (1961, 156 n.), wskazując równocześnie na istotne jego zdaniem powiązania pomiędzy omawianym środowiskiem kulturowym a cmentarzyskami trackimi w płn.-wsch. Bułgarii, m.in. w zakresie obrządku pogrzebowego i inwentarza ceramicznego (ceramika „siwa” toczona na kole; M. Dušek 1961, 158 n.; 1966a, 21 n.). Na tej podstawie stwierdza, iż krąg kulturowy obejmujący tereny „słowacko-nadcisańsko-siedmiogrodzkie” wykazuje powiązania ze środowiskiem trackim. Rozwijające się tu wg niego od końca VI do początku III w. „tracko-scytyjskie” ugrupowanie kulturowe należy identyfikować z Trakami, którzy przesunęli się z południa przez Mołdawię oraz zach. Podole i zdominowali miejscową ludność (M. Dušek 1961, 166). Przesunięcia plemion trackich miały mieć miejsce już w okresie zwanym przez niego „tracko-kimmeryjskim” (750–550). Później kontakty między Trakami z kotliny Karpackiej a terenami „macierzystymi” miały się nasilać, przy czym, zdaniem autora, w młodszej fazie okresu halsztackiego (tzw. okres tracko-scytyjski – 550–300/250) mamy do czynienia z nową falą napływu plemion trackich (M. Dušek 1966a, 37 n.; 1974,

406). Obecność scytyjskich elementów kulturowych w omawianym środowisku jest, jego zdaniem, wynikiem wzajemnych wpływów i wymiany handlowej, dokonywanej bezpośrednio przez „uzbrojone grupy kupców scytyjskich, poszukujących złota, srebra i żelaza”, oraz przez Traków pośredniczących w handlu z koloniami greckimi strefy nadczarnomorskiej (M. Dušek 1966a, 37; 1966b, 56).

W swoich późniejszych pracach M. Dušek rozwija argumentację mającą na celu wykazanie elementów jedności kulturowej znacznej części Kotliny Karpackiej oraz płd.-wsch. Europy, uznając te tereny za strefę objętą osadnictwem trackim (M. Dušek 1974, 363 n.; 1978a, 79 n.). Wiele uwagi poświęca także problemowi identyfikacji etnicznej osadnictwa późnej fazy okresu halsztackiego w Kotlinie Karpackiej na podstawie źródeł pisanych, powołując się na przekazy Herodota, Tukidydesa, Apolloniusza z Rodos, Polibiusza, Diodora, Strabona, Pliniusza Starszego, Pomponiusza Meli, Arriana i Klaudiusza Ptolemeusza, choć w rzeczywistości większość tych źródeł nie przynosi żadnych informacji, które można by odnieść do sytuacji etnicznej na omawianych terenach i w interesującym nas okresie (M. Dušek 1974, 379 n.; 1978b, 102 n.; 1981, 222 n.). Podstawowe znaczenie w tej kwestii ma, zdaniem cytowanego autora, przekaz Strabona (II 5, 30, VII 1, 3 i 3, 1) dotyczący granicy Swebów i Getów w rejonie Lasu Hercyńskiego. W opinii M. Duška zach. granice siedzib Getów pokrywają się z rozprzestrzenieniem znalezisk KV w płd.-zach. Słowacji, co daje wystarczające podstawy dla wyznaczenia płn.-zach. zasięgu plemion północnotrackich w późnym okresie halsztackim (np. M. Dušek 1974, 381 n.). Autor jak gdyby zapomina, że informacje Strabona odzwierciedlają sytuację polityczną w tej części środkowej Europy za czasów Augusta, oddając przede wszystkim zasięg politycznej supremacji Daków, osiągniętej w efekcie sukcesów militarnych państwa Burebisty (zob. też Woźniak 1974, 26 n.; Vulpe 1981b, 398). Efektem rozważań M. Duška jest m.in. stwierdzenie, iż osadnictwo KV, zwane przez niego „grupą alföldzko-nadcisańsko-słowacką kultury trackiej”, było związane z nie znanymi z nazwy plemionami północnotrackimi („Nordthraker”, zob. np. M. Dušek 1974, 384 n., mapy 1, 2; 1978b, 109 n.; 1981, 226 n., mapy 1, 2). Jest przy tym dość charakterystyczne, że termin „Nordthraker” jest traktowany przez tego badacza na równych prawach z określeniami innych, znanych z nazwy trackich związków plemiennych, np. Getów.

Jeszcze dalej niż M. Dušek posunął się w swoich dociekaniach I. H. Crișan (1969, 91 n.; 1970, 83 n.). Zanegował on wprawdzie możliwość zajęcia Kotliny

Karpackiej przez Traków w ujęciu proponowanym przez M. Duška zarówno z punktu widzenia chronologii, jak i kierunku ich ekspansji (Crişan 1970, 88 n.), ale równocześnie doszedł do wniosku, iż plemiona trackie (zwane przez niego „dako-getyjskimi”) na terenach Siedmiogrodu, Ukrainy Zakarpackiej, Słowacji i w dorzeczu Cisy stanowią element autochtoniczny, przemieszany na tym ostatnim obszarze z ludnością iliryjską. Element ten wywodzi się, zdaniem autora, z ugrupowań osadniczych, ukształtowanych tutaj jeszcze w epoce brązu w ramach kultury Otomani i Gáva (Crişan 1970, 86 n.). Grupa Vekerzug (w rozumieniu znalezisk typowych głównie dla Alföldu) oraz grupa siedmiogrodzka stanowiły w obrębie tego środowiska „enklawy scytyjskie” – utworzone przez mieszany, a nie czysto irański element napływowy – rozwijające się w koegzystencji z miejscową dako-getyjską ludnością (Crişan 1970, 87 n.). W V–IV w. na terenie płd.-zach. Słowacji Dako-Getowie stanowią więc, wg I. H. Crişana (1970, 89 n.), wyodrębnione, archeologicznie uchwytnie ugrupowanie etniczne. Element dako-getyjski miał równocześnie, zdaniem autora, przetrwać na tym terenie okres dominacji Celtów. I. H. Crişan podobnie jak M. Dušek zwraca w tym kontekście uwagę na pokrywanie się płn.-zach. zasięgu znalezisk z V–IV w., określanych przez niego mianem „dako-getyjskich”, z płn.-zach. granicą terenów zajmowanych przez Daków w czasach Cezara i Augusta (Crişan 1970, 95 n.), wyznaczoną na podstawie źródeł pisanych (Cesar VI 25, 2; Strabon VII 3,1). Ma to potwierdzać fakt istnienia osadnictwa dako-getyjskiego na tym terenie na długo przed wstąpieniem na arenę polityczną około 60 r. p.n.e. Daków pod wodzą Burebisty (Crişan 1970, 96).

W tym samym okresie pojawiła się kolejna hipoteza dotycząca identyfikacji etnicznej osadnictwa KV na Wielkiej Nizinie Węgierskiej. Jej autorem jest J. Harmatta, który w latach sześćdziesiątych (1966, 107 n.; 1967, 133 n.; 1968, 153 n.) rozpropagował sformułowaną wcześniej (1948, 79 n.; zob. też 1968, 153, przyp. 7) koncepcję przyjmującą związek „grupy Szentes-Vekerzug” – „grupy okresu scytyjskiego z Wielkiej Niziny Węgierskiej”, z wymienianymi w antycznych źródłach pisanych (Herodot, Apolloniusz z Rodos, Strabon), Sigynnami. Według niego Sigynnowie byli – podobnie jak Agatyrswie – ludem irańskim, należącym do rozbitego przez Scytów kimmeryjskiego związku plemiennego, który w początkach VI w. p.n.e. osiedlił się na terenie Alföldu (zob. np. Harmatta 1966, 111 n.). Podobny pogląd wyraził swego czasu T. Sulimirski (1961, 795), a koncepcję J. Harmatty poparły również I. Lengyel (1970, 67 n.) oraz E. G. Jerem (1968, 192

n.). Na możliwość identyfikacji Sigynnów z „nosicielami” kultury reprezentowanej przez horyzont znalezisk tzw. typu tracko-kimmeryjskiego z okresu HaB₃–HaC zwrócił też uwagę M. Rusu (1963, 198, przyp. 61).

Poglądy J. Harmatty skrytykowali zarówno M. Dušek (1974, 383 n.), jak i M. Párducz (1968, 143 n.; 1973, 52), przy czym punktem zaczepienia krytycznych uwag obydwu autorów była głównie zakładana przez J. Harmattę chronologia osiedlenia się Sigynnów na Wielkiej Nizinie Węgierskiej. M. Dušek (1974, 383 n.) poddaje ponadto w wątpliwość możliwość dokładnego lokalizowania ich w środkowym dorzeczu Dunaju na podstawie danych Herodota (V 9). M. Párducz w swoich kolejnych artykułach opartych na obszernym, nie opublikowanym opracowaniu dotyczącym „okresu scytyjskiego na terenie Węgier” (1965b) używa przy tym konsekwentnie terminu „scytyjski” w znaczeniu chronologicznym (zob. np. 1966, 35 n.; 1969a, 227 n.; 1969b, 35 n.; 1969c, 81 n.; 1971b, 585 n.). Równocześnie podkreśla on powiązania „grupy alföldzkiej okresu scytyjskiego” (termin stosowany przez niego w miejsce określenia „grupa Vekerzug”; Párducz 1973, 40) z leśnostepowymi ugrupowaniami kultury scytyjskiej ze środkowego Podnieprza, zwłaszcza z grupą posulską, zwracając uwagę, iż przez niektórych badaczy (Il'inskaja 1957, 27; 1966, 91; 1968, 174) ta ostatnia jest identyfikowana z irańskim elementem etnicznym (Párducz 1971b, 591; 1973, 50; 1974, 330). Zdaniem M. Párducza (np. 1973, 53) należy się liczyć z silną ekspansją plemion scytyjskich ze strefy stepowej w kierunku zachodnim. Miała ona spowodować napływ scytyjskiego elementu etnicznego do Kotliny Karpackiej w połowie VI w. p.n.e. i doprowadzić – przy udziale substratu miejscowego – do powstania „alföldzkiej grupy okresu scytyjskiego” o mieszanym charakterze. W ugrupowaniu tym zaznacza się według niego (zob. np. Párducz 1971b, 592 n.) obecność trackiego, iliryjsko-wenetyjskiego, kimmeryjskiego, scytyjskiego (irańskiego) oraz leśnostepowego (czyli etnicznie niescytyjskiego) elementu ludnościowego.

„Grupa Vekerzug” została również swego czasu włączona przez A. Vulpego do tzw. agatyrjskiego kręgu kulturowego – „Agathyrsen-Kulturkreis”, który miał wg autora wyrażać zarysowującą się w 2 połowie VI w. p.n.e. wspólnotę kulturową terenów Siedmiogrodu, dorzecza Cisy, subkarpackiej strefy Olteni i Munteni, Wołoszczyzny, Mołdawii i zach. Podola (Vulpe 1967, 101 n.; 1970, 169 n.; 1971, 883 n., ryc. 1). Agatyrswie byli wg niego przedscytyjskim ludem pochodzenia irańskiego, który napierany przez Scytów przesunął się u schyłku VII lub w 1

połowie VI w. p.n.e. ze stepów nadczarnomorskich ku zachodowi i w określonej wyżej strefie odegrał rolę czynnika politycznie najaktywniejszego, organizując w miejscowym środowisku silny związek plemienny (zob. np. Vulpe 1970, 179 n.). A. Vulpe przyjmuje również możliwość przesunięcia się ku zachodowi wraz z Agatyrkami innych podobnych plemion (np. Sigynnów; Vulpe 1970, 181), dopuszczając – choć z pewnymi zastrzeżeniami – prawdopodobieństwo ich lokalizacji w dorzeczu Cisy (Vulpe 1970, 173, ryc. 12). Zdaniem tego autora (Vulpe 1970, 173) w ciągu V w. p.n.e. ugrupowanie z dorzecza Cisy – grupa Vekerzug, nabiera swoistych cech i „wyłamuje” się z nakreślonych przez niego granic kręgu kulturowego.

Pobieżna analiza poglądów na charakter podłoża etnicznego KV umożliwi wyłonienie najważniejszych tendencji, jakie w tym zakresie przewijały się w dotychczasowej literaturze. Najogólniej rzecz biorąc drogi rozumowania biegły od koncepcji przypisujących podstawową rolę w formowaniu się składu etnicznego osadnictwa KV żywiołowi scytyjskiemu (irańskiemu), przez podkreślenie udziału środowiska etnicznie niescytyjskiego (ale należącego do scytyjskiego kręgu kulturowego) ze strefy lasostepu, aż po całkowitą negację znaczenia elementu wywodzącego

się ze strefy stepowej czy leśnostepowej, ogarniętej kulturą w typie scytyjskim. Udział miejscowego czynnika ludnościowego w tych procesach nigdy w zasadzie nie był negowany. Zmieniały się jedynie poglądy na jego rolę, od „warstwy podporządkowanej najeźdźcom scytyjskim” aż po czynnik znaczący w sensie ilościowym i tworzący zrąb populacji oraz pozostający w koegzystencji z elementem napływowym. Podstawowe znaczenie w obrębie miejscowego substratu etnicznego (początkowo nie określanego z nazwy) zaczęto od pewnego czasu przypisywać ludności trackiej (północnotrackiej), w mniejszym zaś stopniu iliryjskiej i tzw. przedscytyjskiej (kimmeryjskiej). Wreszcie należy podkreślić zarysowującą się od niedawna tendencję do podejmowania prób identyfikacji osadnictwa KV lub niektórych stref osadniczych tej kultury ze znanymi z nazwy i lokalizowanymi na podstawie antycznych źródeł pisanych związkami plemiennymi ewentualnie z obszarem ich dominacji (np. z Sigynnami, Geto-Dakami czy Agatyrkami). Z tych wszystkich prób jedynie koncepcja lokalizowania Sigynnów w strefie zajmowanej przez środowisko kulturowe, charakterystyczne dla Niziny Węgierskiej we wczesnej epoce żelaza, podbudowana jest wiarygodnymi informacjami zaczerpniętymi ze źródeł pisanych.

III. PROBLEM LOKALIZACJI SIGYNNÓW

Podstawową kategorię źródeł umożliwiających określenie przynależności etnicznej kultur archeologicznych stanowią informacje historyczne. Dotyczy to zwłaszcza takich danych, które pozwalają na lokalizowanie zidentyfikowanego historycznie etnosu w granicach współczesnej mu kultury archeologicznej. Informacje o zjawiskach kulturowych, przypisywanych ludom wzmiankowanym przez autorów starożytnych, mogą mieć znaczenie pomocnicze, istotne zwłaszcza wtedy, gdy chodzi o cechy specyficzne, wyróżniające wyraźnie te plemiona z otaczającego je środowiska etnicznego.

Jedynym wymienionym we współczesnych rozwojowi KV źródłach pisanych ludem, który można z większą dozą prawdopodobieństwa lokalizować na zajmowanych przez nią terenach, są Sigynnowie. Wspomina o nich Herodot (ok. 485–425), przekazując równocześnie zwięzłą charakterystykę etnograficzną tego ludu stanowiącą, jak można przypuszczać, zbiór cech na tyle specyficznych i wyróżniających go z otoczenia, iż budziły szczególne zainteresowania współczesnych. Trzeba bowiem podkreślić, iż jak na lud umiejscawiany na pograniczu znanego ówczesnym Grekom świata (Todorović 1981, 245 n.) Hero-

dot poświęca mu – w porównaniu z innymi, podobnie lokalizowanymi plemionami – stosunkowo dużo miejsca, przytaczając kilka rzeczowych informacji. Pozwolę sobie zatem zacytować ten rozdział *Dziejów* (V 9) w całości:

„Co się tyczy obszaru dalej na północ od tego kraju [tj. Tracji – przyp. J. Ch.], nikt nie umie dokładnie powiedzieć, jacy tam ludzie mieszkają, bo już z drugiej strony Istru [tj. Dunaju] kraj wygląda na niezmierną pustynię. Tylko o jednym ludzie poza Istrem mogłem się dowiedzieć: są to Sigynnowie, którzy noszą szaty medyjskie. Ich konie pokryte są podobno na całym ciele kudłami, długimi na pięć palców, są jednak małe, z perkatym nosem i niezdolne nosić mężów; ale zaprzężone do wozu są bardzo ręczne i dlatego krajowcy jeżdżą na wozach. Granice Sigynnów mają sięgać w pobliże Enetów nad Adriatykiem. Mówią oni, że są kolonistami Medów; lecz jak od Medów w roli osadników tu przybyli, nie mogę sobie wyjaśnić, choć wszystko jest możliwe w tak długim czasie. «Sigynnami» nazywają Ligyowie, którzy mieszkają na północ od Massalii, kramarzy, Cypryjczycy zaś – włócznie.”

Podobną jak u Herodota wzmiankę o używanej

przez Cypryjczyków nazwie włóczni znajdujemy w *Poetyce* (21) Arystotelesa (384–322), który również wymienia w tym kontekście określenie *sigynon*.

Sigynnowie wspomniani są także w innym, późniejszym od Herodota o około dwa wieki źródle, a mianowicie w *Argonautyce* Apolloniusza z Rodos (ok. 295–215). Poeta, relacjonując w czwartej pieśni (IV 316–322) losy Kolchów płynących z Morza Czarnego w górę Dunaju, tak oto pisze:

„Na łąkach porzucają miejscowi pasterze
 Pełni strachu przed statkiem, niezliczone trzody...
 Bowiem ani Scytowie, którzy z Trakami są zmieszani,
 Nie widzieli nigdy statku, i tak samo Sigynnowie,
 A także Graukowie i Sindowie, którzy [od nich] dalej
 Na pustynnej równinie wokół Laurion mieszkają...”

Kolejnym źródłem wzmiankującym szerzej o Sigynnach jest *Geografia* Strabona (ok. 68 p.n.e.–ok. 20 n.e.). Garść informacji, jakie Strabon przekazuje o tym ludzie, jest zbieżna z opisem zamieszczonym przez Herodota. Wymienia on jednak Sigynnów wśród ludów zamieszkujących tereny kaukaskie (m.in. Tapurów i Derbików); cytuję (XI 11, 8):

„Trzeba wspomnieć o niektórych dzikich obyczajach niewątpliwie barbarzyńskich ludów, o których ciągle opowiadają; na przykład o obyczajach ludów, żyjących wokół Kaukazu i pozostałej, górzyściej okolicy... Sigynnowie we wszystkim naśladowują perskie obyczaje, z wyjątkiem tego, że używają małych, kudłatych koników, które nie mogą unieść jeźdźca, więc zaprzęgają je po cztery do wozu; powożą nimi niewiasty, a najrzęczniejszą powożącą żyje z jakim chce mężczyzną...”

Interesującą informację przynosi też jeden z fragmentów zachowanej wśród tzw. *Pism orfickich*, orfickiej wersji poematu *Argonautyka*, pochodzącego z IV lub V w. n.e. W opisie drogi Argonautów do Kolchidy, a dokładnie przeskoku między koloniami greckimi Synope w Paflagonii a Fasis w Kolchidzie, czyli gdzieś w strefie wybrzeża czarnomorskiego Kapadocji, wzmiankowane jest (759): „niegościnnie plemię Sigynnów” – *aksena phyla Sigynon*.

Niejasno przedstawia się sprawa wzmianki o Sigynnach w pochodzącym z VI w. n.e. dziele *Ludność miejscowa* Stefana z Bizancjum. Zawiera ono m.in. szereg wypisów z *Historii perskiej* Ktezjasza, autora z końca V i początku IV w., w tym (565, 3–4) informację o „Sigynnos mieście Egipcjan” – *Sigynnos polis Aigyption*, oraz o „mieszkańcach miasta Sigynnos” – *politoi Sigynnoi*. Zgodnie z poglądem J. Markwarta (1932, 14 n.) można przypuszczać, iż mamy tu do czynienia z – typowym zresztą dla

tego bizantyjskiego ekscerptora (zob. np. Jurewicz 1984, 101) – pomyłkowym zastąpieniem niezrozumiałego dla niego, a zbliżonego graficznie etnonimu *Tapyrion* lub *Sigynnion* określeniem *Aigyption*.

W literaturze przedmiotu od dość dawna przyjmowano możliwość lokalizacji Sigynnów w Europie Środkowej (identyfikując ich np. z kulturą halsztacką; Jullian 1906, 119 n.; Myres 1907, 263 n.), czy nawet dokładniej w Kotlinie Karpackiej (Minns 1913, 102; 1925, 192 n., mapa 4), choć dyskusyjność wszelkich ustaleń w tym zakresie, wynikająca z dwuznacznej wymowy źródeł pisanych, była również dostrzegana (zob. np. Markwart 1932, 1 n.). Propozycję ściślejszej lokalizacji Sigynnów na terenach stepowych między Dunajem i Cisą przedstawił jeszcze pod koniec ubiegłego stulecia W. Tomaschek (1888, 722), który uznał ich za lud napływowy, pochodzenia irańskiego, wywodzący się ze środowiska stepów pontyjsko-kaspijskich. Natomiast przeciwko irańskim koneksjom Sigynnów wypowiedział się J. Markwart (1932, 36), uznając dla odmiany – na podstawie analizy źródeł literackich – ich zachodnie pochodzenie, które przyjmował również w artykule poświęconym temu ludowi J. L. Myres (1907, 276). Próby zawężenia lokalizacji Sigynnów do obszarów Alföldu i utożsamienia go z osadnictwem KV (Harmatta 1966, 107 n.; 1967, 133 n.; 1968, 153, przyp. 7; Sulimirski 1961, 795) były jednak i są nadal krytykowane (Párducz 1968, 143 n.; 1973, 52; 1974, 330; M. Dušek 1974, 383 n.; 1978a, 100; 1981, 225 n.). Zdaniem M. Duška (1974, 383; 1978b, 112; 1981, 226), informacji Herodota o siedzibach Sigynnów na lewym brzegu Dunaju nie należy traktować dosłownie. Nie wskazuje ona bowiem na jakiś konkretny region geograficzny ani po jednej, ani po drugiej stronie rzeki. Ponadto według tego badacza analizowane dzieło wymienia Sigynnów jako „mieszkańców pustynnego kraju”, gdy tymczasem strefa osadnictwa KV rozciąga się na obszarach żyznych (M. Dušek 1974, 383). Uważna lektura interesującego nas rozdziału *Dziejów* każe jednak uznać takie stwierdzenie za niedopuszczalną dowolność interpretacji, niezgodną z brzmieniem źródła. Informacje o „niezmierzonej pustyni” i o Sigynnach są bowiem podane niezależnie, a poza tym bynajmniej nie dają podstaw do stwierdzenia, że lud ten zamieszkiwał tereny pustynne. Wiadomo bowiem powszechnie (zob. np. Vulpe 1970, 173), że u autorów starożytnych pojęcie „pustyni” oznaczało obszar stepowy słabiej zasiedlony lub trwale nie zasiedlony (zob. np. Herodot IV 53, 124; Strabon VII 3, 14 – „pustynia getyjska”). Trzeba też podkreślić, iż Herodot w sposób jednoznaczny informuje, mając za punkt odniesienia Trację, że Sigynnowie mieszkają „poza Istrem”. Lokalizowanie ich na prawym brzegu Dunaju jest więc bezpodstawne. Ma to

Ryc. 9. Mapa świata wg wyobrażeń Herodota – Welt-Karte nach Herodot's Vorstellungen

Bearb von Hammer 1954

zresztą jeszcze inny aspekt, jako że wg wszelkiego prawdopodobieństwa Sigynnowie lokalizowani są tu w odniesieniu do równoleżnikowego odcinka dolnego biegu Dunaju, gdzieś po ujście Sawy (Karpis) i Drawy (Alpis), lepiej znanego ówczesnym Grekom (zob. też Harmatta 1968, 154). Wynika to wyraźnie z dość dokładnego wyliczenia przez Herodota (IV 48–49) dopływów Dunaju na tym właśnie odcinku, przy braku danych co do jego dalszego biegu. Jedyłą informacją, jaką na ten temat znajdujemy w *Dziejach*, jest wzmianka (IV 49), że: „Płynie bowiem Ister przez całą Europę, biorąc początek w kraju Keltów...” Współcześni Herodota nie zdawali więc sobie najprawdopodobniej sprawy z rzeczywistego biegu tej rzeki (ryc. 9). Toteż wszelkie spekulacje dotyczące ewentualnej lokalizacji Sigynnów w obrębie Niziny Węgierskiej na zachód od południkowego biegu Dunaju, czyli na prawym brzegu (Todorović 1981, 246), trzeba uznać co najmniej za zbyt

dowolne. Lepsza znajomość sytuacji etnicznej w tej strefie sięga u autora *Dziejów*, jak się wydaje, do Siedmiogrodu. Świadczy o tym wzmianka (IV 48), iż „... od Agatyrów przybywa rzeka Maris [Marusza – przyp. J. Ch.] i łączy się z Istrem...” Można więc przypuszczać, że deklarowana przez Herodota niezajomość faktów etnograficznych: „Tylko o jednym ludzie poza Istrem mogłem się dowiedzieć...”, odnosi się zapewne do odcinka na zachód od rejonu Żelaznej Bramy. Nie posiadając przy tym wiadomości co do dalszego biegu Dunaju i nie zdając sobie zapewne sprawy z istnienia południkowego odcinka tej rzeki, nie mógłby on równocześnie z taką pewnością odnosić lokalizacji Sigynnów do jej środkowego biegu, za ujściem Drawy. Zapewne więc Sigynnowie mieszkali „poza Istrem”, na północ od odcinka pomiędzy ujściem Drawy a przełomem Dunaju przez Żelazną Bramę.

Dalsze dane co do lokalizacji Sigynnów przyno-

szą cytowane wyżej fragmenty czwartej pieśni *Argonautyki* Apolloniusza z Rodos. Z ich lektury wynika, iż Sigynnowie, a także Grukowie i Sindowie, mieszkali na „pustynnej równinie wokół Laurion”. Na położenie „równiny Laurion” nieco światła rzuca kolejność wymienianych przez poetę punktów geograficznych, mijanych przez płynących w górę rzeki Kolchów (Apolloniusz IV 323–327). Są to, od momentu wpłynięcia z Pontu (Morze Czarne) w ujście Istru, najpierw „wyspa Peuke” (delta Dunaju), następnie „Anguryjska Góra” (zapewne chodzi o przełom Żelaznej Bramy w rejonie Orszowej – zob. też Markwart 1932, 34 n.), dalej „wierzchołek Kauliakosu” (znajdujący się w rejonie „gdzie Ister się rozgałęzia i płynie podzielony do morza”), po którego minięciu Kolchowie opuszczają „równinę Laurion”, by dotrzeć w końcu do „Morza Kronosa” (Adriatyk). W wypadku „rozgałęzienia Istru” chodzi zapewne o widły Dunaju i Sawy, która była najlepszym szlakiem dla żeglarzy płynących w kierunku „Zatoki Morza Jońskiego” (Zatoka Wenecka), a „wierzchołek Kaliaukosu” to być może górujące nad dzisiejszym Belgradem u ujścia Sawy do Dunaju pasmo górskie Szumadia ze szczytem Awała albo któreś z wyspowych pasm wzniesień w międzyrzeczu Sawy i Drawy (Fruska Góra?).

Zestawienie tych danych skłania do stwierdzenia, że pod pojęciem „równiny Laurion” kryją się nizinne obszary w środkowym dorzeczu Dunaju. Kolejność, w jakiej autor *Argonautyki* wymienia plemiona zamieszkujące „równinę Laurion” dowodzi, iż Sigynnów należy lokalizować bliżej wsch. skraju strefy nizinnej w środkowym dorzeczu Dunaju, dalej ku zachodowi zaś (zgodnie z kierunkiem przemieszczania się Kolchów) Grauków i Sindów. Propozycje J. Todorovića (np. 1981, 246) co do lokalizowania tych plemion w zmienionej kolejności (Sindowie na zach. od Żelaznej Bramy i wzdłuż Cisy ku północy, Sigynnowie na zach. od południkowego biegu Dunaju do Adriatyku, lub do strefy zamieszkałej przez Weneków, a Graukowie pomiędzy nimi) trzeba chyba uznać za zbyt dowolne. Dotyczy to również prób lokalizowania Sigynnów, na podstawie wzmianki Apolloniusza, nad dolnym Dunajem (M. Dušek 1978b, 114).

Pierwszą cechą kulturową Sigynnów, którą wymienia autor *Dziejów*, jest fakt, iż nosili oni „szaty medyjskie”. Wygląd stroju medyjskiego najzwężlej, być może, obok Herodota (VII 61) charakteryzuje Strabon w *Geografii*, pisząc (XI 13, 9): „Medowie, jednakże, jak mówią, okazują się [być] protoplastami obyczajów Ormian i jeszcze wcześniej Persów... Że jest to słuszne, najlepiej widać na przykładzie ich odzieży: ... wołkowska czapka, chitony z rękawami

i spodnie — taka odzież jest dogodna dla noszenia w takich chłodnych i północnych stronach jak medyjskie, ale całkiem nie nadaje się w południowych okolicach...”

Poświadczony źródłami pisany fakt używania stroju medyjskiego (irańskiego) przez Sigynnów — lud mogący ewentualnie zamieszkiwać Nizinę Węgierską — nie został do tej pory skonfrontowany w sposób właściwy z wymową źródeł archeologicznych. W kontekście tego zagadnienia należy bowiem przede wszystkim zwrócić uwagę na występowanie w materiałach archeologicznych takich elementów, które w sposób funkcjonalny związane są ze strojem i mogą być traktowane jako wskaźnik przy określaniu typu ubioru. W interesującym nas środowisku kulturowym Kotliny Karpackiej w późnych fazach okresu halsztackiego elementami takimi były przede wszystkim zapinki, a także szpile. Generalnie można stwierdzić, że w czasach odpowiadających rozwojowi KV na Nizinie Węgierskiej, a w pewnym zakresie także wcześniej, od schyłku HaB (HaB₃), zarysowuje się bardzo wyraźna rubież kulturowa, dzieląca ten obszar na dwie strefy. Chodzi tu o granicę powszechnego czy wręcz masowego występowania zapinek, bądź też niemal zupełnego ich braku w inwentarzach znalezisk reprezentujących poszczególne ugrupowania kulturowe i osadnicze. W okresie rozwoju KV rubież ta biegnie wzdłuż Dunaju i zasadniczo pokrywa się z zasięgiem kultur kręgu wsch.- i pld.-wsch.-halsztackiego, a także iliryjskiego na zachód i pld.-zachód od tej rzeki (Pichlerova 1970, ryc. 1; Vasić 1973, mapa), odpowiadając równocześnie granicy osadnictwa KV, zajmującego obszary po wsch. i ptn.-wsch. stronie Dunaju (Chochorowski 1985a, mapa 1). Przykładem wspomnianej sytuacji niech będzie choćby porównanie pod tym kątem eponimicznego stanowiska KV, tj. cmentarzyska w Szentes-Vekerzug zlokalizowanego na południu Alföldu z położonym w pld. części Panonii cmentarzyskiem w Szentlőrinc, kom. Baranya, które zresztą wykazuje wyraźną obecność elementów charakterystycznych dla środowiska KV (m.in. pochówków koni z kielznami typu Vekerzug; Jerem 1968, ryc. 10–13). Stanowisko to znajduje się więc w strefie objętej oddziaływaniami KV, zwłaszcza jej pld. grupy (Chochorowski 1985b, 253 n.). O ile jednak w Szentlőrinc w 64 obiektach zawierających pochówki ludzkie odkryto aż 67 zapinek (Jerem 1968, 184), to w Szentes-Vekerzug znaleziono ich tylko 7 w 136 grobach (Párducz 1954, ryc. 32: 21, 22, tabl. VIII 1a, XVII 3, XXII 1, 2, XXIX 17; 1955, tabl. XIV 3a, b). Są to zresztą wyłącznie formy tarczowate oraz fibule o łukowatym kabłąku i czworokątnej nóżce, pochodzenia iliryjskiego (Cho-

chorowski 1985a 73). Trzeba przy tym podkreślić, że w Szentes-Vekerzug wystąpiła ponad połowa wszystkich znanych z KV i dających się typologicznie określić zapinek, jako że do tej pory zarejestrowano ogółem wśród materiałów tej kultury 13 znalezisk tego typu (Chochorowski 1985a, 72). Stanowi to wyraźny kontrast w porównaniu z sytuacją obserwowaną w poszczególnych ugrupowaniach kręgu wsch.- i pld.-wsch.-halsztackiego oraz iliryskiego, gdzie zapinki są powszechnie występującym elementem (zob. np. Fekete 1973, tabl. XLIII 1-8, XLIV 9-18 i in.; Jerem 1973, ryc. 5:6, 7, 6:3-7; 1981, tabl. 1:1, 16, 2:1-5 i in.; Gabrovec 1974, ryc. 1:15, 3:14 i in.; Kromer 1959, tabl. 1:2, 3, 2:1, 9 i in.; V. Stare 1963, tabl. 1-4; 1977, tabl. IV, V; Čović 1961, tabl. 21:6, 22:5-7 i in.; Benac, Čović 1957, tabl. chron.; Djuknić, Jovanović 1966, tabl. XV 13).

Nieco inaczej w KV wygląda sprawa występowania szpil, które mogły spełniać w stroju taką samą funkcję jak zapinki. Do tej pory zebrano dane o 123 egz., w większości wykonanych z żelaza (73,1%; Chochorowski 1985a, 66; oraz nie uwzględnione we wcześniejszych statystykach niektóre znaleziska z Sanislău-Nisipărie, zob. Némethi 1982, ryc. 7:12, 9:5, 10:16, 13:14, 14:3, 17:6). Duża część znalezisk (zwłaszcza okazy żelazne) jest jednak tak źle zachowana, iż nie ma pewności, czy nie są to fragmenty innych przedmiotów, np. szydeł. Z całą pewnością do tej kategorii inwentarza możemy zaliczyć 55 znalezisk. Częstotliwość występowania szpil w poszczególnych strefach zasiedlonych przez ludność KV jest jednak bardzo zróżnicowana. W grupie południowej szpile praktycznie rzecz biorąc nie występują. Z cmentarzyska w Szentes-Vekerzug znane są 3 niepewne znaleziska na 136 obiektów zawierających pochówki ludzkie, w Orosháza-Gyopáros, kom. Békés (153 groby), i w Békéscsaba-Fényes, kom. Békés (68 grobów), po 1 pewnym, a w Csanytelek, kom. Csongrád (29 grobów) i Hódmezővásárhely-Kishomok, kom. Csongrád (30 grobów), szpile w ogóle nie występują. Im dalej ku północy Alföldu, tym zwiększa się częstotliwość występowania szpil. Na cmentarzysku w Tápiószele, kom. Pest (455 grobów), stwierdzono obecność 4 pewnych i 15 prawdopodobnych znalezisk. Jeszcze częściej spotyka się szpile w inwentarzach pln.-zach. grupy KV (Chotín I-B, 6 niepewnych znalezisk z 98 grobów, i Chotín I-A, 12 pewnych oraz 26 niepewnych znalezisk z 363 grobów). Największą częstotliwość występowania szpil obserwujemy jednak w pln.-wsch. grupie KV (Alsótelekes-Dalinka, 3+2 egz. z 40 grobów i Sanislău-Nisipărie, 6+3 egz. z 70 grobów). Trzeba tu równocześnie dodać, że w zespołach KV szpile są elementem bardziej archaicznym,

typowym dla wcześniejszych etapów jej rozwoju (Chochorowski 1984, 118). Na cmentarzysku Chotín I-A są one charakterystyczne dla wyodrębniającej się planigraficznie, starszej (pln.) strefy użytkowania. W późniejszych fazach rozwoju KV ta kategoria inwentarza zanika niemal zupełnie.

Niezwykła rzadkość występowania szpil i zapinek w pld. grupie KV pozwala sądzić, że jej ludność musiała używać stroju nie wymagającego stosowania tego typu przyborów spinających. Niestety nie mamy żadnych możliwości odtworzenia typu ubioru bezpośrednio, na podstawie materiałów archeologicznych. Jedyne znaleziska szczątków organicznych, będących być może pozostałościami odzieży, to resztki grubej tkaniny odkryte w pobliżu kości miednicy w gr. 2 na cmentarzysku Senec, okr. Brătislava-vidiek (Chropovský 1962, 132), oraz pozostałości skórzanego okrycia zidentyfikowane w pobliżu górnej części szkieletu w gr. 31 na cmentarzysku Chotín I-B (M. Dušek 1966a, 87). Z trwałych elementów, prawdopodobnie ściśle związanych z ubiorem, poza szpilami i zapinkami, dysponujemy jeszcze pewną liczbą znalezisk tzw. aplikacji, tj. różnego typu ozdobnych blaszek, zapewne przymocowywanych (naszywanych?) na odzież (Chochorowski 1985a, 71 n.). Pozycja, w jakiej występują aplikacje w grobach szkieletowych w stosunku do szczątków kostnych zmarłego (M. Dušek 1966a, 54 i 60), sugeruje, iż mogły być one naszywkami zdobiącymi przednią część górnego okrycia. Są to na ogół niewielkie tarczki ze złotej blaszki w kształcie koła lub liścia koniczyny (Szentes-Vekerzug, gr. 27 i 31; Párducz 1954, tabl. VI 13-16, 20-24; Chotín I-A, gr. szkielet. 189; M. Dušek 1966a, tabl. XXI 11, 12), małe guzy w kształcie wycinka kuli z otworkami umożliwiającymi naszywanie (Chotín I-A, gr. szkielet. 137 i I-B, gr. 79; M. Dušek 1966a, tabl. XII 7, LIX 27, 28; Orosháza-Gyopáros, gr. 145; Juhász 1976, ryc. 8:8), czy też proste kawałki blaszki brązowej lub złotej z otworkami do naszywania (Szentes-Vekerzug, gr. 27; Párducz 1954, tabl. VI 1). Można tu wspomnieć, że obecność tego typu elementów w zestawie części stroju jest szczególnie charakterystyczna dla środowiska scytyjskiego, gdzie początkowo stosowano je w stroju kobiecym głównie jako element ozdobny rytualnego przybrania głowy, później obszywano nimi prawie całą odzież, zwłaszcza paradną (Il'inskaja 1968, 142 n.; Mozolevs'kij 1979, ryc. 110-116). Znaleziska aplikacji w KV są dość rzadkie, ale jest rzeczą charakterystyczną, iż spotyka się je dla odmiany głównie w grupie pld., a także w pln.-zach.

Na podstawie tych spostrzeżeń możemy się więc pokusić o ostrożną sugestię, że w pld. grupie KV używano raczej odzieży o takim kroju, który pozwa-

łał na swobodne noszenie poszczególnych części ubioru bez potrzeby spinania ich szpilami lub zapinkami. Odzież ta była równocześnie na tyle dopasowana, iż ozdabianie jej metalowymi naszywkami spełniało swój cel estetyczny. Trzeba podkreślić, że ta ostatnia obserwacja dotyczy głównie stroju żeńskiego, ponieważ aplikacje podobnie jak zapinki wykazują wyraźny związek z inwentarzami grobów kobiecych. Sporadyczne występowanie zapinek w grobach kobiecych na cmentarzyskach płd. grupy KV poświadcza równoczesne używanie w tym środowisku takiej odmiany stroju żeńskiego, z którą funkcjonalnie związana jest ta kategoria inwentarza.

Zjawisko rzadkiego występowania lub niemal zupełnego braku szpil i zapinek nie ogranicza się w Kotlinie Karpackiej do płd. grupy KV. Zbliżoną sytuację obserwujemy również w grupie siedmiogrodzkiej, z której – jak można sądzić na podstawie opublikowanej niedawno monografii V. Vasilieva (1980a, 108, tabl. 20:4–12) – znanych jest do tej pory wprawdzie aż 15 zapinek, ale za to przy całkowitym braku szpil. Z punktu widzenia typologicznego podobny do znanych z grupy siedmiogrodzkiej zestaw zapinek charakterystyczny jest dla cmentarzyska w Ferigile, jud. Vilcea, gdzie jednak występują one z wyraźnie większą częstotliwością (22 egz. ze 149 zespołów grobowych; Vulpe 1967, 71). W strefie obejmującej tereny pomiędzy Karpatami Południowymi a Dunajem oraz Dobrudżę fibule nie należą więc bynajmniej w tym czasie do rzadkości (Morinc 1957, ryc. 5; Vulpe 1970, ryc. 7:1–6, 11:1, 2; Vulpe, Popescu 1972, ryc. 10:3; Alexandrescu 1976, ryc. 1 i 2; Simon 1976, ryc. 1 i 7). Brak zapinek charakterystyczny jest jednak przede wszystkim dla strefy wschodnioeuropejskiej, zajętej przez kulturę scytyjską. Szpile natomiast występują tutaj licznie, ale w grupach leśnostepowych, które wykazują w tym zakresie trwałość tradycji wywodzących się z zespołów kulturowych późnej epoki brązu. W grupach stepowych szpile pojawiają się dopiero w IV w. p.n.e. i spotykane są sporadycznie (Petrenko 1967, 29 n., tabl. 4:1–12; 1978, 7 n., tabela I, II i tabl. 1–15). Można więc stwierdzić, że w strefie stepowej, ogarniętej przez właściwych (irańskich) Scytów (Grakov, Meljukova 1953, 112; 1954, 73 n.), szpile i zapinki, praktycznie rzecz biorąc, nie występują.

Bogaty materiał ikonograficzny, a także różnorodne znaleziska (np. Artamonov 1970, ryc. 147, 148, 154, 155 i in.; Mozolevs'kij 1979, ryc. 68–70 i 73–76; Rudenko 1948, 35 n.; 1953, 104 n.) umożliwiają szczegółowe odtworzenie ubioru scytyjskiego, którego typ określają również źródła pisane. Składał się on z przewiązanego pasem kaftana z długimi rękawami, spodni, miękkich butów z krótką cholew-

ką i spiczastej czapki. Paradna odmiana odzieży bywała bogato zdobiona przeważnie złotymi naszywkami. Jest to typowy dla strefy irańskiej typ stroju określany w źródłach starożytnych mianem „medyjskiego” lub „perskiego”. Zgodnie z poświadczeniem Herodota taki właśnie strój nosili Sigynnowie. Ogromna rzadkość występowania szpil i zapinek w płd. grupie KV oraz przedstawione wyżej argumenty geograficzne skłaniają więc w ostatecznym rozrachunku do lokalizowania tego ludu na terenie płd. Alföldu. Sigynnowie tworzyliby, zgodnie z taką lokalizacją, podstawowy zrąb osadnictwa płd. ugrupowania KV.

Tak się składa, że liczne źródła ikonograficzne pozwalają równocześnie na dość dokładne określenie typu ubioru noszonego w późnych fazach okresu halsztackiego w środowisku płd.-wsch.-alpejskim, a więc w strefie masowego występowania zapinek. Chodzi tu o prawdziwe arcydzieła pradziejowej to-reutyki, jakimi są sceny figuralne na situlach, metalowych pasach itp., znanych ze strefy płd.-wsch.-alpejskiej i płn.-italskiej (Lucke, Frey 1962, tabl. 1–3 i in.; Frey 1966, 52 n.; 1969, tabl. 48 i in.). Strój męski składał się w tym wypadku ze spodniej, krótkiej szaty o kroju koszulowym z krótkimi rękawami, niekiedy ściągniętej pasem, oraz noszonej na niej dość długiej i obszernej narzutki, zakładanej na ramiona. Ta kombinacja szaty z rękawami z narzutką odpowiada strojowi greckiemu, składającemu się z chitonu oraz chłajny lub chlamidy (Lucke, Frey 1962, 13 n.). Funkcję chlamidy pełniła w tym wypadku obszerna narzutka spinana fibulą lub szpilą, których w tym środowisku kulturowym też nie brakuje, choć u schyłku okresu halsztackiego ich liczba wyraźnie się zmniejsza (np. Kromer 1959, tabl. 18:2, 25, 42:3; V. Stare 1961, tabl. X 1–4; F. Stare 1963, tabl. VI 4; Gabrovec 1973, tabl. 4: 9–20). Kobiety nosiły nieco dłuższą (do łydek) szatę z rękawami i na ogół krótszą od mężczyzn (choć nie zawsze) narzutkę upinaną na głowie.

Wydaje się, że podobny typ stroju mógł być używany częściowo przez ludność KV w strefie liczniejszego występowania szpil, tj. głównie w obrębie płn.-wsch., a także w pewnym stopniu płn.-zach. ugrupowania tej kultury. W każdym razie obecność szpil dowodzi, że częścią składową noszonego tu stroju był również rodzaj płaszczka – narzutki, spinanego szpilą na piersiach lub ramieniu. Ten typ ubioru należał niewątpliwie do przeżywających się w tej strefie tradycji kultur późnobrażowych, w których szpile były elementem występującym masowo (np. Patek, 1968, tabl. XXVIII 37–62, XXIX 1–70 i in.; Budinský-Krička 1976, ryc. 5:10, 12, 10:1). Być może zanik występowania szpil w

późnych fazach rozwojowych KV jest wskaźnikiem procesu upowszechniania się w tym środowisku stroju medyjskiego, typowego pierwotnie przede wszystkim dla substratu etnicznego w pld. części Alföldu.

Z przedstawionej wyżej sytuacji jasno wynika, że niezwykłość stroju używanego przez Sigynnów musiała zostać zauważona i mogła wzbudzić szczególne zainteresowanie u stykających się z nimi starożytnych. Tworzyli oni bowiem wówczas wysunięte najbardziej ku zachodowi, zwarte ugrupowanie etniczne, używające stroju medyjskiego. W środowisku środkowoeuropejskim Sigynnowie byli enklawą otoczoną co najmniej z trzech stron przez element ludnościowy reprezentujący w tym zakresie całkowicie odmienne tradycje. Nic więc dziwnego, że ta cecha kulturowa Sigynnów w świadomości im współczesnych wysuwana była na pierwszy plan i jako taka została również uznana przez autora *Dziejów* za szczególnie wyróżnik kulturowy oraz odnotowana na pierwszym miejscu w charakterystyce tego ludu. Herodot akcentuje bowiem fakt używania przez Sigynnów stroju medyjskiego w większym nawet stopniu niż to robi w wypadku wielu innych, znanych mu ludów ze strefy wschodnioeuropejskiej i przednioazjatyckiej, które stroju takiego niewątpliwie używały. W tych środowiskach nie było to jednak zjawisko tak niezwykle.

Wyznaczenie dokładnego zasięgu strefy zasiedlonej przez Sigynnów w obrębie osadnictwa KV napotyka różnorodne trudności. Zasadniczo można by przyjąć zbieżność ich granic z wyodrębniającym się terytorialnie i kulturowo na południu Alföldu ugrupowaniem osadniczym (Chochorowski 1985a, 152 n., mapy 1 i 6). O ile jednak przebieg zach. i wsch. granicy tego skupienia jest jednoznacznie określony biegiem Dunaju oraz szerokim pasem pustki osadniczej, ciągnącym się wzdłuż wsch. obrzeżenia Alföldu, o tyle ściśle wytyczenie ptn. rubieży jest praktycznie niemożliwe. Stanowiskiem wyznaczającym ptn. zasięg ugrupowania osadniczego w pld. części Alföldu jest w zasadzie cmentarzysko w Törökszentmiklos-Surján, kom. Szolnok. Cmentarzysko w Tápiószele wykazuje już cechy wyraźnie przejściowe pomiędzy ugrupowaniem pld. i ptn.-wsch. (a także ptn.-zach.), choć z punktu widzenia chronologii reprezentowanych na nim zjawisk nawiązuje raczej do ptn.-wsch. grupy KV. Zresztą w obrębie tej ostatniej grupy ciągnie się (głównie wzdłuż Cisy) strefa występowania cmentarzysk nawiązujących silniej niż inne do zjawisk typowych dla pld. części Alföldu (np. obydwa stanowiska w Tiszavasvári, kom. Szabolcs-Szatmár). Odrębność kulturowa strefy z dominacją ciałopalenia nie budzi jednak wątpliwości. Dotyczy

to zarówno cmentarzysk z wysokim odsetkiem pochówków jamowych, nawiązujących w większym stopniu do miejscowych tradycji reprezentowanych przez starszą część cmentarzyska w Alsótelekes-Dalinka, jak i strefy wyraźnej dominacji pochówków popielnicowych, która zbliża się do środowiska kuztanowickiego Ukrainy Zakarpackiej. Można więc sądzić, że ptn. granicę obszaru opanowanego przez Sigynnów wyznacza w obrębie osadnictwa KV linia równoleżnikowa, biegnąca mniej więcej na wysokości cmentarzyska Törökszentmiklos-Surján, dopuszczając równocześnie istnienie w tym rejonie strefy o charakterze mieszanym, z możliwością penetracji elementu związanego z Sigynnami ku północy, wzdłuż Cisy.

Z bardzo złożoną sytuacją etniczną mamy najprawdopodobniej do czynienia w obrębie ptn.-zach. ugrupowania osadniczego KV. Wynika to przede wszystkim z wtórnego charakteru osadnictwa grupy ptn.-zach. w stosunku do najwcześniej uformowanych ośrodków osadniczych KV na Wielkiej Nizinie Węgierskiej. Stąd też trudności w zakresie oceny przynależności etnicznej elementu związanego z cmentarzyskami o przewadze szkieletowego obrządku pogrzebowego typu Chotin I-A i I-B. Pod względem cech kulturowych cmentarzyska te nawiązują najsilniej do środowiska pld. części Alföldu (np. wysoki odsetek pochówków w pozycji wyprostowanej na wznak, obecność pochówków końskich), choć nie są to bynajmniej zespoły identyczne. Dość sugestywny jest również charakter środowiska geograficznego, z którym związana jest obecność cmentarzysk typu Chotin. Są to bowiem nisko położone tereny Niziny Naddunajskiej, przypominające pod względem cech ekologicznych rozległe obszary równin pld. Alföldu. Z istnieniem enklawy elementu etnicznego, wywodzącego się ze skupień osadniczych na południu Alföldu, należy się więc liczyć również w słowackiej części Małej Niziny Węgierskiej. Nie ulega natomiast wątpliwości, iż cmentarzyska z przewagą ciałopalenia, występujące niejako na obrzeżeniu tej enklawy, reprezentują miejscowe wschodniohalsztackie środowisko podlegające procesom akulturacyjnym w wyniku zetknięcia się z elementem napływowym.

Nie jest też do końca wyjaśniona sytuacja kulturowa i osadnicza na pld. pograniczu osadnictwa KV. Wyznacza je w zasadzie linia dolnego biegu Maruszy, którą stanowiska tej kultury przekraczają tylko w niewielkim stopniu. Na położonych bardziej na południe od tej linii rozległych obszarach Wojwodiny i Banatu wyróżniono grupę Bosut, która rozwija się tu we wczesnej epoce żelaza, od IX w. p.n.e., tj. od zaniku późnobrązowych zespołów typu Gáva-Beleği (Tasić 1981a, 49). Charakter tej grupy

nie jest do końca wyjaśniony, jako że w fazie drugiej (Bosut IIIb), datowanej na 750–550, oraz w trzeciej (Bosut IIIc), datowanej na 550–300 (Medović 1981a, 24 n.; D. Popović 1981, 59 n.), wykazuje ona cechy typowe dla kultury Basarabi i grupy Ferigile (Vulpe 1981a, 182). Podobieństwo zjawisk kulturowych, a także rytmu ich zmienności, łączy te obszary z rozległą prowincją utożsamianą z zasięgiem kultury Basarabi (Vulpe 1981a, ryc. 1). Jest dość prawdopodobne, że zjawisko rozprzestrzenienia się tej kultury w omawianej strefie jest wynikiem ekspansji jej ludności na tereny położone na zachód od Żelaznej Bramy (Medović 1981a, 26; Vulpe 1981a, 182). Przemawia za tym obecność śladów zniszczenia (pożarów), m.in. w obrębie osiedla obronnego Bosut-Gradina (Serbia), na przełomie fazy IIIa i IIIb, tj. w połowie VIII w. p.n.e. (D. Popović 1981, 59 n.). Ślady tych wydarzeń wyznaczają równocześnie początki upowszechniania się tu elementów stylistycznych w typie Basarabi (ceramika).

Stanowiska wcześniejszych faz grupy Bosut koncentrują się wyraźnie w płd. części Wojwodiny i Banatu, zwłaszcza u zbiegu Dunaju, Cisy i Temeszu (Medović 1981b, tabl. I; Vulpe 1981a, ryc. 1). Brak danych nie pozwala na razie na dokładne określenie zasięgu znalezisk odpowiadających chronologicznie rozwojowi KV. Znaczna stabilność osadnictwa, wyrażająca się m.in. w obecności osiedli wielowarstwowych, użytkowanych w sposób nieprzerwany także po okresie ekspansji Celtów (D. Popović 1981, 59; Medović 1981a, 28), sugeruje, że granice strefy zasiedlonej w sposób trwały nie ulegały tu poważniejszym zmianom. Można więc sądzić, że płd. granicę KV oraz skupienie osadnicze u zbiegu Dunaju i Cisy oraz nad Temeszem dzielił szeroki pas pustki osadniczej. Charakter kulturowy młodszej fazy grupy Bosut, niezależnie od ogólnikowego stwierdzenia jej powiązań ze środowiskiem grupy Ferigile (Medović 1981a, 27), nie jest również całkiem jasno określony. Niemniej jednak można stwierdzić, iż w stosunku do płd. grupy KV reprezentuje ona całkowicie odmienny zespół zjawisk archeologicznych (typ ceramiki, brak znalezisk grobowych, obecność długotrwałych osad; Medović 1981a, 27; Tasić 1981a, tabl. III).

Interesujący jest fakt wystąpienia w omawianym środowisku kulturowym na przedpolu Żelaznej Bramy niewielkiego skupienia znalezisk typu scytyjskiego, w tym również zespołów grobowych, nawiązujących w zakresie charakteru do KV (Bódog 1898, 408, ryc. 1; Medović 1981a, 28; zob. też Chochorowski 1985b, 254 n., tabl. 5). Jest to jednak zjawisko wykraczające wyraźnie poza zwarty zasięg osadnictwa płd. grupy KV. Nie można w tej sytuacji wykluczyć,

że rozległe obszary nizinne, rozciągające się na południe i płd.-zachód od zasięgu płd. grupy KV, mogły być na dość dużą skalę penetrowane przez ludność związaną z tym ugrupowaniem osadniczym.

Identyfikacja Sigynnów z płd. grupą KV nie wyczerpuje oczywiście problemu przynależności etnicznej osadnictwa tej kultury. Pozostaje bowiem do wyjaśnienia niezwykle złożone zagadnienie charakteru podłoża etnicznego grupy płu.-wsch. Istotne jest jednak w tym wypadku stwierdzenie, iż w obrębie dość jednolitych zjawisk archeologicznych, kryjących się pod pojęciem KV, przebiega rubież o charakterze etno-kulturowym, rozdzielająca strefy zasiedlenia różniących się – jak można sądzić – pochodzeniem grup etnicznych.

Kolejnym elementem charakterystyki etnograficznej Sigynnów zapisanym przez Herodota jest gatunek hodowanych przez nich „małych, pokrytych długimi kudłami” koni. Informacja ta stanowiła punkt wyjściowy koncepcji J. Harmatty (1966, 111) oraz T. Sulimirskiego (1961, 795), dotyczącej identyfikacji Sigynnów z „grupą Szentés-Vekerzug”. Autorzy ci powołują się bowiem na gatunek małych, pochodzących od tarpana koni, znanych z 15 grobów końskich odkrytych w Szentés-Vekerzug (Bökönyi 1952, 173 n.; 1954, 93 n.; 1955, 23 n.). Odpowiedź na wątpliwości A. Vulpego (1970, 173) – podnoszącego sprawę szczupłości bazy źródłowej, na której oparte były te wnioski, ograniczonej do jednego stanowiska – stanowią studia S. Bökönyia (1964, 227 n.; 1968, 11 n.) bazujące na szerokim materiale porównawczym. Z jego badań wynika, iż we wczesnej epoce żelaza na terenie środkowej i wschodniej Europy występowały dwie grupy hodowanych koni: zachodnia niskorosła, o przeciętnej wysokości kłębu wynoszącej 126 cm (tzw. koń helwecko-galijski czy „celtycki pony”), oraz wschodnia (tzw. koń scytyjski) wyraźnie wyższa, o przeciętnej wysokości kłębu sięgającej 136 cm (Bökönyi 1954, 106 n.; 1964, 234 n.). Granica dzieląca strefy występowania koni obydwu grup biegła przez Słowenię i Austrię. Grupa wschodnia nie była jednak całkiem jednolita, jako że wśród „koni scytyjskich” ze stępów nadczarnomorskich wyróżniają się dwie klasy: okazów niskorosłych (120–128 cm wys.) oraz wysokorosłych (152–160 cm wys.; Calkin 1960, 44; Bökönyi 1964, 236). Podobnie zróżnicowane są „konia scytyjskie” z Altaju (od 128 do 150 cm wys.; Vitt 1952, 173; Bökönyi 1964, 236). Konie z Szentés-Vekerzug, mierzące od 115 cm do 145 cm (Bökönyi 1954, 102; 1955, 26), przy średniej wysokości kłębu około 135 cm, zajmują jednak pozycję pośrednią pomiędzy klasą wysokorosłych osobników grupy wschodniej (tzw. scytyjskiej) a skrajnie niskich koni

grupy zachodniej (zob. też Harmatta 1968, 155).

Istotne znaczenie hodowli konia w strukturze gospodarowania ludności KV podkreślają przede wszystkim znaleziska pochówków końskich. W grupie płd. znamy ich do tej pory siedemnaście (Szentés-Vekerzug, 15 pochówków, w tym 3 podwójne; Bökönyi 1952, 173 n.; 1954, 93 n.; 1955, 23 n.; Csanytelek-Újhalastó, 2 pochówki; Galántha 1981, 262), w grupie płn.-zach. dziesięć (Chotin I-A, 8 pochówków oraz I-B, 2 pochówki; Dušek 1966a, 10 n.), zaś w grupie płn.-wsch. jeden (Tiszavasvári-Csárdapart; Lengyel 1967, 220). Rolę konia w strukturze hodowli odzwierciedlają ponadto materiały kostne z osad, wśród których szczątki końskie są również reprezentowane, a niekiedy stanowią wysoki odsetek (Bökönyi 1958, 75; Párducz 1974, 327). Podobną wymowę ma też dość powszechny zwyczaj składania do grobów „darów symbolicznych” w postaci zębów lub czaszek końskich (zob. np. Párducz 1966, ryc. 1).

W strefie środkowego dorzecza Dunaju obecność pochówków końskich nie ogranicza się jednak wyłącznie do zasięgu KV. Spotykane są również w Transdanubii (np. wspomniane już Szentlőrinc; Jerem 1968, 174) oraz w Słowenii (np. Brezje; Kromer 1959, 46; Šmarje-Magdalenska Gora; Hoernes 1915, 100; zob. też Bökönyi 1964, 223; 1968, 11 n.). W Słowenii są to jednak groby tzw. jeźdźców, a nie samodzielne pochówki końskie. Znaleziskom tym towarzyszą zwykle kielzna typu Vekerzug. Były one zresztą w tym środowisku dość rozpowszechnione, a nawet naśladowane. Świadczy o tym występowanie form lokalnych, nie mających odpowiedników w KV (Gustin, Teržan 1975, mapa 1, wariant 6). Zjawisko to jest wynikiem oddziaływań KV, a zwłaszcza jej płd. ugrupowania, ku płd.-zachodowi. Oddziaływania to sięgnęły klinem Słowenii i na jej obliczu kulturowym wycisnęły szczególne piętno. Wyrazem tego jest m.in. obecność w grupie dolnokrajńskiej, oprócz pochówków końskich i wędzidel typu Vekerzug, elementów typu scytyjskiego (grociki strzał do łuku, czekany i inne mniej liczne znaleziska; Chochorowski 1985b, 247 n.), które wywodziły się niewątpliwie z KV. Ramy chronologiczne szczególnie intensywnych oddziaływań KV ku płd.-zachodowi, wyznaczone na podstawie datowania elementów typu scytyjskiego i współwystępujących z nimi w zespołach form miejscowych (Gustin, Teržan 1975, 190 n.), przypadają na koniec VI i połowę V w. p.n.e. (Chochorowski 1985b, 252 n.). Odpowiadają one zatem okresowi największej aktywności osadnictwa płd. grupy tej kultury. Początek tej fazy jest bowiem zbieżny z pojawieniem się cmentarzysk typu Szentés-Vekerzug na terenie płd. Alföldu, a koniec

można skorelować z momentem zwrócenia się ekspansyjności osadnictwa płd. grupy KV ku płn.-zachodowi, czego ostatecznym efektem było zasiedlenie równinnych obszarów Niziny Naddunajskiej w płn. (słowackiej) części Kisföldu (Chochorowski 1984, 158 n.).

Koncentracja elementów KV w grupie dolnokrajńskiej ma w kontekście omawianych tu zagadnień szczególne znaczenie. Fakt ten można bowiem w jakimś sensie skorelować ze wzmianką Herodota, iż „Granice Sigynnów mają sięgać w pobliże Enetów nad Adriatykiem...” Określony tu, zresztą w sposób mało kategoriyczny, przebieg granicy Sigynnów, należy w tym kontekście utożsamiać raczej z zasięgiem penetracji i intensywnych oddziaływań identyfikowanego z tym ludem osadnictwa płd. grupy KV (zob. np. Harmatta 1968, 155). Rubież kulturowa pomiędzy grupą dolnokrajńską a sąsiadującą z nią od zachodu grupą Sveta Lucija (Santa Lucia) jest bowiem wiązana z pograniczem pomiędzy plemionami iliryjskimi i nadadriatyckimi Wenetami (Gabrovec 1974, 182 n.). Sugestie M. Duška, iż Sigynnów, respektując informację Herodota o „granicach w pobliżu Enetów”, można by lokalizować także na prawym brzegu Dunaju, a więc wbrew wyraźnym początkowym stwierdzeniom autora *Dziejów* w akapicie poświęconym temu ludowi, wydają się być mniej uzasadnione.

Konie Sigynnów były, jak mówi Herodot... „niezdolne nosić mężów; ale zaprzężone do wozu są bardzo ręczne i dlatego krajowcy jeżdżą na wozach.” Analiza szkieletów końskich z Szentés-Vekerzug wykazała, że były to rzeczywiście konie pociągowe (Bökönyi 1952, 183; 1954, 109). Fakt użytkowania wozów z zaprzęgiem konnym jest w tym wypadku również potwierdzony archeologicznie. Chodzi o odkryte na tym cmentarzysku obok siebie, w odległości niewiele ponad 1 m, podobnie zorientowane dwa podwójne pochówki końskie (gr. 12 i 13), zawierające okucia wozu (Párducz 1952, tabl. XLII 1, L 2). Analizując charakter tych znalezisk, zwrócono swego czasu uwagę, że być może mamy w tym wypadku do czynienia z równoczesnym pochówkiem jednego czterokonnego zaprzęgu (Chochorowski 1985a, 122 n.). Zgodnie z tą interpretacją w jednej jamie miały być złożone na szkieletach koni elementy podwozia, w drugiej zaś resztki konstrukcji nadwozia. Warstwa spalenizny nad szkieletem końskim w gr. 12 i ślady węgla drzewnego przy okuciach piasty w gr. 13 dowodzą bowiem (o ile ogień nie był palony bezpośrednio w jamie grobowej), iż rzeczywiście do grobów złożono niedopalone szczątki konstrukcji (Párducz 1952, 144 n.), zachowując jednak symetryczny układ poszczególnych

elementów. Odpowiadałoby to informacji przekazanej przez Strabona o poczwórnych zaprzęgach Sigynnów.

Teoretycznie istnieje jeszcze możliwość, że były to pozostałości dwu pojazdów dwukołowych, które w momencie składania do grobów zostały rozdzielone w taki sam sposób, jak to sugerowano wyżej. Bogaty materiał ikonograficzny wskazuje bowiem na rzadsze użytkowanie w strefie płd.-wsch.-alpejskiej i płn.-italskiej wozów czterokołowych (Lucke, Frey 1962, tabl. 28 i 30), natomiast potwierdza bardzo szerokie upowszechnienie w tym środowisku różnorodnych rozwiązań technicznych o jednoosiowej, dwukołowej konstrukcji podwozia (Lucke, Frey 1962, tabl. 63, 66, 67, 72, 73, 75). Być może z podobną sytuacją mamy do czynienia w środowisku reprezentowanym przez cmentarzysko w Szentes-Vekerzug. Trzeba tu równocześnie stwierdzić, iż te same źródła nie potwierdzają stosowania w strefie płn.-italskiej i płd.-wsch.-alpejskiej zaprzęgu czterokonnego. Charakter metalowych okuć nadwozia z gr. 12 w Szentes-Vekerzug wskazywałby najbardziej na lekką konstrukcję typu rydwanu, znaną np. ze scen przedstawiających wyścigi na situli Arnoaldi z Bolonii oraz na situli z Kuffarn (Lucke, Frey 1962, tabl. 63 i 75). W literaturze wysunięto zresztą swego czasu sugestie, że przedstawione na tych situlach postacie woźniców wyobrażają Sigynnów (Rusu 1963, 198, przyp. 61), choć jest to sprawa dyskusyjna z uwagi na charakter typowego dla tych postaci stroju, z którego jedynie nakrycie głowy zasługiwałoby na miano „medyjskiego”. Wszystkie te dane nakazują w każdym razie ostrożność wobec prób rekonstruowania pojazdu z Szentes-Vekerzug jako wozu czterokołowego (np. Bökönyi 1956, ryc. 1).

Fakt użytkowania konia do jazdy wierzchem w środowisku płn.-italskim i płd.-wsch.-alpejskim jest potwierdzony licznymi źródłami, w tym również ikonograficznymi (Lucke, Frey 1962, tabl. 63, 66, 72, 73, 75). Z podobną sytuacją należy się również liczyć w wypadku osadnictwa KV. Znane z tej kultury groby tzw. jeźdźców (tj. wspólne pochówki koni i ludzi) wystąpiły jednak jak na razie poza zasięgiem osadnictwa grupy płd. (Chotin I-A, gr. szkieł. 121 i gr. ciałop. 40, oraz I-B, gr. 49; M. Dušek 1966a, 52, 75 i 89; Tiszavasvári-Csárdapart; Lengyel 1967; a także być może znane z niezbyt jasnych informacji pochówki z Tápiószele, gr. 2/3 i 159/168; Párducz 1966, 36 n. i 50 n.).

Uwypuklone przez Herodota zalety koni hodowanych przez Sigynnów, a także istotna rola hodowli konia w strukturze gospodarowania identyfikowanego z tym ludem osadnictwa „grupy Szentes-Vekerzug” oraz fakt stosowania w tym środowisku

wozu z zaprzęgiem konnym, stały się podłożem hipotezy J. Harmatty (1968, 153 n.), dotyczącej roli Sigynnów w tzw. wenetyjskim handlu końmi wyścigowymi. Ważnym elementem tej koncepcji jest również uchwytny archeologicznie proces transmisji, typowych zwłaszcza dla płd. grupy KV, zjawisk kulturowych ku płd.-zach. oraz ich szczególna kumulacja w grupie dolnokraińskiej. Dotyczy to między innymi upowszechnienia się hodowli koni określonego gatunku, typu kielzna oraz sposobu kielznięcia, a także elementów uzbrojenia wchodzących w skład rynsztunku wojowników i rzutujących na sposoby prowadzenia walki. Uwagi M. Duška (np. 1974, 384) sugerującego, iż to tylko kielzna były przedmiotem wymiany handlowej, są w szerszym zakresie irracjonalne i nie do przyjęcia. Forma wędzidla jest bowiem ściśle związana z typem uździenicy i sposobem kielznięcia, a jego długość ograniczona rozstawem pobocznic zależy (oczywiście z pewną tolerancją) od gatunku hodowanych koni (zob. np. Baranowski 1973, 452 n.). Dla KV charakterystyczny jest specyficzny typ kielzna z pobocznicami sztywno przymocowanymi (przynitowanymi) do końców wędzidla. Wynalezienie tego typu konstrukcji było niejako ostatecznym efektem tendencji do usztywnienia kielzna przez bardziej bezpośrednie połączenie wędzidla z pobocznicami. Miała ona na celu osiągnięcie jak najlepszych efektów w kierowaniu koniem drogą precyzyjnego przekazywania sygnałów za pomocą odpowiedniego sposobu kielznięcia.

Tendencja ta dzięki zastosowaniu tzw. form półsztywnych zarysowuje się już w środowisku kimmeryjskim strefy nadczarnomorskiej oraz w tych środkowoeuropejskich zespołach kulturowych wczesnej epoki żelaza, w których obserwujemy obecność części rzędu końskiego tzw. typu tracko-kimmeryjskiego, a także w środowisku scytyjskim (Chochorowski 1985a, 116 n.). Ostatecznym jej efektem jest jednak pojawienie się kielzna ze „sztywnymi” pobocznicami typu Vekerzug. W tym kontekście jest zrozumiałe, iż upowszechnienie się w określonym środowisku kielzna typu Vekerzug jest zjawiskiem bardziej złożonym niż tylko przejęcie danego wyrobu na drodze wymiany handlowej. Zresztą jeśli w tym wypadku w grę wchodzi handel, to raczej końmi kielznanymi w sposób charakterystyczny dla środowiska, z którego się wywodziły, a nie tylko samymi kielznami. Trzeba tu dodać, że konie pochodzące ze stanowiska Magdalenska Gora k. Šmarje w grupie dolnokraińskiej należały – podobnie jak osobniki z cmentarzyska w Szentes-Vekerzug – do grupy wschodniej S. Bökönya, choć w porównaniu z tymi ostatnimi nawiązywały raczej do form najbardziej niskorosłych (Bökönyi 1964, ryc. 3,

4). Niemniej jednak zależność gatunkowa koni hodowanych w strefie płd.-wsch.-alpejskiej od form grupy wschodniej, upowszechnionych w tym okresie zwłaszcza na Wielkiej Nizinie Węgierskiej, nie ulega wątpliwości (Bökönyi 1964, 234). Sceny wyścigów na niektórych, zwłaszcza późnych situlach, np. na situli Arnoaldi z Bolonii czy situli z Kuffarn, a także na cyście z San Maurizio (Lucke, Frey 1962, tabl. 63, 66 i 75) dowodzą, iż zalety, które Herodot przypisuje koniom hodowanym przez Sigynnów, musiały być w kręgu wykonawców i użytkowników situ wysoko cenione.

Obecność elementów kulturowych wywodzących się ze środowiska KV w grupie dolnokraińskiej, a w szerszym zakresie terytorialnym w strefie płd.-wsch.-alpejskiej oraz iliryjskiej w płn. części Półwyspu Bałkańskiego, ma w kontekście omawianego zagadnienia jeszcze jeden aspekt. Zjawisko to zazębia się bowiem na wymienionych obszarach – tak w sensie terytorialnym, jak i chronologicznym – z horyzontem importów italskich i greckich z końca VI i z V w. (Frey 1966, 60 n.; Guštin, Teržan 1975, 193 n.). Na ten okres przypadają też najsilniejsze powiązania pomiędzy ośrodkami płn.-italskimi a grupą dolnokraińską i największy rozwój wspólnego dla obydwu terenów zjawiska „sztuki situlowej” (Frey 1966, 52 n.). Tereny słoweńskiej Krainy znalazły się zresztą już dużo wcześniej w zasięgu silnych oddziaływań stylistycznych, wenetyjskich ośrodków wytwórczych (Frey 1966, 50 n.; 1969, 53 n.). Wszystkie te dane wskazują na łańcuch powiązań międzykulturowych, w których kluczową pozycję zajmowała z jednej strony grupa dolnokraińska, z drugiej zaś wenetyjskie ośrodki płn. Italii, mające od końca VII w. p.n.e., a zwłaszcza od założenia u ujścia Padu greckich kolonii Adria i Spina w końcu VI w. p.n.e., bezpośrednio (z ominięciem Etrurii, przez Adriatyk) powiązania ze światem greckim (Frey 1966, 50 i 60; 1969, 71 n.).

Rozwinięte kontakty osadnictwa płd. grupy KV ze środowiskiem płd.-wsch.-alpejskim (zwłaszcza z grupą dolnokraińską) oraz ich charakter mogą dowodzić, iż tereny zamieszkałe przez Sigynnów były rzeczywiście punktem wyjściowym „wenetyjskiego handlu końmi”. Pośrednictwo w tym handlu znajdowało się w rękach ludności zamieszkującej szeroko pojętą strefę płn. wybrzeży Adriatyku, jego zaś punktem docelowym była Grecja, a w początkowym okresie zwłaszcza Sparta (Harmatta 1968, 156). Fakt sprowadzania tutaj „wenetyjskich koni wyścigowych” jest potwierdzony już w VII w. p.n.e. wzmiankami Alkmana w poemacie *Partenia* (1, 50 i 91). Użycie przez poetę określeń *keles Enetikos* – „wenetyjski koń wyścigowy”, oraz *Enetidas polos*

stephanophoros – „wenetyjskie uwieńczone źrebię”, dowodzi, jak pisze O. H. Frey (1966, 50), iż dla żyjących u schyłku VII w. p.n.e. Spartan były to pojęcia zrozumiałe. Według opinii badaczy właśnie na ten wiek przypadają oznaki zmian wynikające z wprowadzenia „świeżej krwi”, wniesionej do hodowanych na terenie Grecji gatunków koni przez obce odmiany (Snodgrass 1967, 85, przyp. 56).

Znajomość „koni wenetyjskich” w innych rejonach Grecji okresu klasycznego była na tyle powszechna, że wspomina o nich także w tragedii *Hippolytos* (231) współczesny Herodotowi Eurypides (ok. 485/480–407/406), używając określenia *polous Enetas* – „wenetyjska para źrebiąt”. Kilka wieków później współczesny Augustowi Strabon mówi już tylko o tradycjach hodowli koni u Wenetów, podkreślając „ich słabość do hodowli koni...” (V 1, 4), które wyróżniają się bardziej szybkością biegu niż uroda...” (V 1, 9), Tradycja ta – jak pisze – w jego czasach już „całkowicie zagięła...” (V 1, 4). Warto tu odnotować, iż wzajemne kontakty Grecji i strefy płn.-italskiej oraz płd.-wsch.-alpejskiej, rozwijające się od końca VII w. p.n.e., zaowocowały nawet pojawieniem się na tych ostatnich terenach pewnych elementów uprzęży końskiej, typowych dla świata greckiego. Chodzi tu o kieżna z łukowatymi pobocznikami zakończonymi uszkami, znane w Grecji od połowy VII w. p.n.e. (Donder 1980, 48 n., tabl. 7 i 42) i spotykane sporadycznie na terenie Słowenii w zespołach z 2 połowy VI w. p.n.e. (Dehn 1980, 326 n., ryc. 1:3).

Nasuwa się w tym momencie pytanie, czy hodowla koni w środowiskach szeroko rozumianej strefy płn.-adriatyckiej (w tym również na terenach płd.-wsch.-alpejskich) była u schyłku VII w. p.n.e. na tyle rozwinięta, iż mogła dostarczać na rynek grecki poszukiwanych kłusaków. W ugrupowaniach płd.-wsch.-alpejskich pochówki końskie pojawiają się dopiero wraz z horyzontem oddziaływań KV u schyłku VI w. p.n.e. Sugestie wskazujące na możliwość wcześniejszego datowania tego horyzontu czy reprezentujących go zespołów (Gabrovec 1966, tabela 2 i 3; Tasić 1973, 618; Dehn 1980, 236) są z punktu widzenia chronologii występujących w nim elementów typu scytyjskiego, a także dynamiki rozwoju osadnictwa KV, nieuzasadnione (Chochorowski 1985b, 253). Wprawdzie przedstawienia koni i wozów wyścigowych spotykane są już na najwcześniejszych situlach (situla Benvenuti z Este, datowana na czasy około 600 r. p.n.e.; Frey 1969, 25 n., zał. 1; 1980, 334), ale temat wyścigów popularny jest dopiero w kompozycjach późnego okresu rozwoju „sztuki situlowej” (Lucke, Frey 1962, 44 n., tabl. 63 i 75; Frey 1966, 52 n.; Kromer 1980, 230 n.). Zale-

żność gatunkowa koni hodowanych w strefie pld.-wsch.-alpejskiej od populacji rozpowszechnionych na Nizinie Węgierskiej może sugerować, iż przynajmniej w początkowym okresie „wenetyjski handel końmi” był w jakimś stopniu zależny od potencjału hodowlanego ówczesnego środowiska węgierskiej puszy. Chodziłoby tu jednak o okres znacznie wyprzedzający powstanie pld. grupy KV (schyłek VII w. p.n.e.). Zachodzi zatem kolejne pytanie, jakie środowisko mogło w tym czasie i na tym obszarze odgrywać rolę ewentualnego „eksportera” koni o odpowiednich zaletach, a równocześnie wykazywałoby obecność takich zjawisk kulturowych, jak np. stosowanie wozu z zaprzęgiem konnym.

W Kotlinie Karpackiej, teoretycznie rzecz biorąc, istnieją dwa takie środowiska. Jednym z nich jest środowisko wsch.-halsztackie w płn. części Transdanubii, gdzie w wyposażeniu kurhanów pochodzących z najwcześniejszej fazy rozwoju tego ugrupowania (HaB₃) spotykane są obok okuć wozów części rzędu końskiego, tzw. typu tracko-kimmeryjskiego (Horváth 1969, ryc. 4, 7–10, 22–25). Drugim z tych środowisk jest związana z Wielką Niziną Węgierską kultura Mezocsát, z którą łączą się cytowane już wyżej zespoły typu Gyöngyös, zawierające m.in. kielzna typu Vekerzug i metalowe okucia wozu analogiczne do znalezionych w gr. 12 i 13 na cmentarzysku w Szentes-Vekerzug (żelazne pręty, obręcze kół, okucia piast). Poza niewątpliwymi powiązaniem genetycznymi w ramach procesu formowania się potencjału demograficznego osadnictwo pld. grupy KV łączy ze środowiskiem kultury Mezocsát wiele wspólnych cech kulturowych. Należy do nich m.in. całkowity brak w inwentarzach zespołów typu Mezocsát przyborów do spinania wierzchniego okrycia, tj. szpil i zapinek, co sprawia, że również w najwcześniejszych fazach wczesnej epoki żelaza istniała w tym zakresie rubież kulturowa pomiędzy środowiskiem równinnych obszarów węgierskiej puszy a osadnictwem wsch.-halsztackim z obszarów po drugiej stronie Dunaju. Jest to zjawisko tym bardziej charakterystyczne, iż współczesne cmentarzyskom typu Mezocsát, ale kontynuujące miejscowe tradycje środowiska kulturowego płn.-wsch. części Kotliny Karpackiej, zespoły w typie starszej części cmentarzyska w Alsótelekes-Dalinka wykazują m.in. obecność różnorodnego zestawu szpil (26 egz. z 58 odkrytych grobów; Patay 1961, 30 n., ryc. 11:3, 6, tabl. VII 4, 5, 7–9). Wydaje się więc, że środowisko reprezentowane przez cmentarzyska szkieletowe typu Mezocsát, podobnie jak osadnictwo pld. grupy KV, stanowiło enklawę wyróżniającą się z otoczenia faktem użytkowania stroju medyjskiego.

Obydwa ugrupowania łączy ponadto istotna ro-

la hodowli w strukturze gospodarowania, wyrażająca się w kulturze Mezocsát występowaniem w grobach kości zwierząt oraz małą stabilnością form osadnictwa (Patek 1967, 106 n.; 1974, 342 n.; zob. też Bukowski 1976, 138; Chochorowski 1985a, 130 n.). Właśnie w obrębie tego ostatniego środowiska, być może w ośrodkach działających gdzieś na pld. obrzeżeniu Gór Bukowych, pojawiła się po raz pierwszy konstrukcja kielzna typu Vekerzug ze sztywno zamocowanymi pobocznkami. Tego typu formy występują tu bowiem w zespołach datowanych płaskimi siekierkami z bocznymi występami (Gyöngyös, Miskolc-Diósgyor), znanymi zwłaszcza we wsch. części Kotliny Karpackiej już co najmniej od IX–VIII w. (László 1977, 72 n.). Niektóre z tych inwentarzy zawierają po 4 kielzna (Nyékládháza-Kisperes pusza, kom. Borsod-Abaúj-Zemplén; Gallus, Horváth 1939, tabl. LXVII 3–6), podobnie jak ewentualny, hipotetycznie rekonstruowany pochówek z wozem z Szentes-Vekerzug (gr. 12 i 13), czy też inne zespoły KV, które mogą być interpretowane jako pozostałości pochówków z wozami (Nagytarcsa, kom. Pest; Bakay 1971, 20 n., tabl. I, IV–VII).

Wynalazek „sztywnego” kielzna stanowił istotne udoskonalenie w działaniu uzdy w porównaniu z konstrukcjami opartymi na wędzidle z „półsztywno” lub „niezależnie” (luźno) umocowanymi pobocznkami. Funkcjonowanie tego kielzna przypominało w większym stopniu działanie munsztuka i zapewniało lepsze możliwości kierowania, zwłaszcza końmi „twardymi”, odznaczającymi się dzikością (zob. np. Baranowski 1973, 454). Fakty te są niewątpliwie wyrazem wysokiego poziomu hodowli i starań zmierzających do udoskonalenia techniki powodowania końmi. Wydaje się więc, że ze wszystkich ugrupowań w Kotlinie Karpackiej tylko środowisko związane ze środkowym dorzeczem Cisy – obfitującym w warunkach naturalnych w rozległe zespoły roślinności trawiastej i przypominającym pod względem krajobrazowym stepy pontyjskie (Pécsi 1971, 75 n.; Medwecka-Kornaś 1972, ryc. 2) – mogło w 2 połowie VII w. p.n.e. być rejonem wyjściowym szerzenia się wyżej rozwiniętych form hodowli koni i ewentualnie dostarczać kłusaków odpowiadających wymogom stawianym koniom wyścigowym. O tym, że stwierdzenie to nie jest tylko bezpodstawnym przypuszczeniem, świadczy obecność w składzie inwentarza związanego z tym środowiskiem grobu „książęcego” z Artánd hydrii pochodzącej ze Sparty i datowanej na I trzydziestolecie VI w. p.n.e. (Szilágyi 1966, 103; Párducz 1965a, 217; 1973, 42). Próby opóźnienia chronologii inwentarza z Artánd i powiązania go z KV (Párducz 1965a, 137 n.; 1973, 42; Guštin, Teržan 1975, 195) nie mają żadnego uzasad-

nienia (zob. też Chochorowski 1984, 123 n.). Wydaje się więc, iż tereny zajęte od późnej fazy okresu HaB przez osadnictwo kultury Mezocsát mogły być przynajmniej początkowo punktem wyjściowym „wentyjskiego handlu końmi”, osiagającego rynki greckie za pośrednictwem ugrupowań osadniczych strefy płn.-adriatyckiej. Handel końmi i szerzenie się selektywnych form hodowli, dostarczające wartościowych z punktu widzenia handlowego kłusaków i wierzchowców, były jak można przypuszczać jednym z czynników warunkujących rozwój oddziaływań kulturowych środowiska etnicznego terenów Alföldu. Mamy tu zapewne do czynienia z trwałym mechanizmem powiązań międzygrupowych o tradycji wyprzedzającej początki KV. Po uformowaniu się pld. skupienia osadniczego tej kultury istnieją one nadal, a nawet ulegają zintensyfikowaniu. Zjawisko to pozostawało więc jak gdyby w stałym związku z tymi samymi strukturami, niezależnie od zachodzących na Nizinie Węgierskiej w 2 połowie VI w. p.n.e. przemian kulturowych. Utrzymująca się w czasie, niezmienna struktura tych powiązań sugeruje, że możemy tu mieć do czynienia z procesami funkcjonującymi w obrębie tego samego substratu etnicznego. Stwierdzenie tego faktu obok niewątpliwych związków genetycznych pomiędzy kulturą Mezocsát a pld. grupą KV oraz trwałość wyodrębniającej te środowiska rubieży kulturowej dają podstawy do wysunięcia wniosku, iż obydwie zespoły osadnicze reprezentują w zasadniczym zrębie ten sam etnos. Zakres pojęciowy etnonimu „Sigynnowie” rozciąga się w tym kontekście również na środowisko etniczne, reprezentowane przez kulturę Mezocsát.

Jak pisze M. Párducz (1973, 42), końcowym akordem kontaktów handlowych osadnictwa KV z obszarami położonymi na zachód i pld.-zachód od Alföldu jest obecność na Nizinie Węgierskiej hydrii peloponeskiej, datowanej pomiędzy 470 a 440 r. p.n.e., znalezionej w Bene, raj. Beregovo (Pósta 1914, 38 n.; Szilágyi 1966, 103 n. i przyp. 10). Istotnie, z punktu widzenia chronologii znalezisko to odpowiada czasom zaniku powiązań KV ze środowiskiem iliryskim i pld.-wsch.-alpejskim około połowy V w. p.n.e. (Chochorowski 1985b, 253). Na ten właśnie okres przypada najprawdopodobniej całkowity upadek roli osadnictwa zajmującego pld. część Wielkiej Niziny Węgierskiej w „wentyjskim handlu końmi”. Znaczenie tej strefy wiązało się z faktem, iż dla środowiska płn.-italskiego, a przez nie także dla greckiego, przez długi okres było to najbliższe w sensie terytorialnym i dostępne w ramach określonego układu powiązań handlowych „zaplecze”, dostarczające wysokiej klasy koni (głównie kłusaków).

Po okresie wojen z Persją wzrosła w Grecji popularność „koni perskich”, reprezentujących wysokorosłą odmianę grupy wschodniej (Vitt 1952, 199 n.). Były one poszukiwane przede wszystkim z uwagi na zalety cenione szczególnie u wierzchowców. Pod tym względem „konie perskie” przewyższały znacznie wierzchowce hodowane na terenie Grecji. Świadczy o tym m.in. wzmianka Herodota (VII 196) o zawodach urządzonych w Tessalii przez Kserksesa w czasie marszu na Termopile. Wierzchowce perskie zdecydowanie pokonały w nich uchodzące za najlepsze w Grecji konie tessalskie. Wzrost popularności rosłych i szybkich wierzchowców pozostaje w związku z zachodzącymi w tym czasie w świecie greckim zmianami w zakresie taktyki wojennej, wyrażającymi się m.in. rosnącym znaczeniem jazdy (Snodgrass 1967, 104 n.; Greenhalgh 1973, 147 n.). Jest rzeczą charakterystyczną, że w ciągu V w. p.n.e. stosowane powszechnie do tej pory na terenie Grecji kielzno z łukowatymi pobocznkami, tzw. typu korynckiego, zaczyna być wypierane przez formy z esowatymi pobocznkami, nawiązujące stylistycznie do kielzna scytyjskiego (Dehn 1980, 331; Donder 1980, 60, tabl. 42). Jest to może w jakimś sensie związane z wejściem Greków w kontakt z innymi środowiskami w ramach penetrowania rynków dostarczających poszukiwanych gatunków koni. Jednym z nich było zapewne środowisko scytyjskie, którego rola w rozwijaniu hodowli koni stojącej na wysokim poziomie, w świetle antycznych źródeł pisanych i materiałów archeologicznych rysuje się bardzo przejrzyście (Calkin 1960, 35 n.; Liberov 1960, 110 n.). Wprawdzie w materiale źródłowym brak danych poświadczających bezpośrednio fakt sprowadzenia koni ze Scytii (zob. np. Onajko 1966, 50 n.), ale równocześnie przekazy literackie pozwalają sądzić, że w świecie antycznym sława „koni scytyjskich” przeżyła nawet samych Scytów (zob. np. Calkin 1960, 44; Liberov 1960, 111 n.). Wiadomo też ze źródeł, iż w wymianie handlowej Scytii ze środowiskiem greckim „produkty” hodowli odgrywały istotną rolę (Onajko 1966, 50). Miarą popularności „koni scytyjskich” w świecie greckim, i nie tylko, niech będzie fakt, iż — jak wspomina Pompejusz Trogus w swojej *Historii* (IX 1, 9) — jedną z głównych zdobyczy Filipa II w zwycięskiej wojnie z królem Scytów Atheasem (339 r. p.n.e.) było 20 tysięcy kłaczy czystej krwi, które odesłano do Macedonii dla poprawienia gatunku hodowanych tam stad (zob. też Calkin 1960, 44; Liberov 1960, 111; Šelov 1971, 55).

W opisaney przez S. Bökönyiego grupie wschodniej część „koni scytyjskich” ze stepów nadczarnomorskich, a także „konie trackie” z terenu Bułgarii

należą do odmiany najbardziej wysokorosłej (najwyższe osiągają 152–160 cm wys. w kłębie), co w porównaniu z okazami znanymi ze stanowiska w Szentés-Vekerzug czy Magdalenska Gora k. Šmarje stanowi istotną różnicę (Calkin 1960, 44; Bökönyi 1964, 236, ryc. 3, 4). Różnice te wynikają zdaniem badaczy z faktu, iż wsch.-europejskie i środkowoazjatyckie obszary stepowe zapewniały najlepsze warunki bytowania oraz osiągania przez populacje tych zwierząt większego wzrostu. W tej właśnie strefie została zapoczątkowana selektywna hodowla koni (Vitt 1952, 200 n.; Bökönyi 1964, 236 n.). Rosłe „konie scytyjskie” były niewątpliwie bardziej przydatne jako wierzchowce i prawdopodobnie znalazły się wśród gatunków, które wyparły na rynku greckim „wenetyjskie” kłusaki, wywodzące się od gatunków hodowanych na Wielkiej Nizinie Węgierskiej. Jeśli w V w. p.n.e. lub nieco wcześniej stykający się z Sigynnami współcześni Herodota określali ich konie jako „małe”, co zostało odnotowane przez autora *Dziejów*, to zapewne miarą odniesienia były w tym wypadku m.in. wysokorosłe „konie scytyjskie” ze stepów nadczarnomorskich, wywodzące się podobnie jak „konie perskie” od gatunków hodowanych na stepach środkowoazjatyckich.

W kontekście nakreślonej wyżej roli Sigynnów w „wenetyjskim handlu końmi” nie dziwi kolejna informacja Herodota, iż „...Sigynnami nazywają Ligyowie, którzy mieszkają na północ od Massalii, kramarzy...” Odzwierciedla to niewątpliwie aktywność sigyńskich kupców w funkcjonujących wówczas strukturach dalekosiężnej wymiany handlowej. Słuszna jest bowiem uwaga J. Harmatty (1968, 155 n.), iż mamy tu do czynienia z przykładem dość powszechnego zjawiska utożsamienia nazwy własnej jakiegoś ludu z określeniem działającej w jego środowisku grupy zajmującej się wyspecjalizowanymi czynnościami gospodarczymi, np. produkcją wyrobów osiągających szeroką popularność, czy też z nazwą tych produktów. Informacja Herodota dowodzi – zdaniem J. Harmatty (1968, 156) – iż kupcy sigyńscy docierali przez tereny wenetyjskie do Ligurów. Niezależnie od oceny stopnia prawdopodobieństwa tej hipotezy istotny jest przede wszystkim inny aspekt analizowanej wzmianki. Ważniejszy jest bowiem fakt, iż rejon, w którym używano nazwy „Sigynnowie” na określenie kupców, leży niejako na linii szlaku handlowego, prowadzącego z Wielkiej Niziny Węgierskiej ku płn. Italii. Strefa osadnictwa wenetyjskiego związana była bowiem z terenami leżącymi po wsch. stronie nasady Półwyspu Apenińskiego, a liguryjskiego po zachodniej. Odwracając tok rozumowania – informacja zawarta w *Dziejach* potwierdza, że to właśnie Sigynnowie mogli pełnić

istotną rolę w dalekosiężnych kontaktach handlowych, m.in. w „wenetyjskim handlu końmi”. Świadomość tego faktu odzwierciedliła się bowiem nawet w terminologii używanej przez środowisko etniczne, egzystujące w bliższym lub dalszym sąsiedztwie Wenetów.

Interesujące implikacje zawiera też wzmianka Herodota, iż „«Sigynnami» nazywają ...Cypryjczycy... włócznie”. W związku z tą informacją J. Harmatta (1968, 156) zwraca uwagę, że określenie to znane było również Macedończykom w formie *sigyne* lub *sigynos*, oraz Ilirom w formie *sybina*. Według niego termin ten oznaczał pierwotnie typ grotów oszczepów upowszechnionych przez kupców sigyńskich, którzy pośredniczyli w wymianie handlowej ze wsch.-alpejskimi centrami metalurgicznymi, zwłaszcza z ośrodkiem związanym z halsztackim osiedlem obronnym w Velem-Szentvidhegy, kom. Vas (Miske 1907; Párducz 1965c, 298 n.). Zdaniem J. Harmatty, określenie to odnosiło się do grotów typu reprezentowanego w zespole z Ártánd (ryc. 4), który łączony jest przez tego autora za M. Párduczem (1965a, 225 n.) z „grupą Szentés-Vekerzug”.

Trzeba jednak podkreślić, iż żelazne groty oszczepów, podobne w formie do okazu z Ártánd, ale nie mające zwykle tak wyraźnie zaznaczonego żeberka, znane są ze wszystkich zespołów starszego od grobu „książęcego” w Ártánd horyzontu Gyöngyös. Stanowią one zresztą jeden z najbardziej charakterystycznych elementów tych inwentarzy. Formy te wyróżniają się ogólną smukłością proporcji przy długości dochodzącej do około 40 cm, z czego blisko $\frac{1}{3}$ stanowi tulejka, oraz wąskim liścikiem, co sprawia, iż była to niewątpliwie broń o znacznej sile przebiccia. Niemal identyczne lub zbliżone groty oszczepów należą też do form najczęściej spotykanych w KV (Chochorowski 1985a, 101, ryc. 32:1, 2). Obok tego w materiałach KV licznie występują smukłe groty nawiązujące do okazu z Ártánd silnie wyodrębnionym żeberkiem wzmacniającym (Chochorowski 1985a, 101, ryc. 32:3). W inwentarzach grobowych tej kultury, podobnie jak w zespołach typu Gyöngyös, groty oszczepów występują zwykle parami. Ma to bezpośredni związek ze stosowanymi ówczesnie sposobami prowadzenia walki. Zjawisko to jest szczególnie charakterystyczne dla Grecji okresu późnogeometrycznego (zob. np. Snodgrass 1967, 38 n.), gdzie używanie dwóch oszczepów przez walczących wojowników (do rzutu i w bezpośrednim starciu) wiąże się jeszcze z czasami przed wprowadzeniem falangi, co miało miejsce najpóźniej w 2 połowie VII w. p.n.e. (Snodgrass 1965, 113 n.). Odbiciem tego zjawiska są m.in. częste przedstawienia wojowników z dwoma oszczepami w malarstwie

wazowym, zwłaszcza z okresu późnogeometrycznego, a także z początku VII w. p.n.e. (Greenhalgh 1973, ryc. 34, 38, 40, 42, 44, 47). Stosowanie podobnych sposobów prowadzenia walki w okresie późniejszym w środowisku płn.-italskim i płd.-wsch.-alpejskim potwierdzają m.in. sceny na situlach (Lucke, Frey 1962, tabl. 63).

Na marginesie tych zagadnień warto podkreślić, iż zespoły typu Gyöngyös z uwagi na swój charakter mogą być datowane już na VIII w. p.n.e. Niezależnie od występowania w ich zestawie płaskich siekierok z bocznymi występami, przemawia za tym obecność par grotów oszczepów, odzwierciedlająca stosowanie typowych dla okresu późnogeometrycznego sposobów prowadzenia walki. Obserwacja ta dotyczy także podobnych inwentarzy z płn. Transdanubii (Somlóvásárhely, kom. Vas, kurhan I i II, Vásár, kom. Vas, kurhan V), zawierających ponadto w składzie typowe dla środowiska halsztackiego części uździenicy tzw. typu tracko-kimmeryjskiego (Horváth 1969, 109 n.). Zapewne są one jednak młodsze od tych zespołów kultury Mezőcsát, w których występują elementy kimmeryjskie, charakterystyczne dla fazy czernogorowskiej.

Już M. Párducz (1965c, 299) zwracał uwagę, że w obrębie KV, zwłaszcza na wsch. obrzeżeniu Gór Bukowych, działał zapewne miejscowy ośrodek metalurgii żelaza. Chodzi tu przede wszystkim o strefę położoną w sąsiedztwie występujących w rejonie Rudabánya łatwo dostępnych rud żelaza. Istotnie, znaczne bogactwo inwentarza żelaznego na zlokalizowanych w sąsiedztwie cementaryzjach KV (np. Alsótelekes-Dalinka, Eger-Nagy Eged, kom. Heves), a także lokalna specyfika niektórych znanych z tej strefy wyrobów (np. zwyczaj zdobienia czepeków; Chochorowski 1985a, 100 n., ryc. 31:1, 2), zdają się potwierdzać to przypuszczenie. Warto tu dodać, że charakterystyczne dla zespołów horyzontu Gyöngyös wczesne formy wędzideł typu Vekerzug z zakończeniami w kształcie głowy konia występują również głównie w strefie Średniogórza Północnego i płn. obrzeżenia Wielkiej Niziny Węgierskiej (Guštin, Teržan 1975, mapa 1, wariant 1). Być może występowanie bogatych zespołów z wozami, związanych z kulturą Mezőcsát (Gyöngyös, Miskolc-Diósgyőr), na obrzeżeniu Gór Bukowych lub w ich niedalekim sąsiedztwie ma również związek z działającymi tu już w początkach wczesnej epoki żelaza ośrodkami metalurgicznymi (zob. też Patek 1980, 162 n.). Istnieje w każdym razie duże prawdopodobieństwo, że Sigynnowie byli nie tylko dystrybutorami, ale również producentami niektórych wyrobów, w tym na pewno wczesnych form wędzideł typu Vekerzug, a prawdopodobnie także żelaznych gro-

tów oszczepów o smukłych proporcjach, typu znanego np. z Nyékládháza-Kisperes pusztas, czy też z nieco młodszego zespołu w Artánd (por. ryc. 3 i 4).

A. Vulpe zauważa w kontekście tego zagadnienia (1970, 173), iż żelazne groty oszczepów będące w powszechnym użyciu w całej strefie iliryjsko-zachodniotrackiej nie mogą być brane pod uwagę jako element ściśle związany z określonym środowiskiem etnicznym. Uznając słuszność tej uwagi trzeba jednak stwierdzić, że w Kotlinie Karpackiej lub w jej bliższym czy dalszym sąsiedztwie podobne groty oszczepów pojawiają się głównie w tych rejonach, w których obserwujemy równocześnie obecność innych elementów charakterystycznych dla zespołów typu Gyöngyös (np. wozów w Transdanubii; Horváth 1969, ryc. 6, 7; pochówków końskich, wędzideł i faler w Słowenii; Gabrovec 1966, ryc. 17; Guštin 1976, tabl. 3; wędzideł nawiązujących do form typu Vekerzug w Olteni; Vulpe 1977, ryc. 9 B; czy wreszcie pochówków końskich i wędzideł zbliżonych stylistycznie do form typu Vekerzug na Półwyspie Iberyjskim; Schüle 1969, tabl. 69: 1-4, 12, itd., zob. też Párducz 1965a, 191 n.). W tym kontekście szczególnie interesujące jest też znalezisko „późnogeometrycznego” grobu w Argos na Peloponezie, skąd pochodzą 3 żelazne groty oszczepów o smukłych proporcjach (dł. 44, 43 i 39 cm), ze słabo zaznaczonym żeberkiem (Snodgrass 1964, 124; 1967, ryc. 13), niemal identyczne z okazami występującymi w zespołach horyzontu Gyöngyös czy później w inwentarzach KV. Rzutuje to między innymi na chronologię zespołów typu Gyöngyös, potwierdzając możliwość ich datowania na VIII w. p.n.e. Można by tu równocześnie zaryzykować twierdzenie, że określenia w rodzaju *sigynnae* (Herodot) czy *sigynon* (Arystoteles) odnosiły się do specjalnej kategorii włóczni uzbrojonych w żelazne, długie groty o smukłych proporcjach (zob. też Myres 1907, 271 n.), typu zbliżonego do form znanych z grobu w Argos i z zespołów horyzontu Gyöngyös oraz rozpowszechnionych we wczesnej epoce żelaza na terenie Grecji (zob. np. Avila 1983, tabl. 38-40).

W związku z funkcjonowaniem w języku macedońskim i iliryjskim terminów *sigyne* czy *sigynos* oraz *sybina* na określenie włóczni warto zwrócić także uwagę na prawdopodobieństwo istnienia strefy kontaktowej między tymi środowiskami a osadnictwem płd. części Alföldu, ciągnącej się wzdłuż Wardaru i Morawy. Wyróżnia się ona m.in. znacznym nasyceniem tzw. znaleziskami grecko-iliryjskimi i importami greckimi z okresu archaicznego (B. L. Popović 1975, 12, mapa). W jednym z takich iliryjskich zespołów w miejscowości Atenica na terenie Serbii w kurhanie typu „książęcego”, datowa-

nym na koniec VI i początek V w. p.n.e., wystąpiły m.in. resztki wozu o podobnej konstrukcji jak w Szentes-Vekerzug i w Gyöngyös, a także kielzna typu Vekerzug (Djuknić, Jovanović 1966, 24, tabl. XVIII, XXV).

Zestawienie informacji przekazanych przez Herodota i odzwierciedlających rolę Sigynnów w dalekosiężnej wymianie handlowej, z danymi archeologicznymi, rzutującymi na charakter oraz kierunki i zasięg kontaktów handlowych identyfikowanego z tym ludem osadnictwa pld. grupy KV, pozwala stwierdzić zasadniczą zgodność wymowy źródła z interpretacją zjawisk archeologicznych. W czasach Herodota lub w okresie powstawania źródeł, na których oparto charakterystykę Sigynnów, pozycja, jaką zajmowali oni w strukturze powiązań handlowych pomiędzy Niziną Węgierską a terenami bałkańskimi i pln.-italskimi, była już na tyle ugruntowana, że znalazła odbicie w świadomości stykających się z nimi jednostek oraz otaczających ich w bliższym czy dalszym sąsiedztwie społeczeństw. Sigynnowie musieli więc być w tym okresie trwałym elementem środowiska etnicznego obszarów w środkowym dorzeczu Dunaju, zakorzenionym w struktu-

rach różnorodnych powiązań międzygrupowych. Nie ulega zatem wątpliwości, że tworzenie się tych struktur było wcześniejsze niż początki KV (2 połowa VI w. p.n.e.), a obecności Sigynnów na Nizinie Węgierskiej nie można ograniczać do okresu jej rozwoju (zob. też Hrala, 1984, 81 n.). Wtopienie się tego ludu w strukturę etniczną Niziny Węgierskiej we wczesnej epoce żelaza musiało nastąpić już w okresie wyprzedzającym początki KV. W procesie genezy tego ugrupowania (konkretnie jego pld. – identyfikowanej z nimi w czasach Herodota – grupy) Sigynnowie wzięli udział już jako element miejscowego podłoża, identyfikowanego z punktu widzenia zjawisk archeologicznych z osadnictwem kultury Mezöcsát. Trwałość rubieży kulturowej, wyodrębniającej obydwie ugrupowania z otaczającego je środowiska, potwierdza możliwość istnienia ciągłości etnicznej w ramach rysującego się cyklu kulturowego. Rzuca to nowe światło na problem pochodzenia Sigynnów, który trzeba rozpatrywać nie tyle w kontekście genezy KV, co w związku z pojawieniem się na Nizinie Węgierskiej elementu etnicznego, reprezentowanego przez osadnictwo kultury Mezöcsát.

IV. POCHODZENIE SIGYNNÓW

Podstawowym zarzutem wysuniętym zarówno przez M. Párducza (np. 1973, 52), jak i przez M. Duška (np. 1974, 383 n.) w dyskusji z tezami J. Harmatty była przyjmowana przez tego autora chronologia napływu utożsamianego z Sigynnami irańskiego elementu etnicznego na Nizinę Węgierską. Obydwaj badacze podnoszą bowiem kwestię rozbieżności chronologicznej pomiędzy początkami „grupy Szentes-Vekerzug”, identyfikowanej przez J. Harmattę z Sigynnami, a datowanym przez niego na początek VI w. p.n.e. pojawieniem się w Kotlinie Karpackiej tzw. kimmeryjskiego elementu etnicznego. Zdaniem wspomnianych autorów, tych dwóch zjawisk nie można skorelować w czasie, a co za tym idzie – zidentyfikować wśród osadnictwa z VI w. p.n.e. grup ludności kimmeryjskiej, wywodzącej się z rozbitego przez Scytów związku plemiennego, i połączyć ich z określoną kulturą archeologiczną. Stanowisko to jest znamienne zwłaszcza dla M. Párducza (1965a, 225 n.; 1973, 52; 1974, 330 n.), który, opierając datowanie początków KV na zawyżonej przez siebie chronologii zespołu z Ártánd, cofa je do „około 560 roku p.n.e.”

Argumentom tym trudno odmówić słuszności. Nie można bowiem rzeczywiście z początkami VI w. p.n.e. powiązać jakichkolwiek przeobrażeń osadni-

czych i kulturowych na Nizinie Węgierskiej, które wskazywałyby ewentualnie na pojawienie się nowego (np. tzw. kimmeryjskiego) elementu etnicznego. Teoretycznie rzecz biorąc, istnieje oczywiście możliwość, że napływ Sigynnów nic odzwierciedlił się w żaden sposób w tych zjawiskach. Niespójność koncepcji J. Harmatty jest jednak możliwa do usunięcia przez uwypuklenie związków rysujących się pomiędzy osadnictwem pld. grupy KV a elementem ludnościowym, związanym z kulturą Mezöcsát, oraz rozciągnięcie tożsamości Sigynnów na to ostatnie ugrupowanie.

W przekazanych na kartach *Dziejów* informacjach wyraźnie zaakcentowany jest fakt napływowego charakteru Sigynnów w strefie zamieszkiwanej przez nich za czasów Herodota, bądź też współcześnie z powstaniem źródeł, z których czerpał on wiadomości. W sposób jednoznaczny został też określony rejon, z którego Sigynnowie przemieścili się na tereny „poza Istrem”, równoznaczny zapewne z pierwotnymi (czy raczej poprzednimi) siedzibami tego ludu. Trzeba tu zaznaczyć, iż autor *Dziejów* wyraźnie podkreśla brak własnej opinii w sprawie pochodzenia Sigynnów. Świadomość napływowego charakteru Sigynnów w środowisku zajmowanym przez ten lud za czasów Herodota była kultywowana

przez nich samych (zob. też Myres 1907, 260), bądź też znana informatorom historyka. Jak bowiem czytamy w cytowanym dziele: „Mówią oni [tj. Sigynnowie – przyp. *J. Ch.*], że są kolonistami Medów; lecz jak od Medów w roli osadników tu przybyli, nie mogą sobie wyjaśnić, choć wszystko jest możliwe w tak długim czasie.” Uwagi M. Duška (1978b, 113 n.), który przyjmuje za J. Markwartem (1932, 32), iż przypisywanie Sigynnów przez Herodota medyjskiego pochodzenia jest tylko interpretacją autora *Dziejów* opartą na fakcie używania przez ten lud stroju medyjskiego – uznane skądinąd przez A. Vulpego (1981b, 398) za godne uwagi – trzeba raczej zakwalifikować jako próbę obniżenia wartości źródła w obliczu faktów niewygodnych dla założonej koncepcji.

W zacytowanym fragmencie zawarte są również jak gdyby pewne dane co do przedziału czasowego pomiędzy momentem zapisania bądź zebrania informacji o Sigynnach a ich przybyciem na tereny zamieszkiwane w czasach Herodota. Musiało to mieć miejsce w czasach niezbyt odległych na tyle, by pamięć tego faktu nie zatarła się w świadomości samych Sigynnów, a równocześnie wystarczająco dawno, by wyjaśnienie tej zagadki znalazło się już poza możliwościami poznawczymi historyka miary Herodota. On sam zresztą stwierdza, że wydarzenia te musiał dzielić od jego czasów dość znaczny dystans chronologiczny, pisząc że: „wszystko jest możliwe w tak długim [tj. odległym – przyp. *J. Ch.*] czasie”.

Przyпуска się, że dane dotyczące opisu Dunaju i jego dopływów, a także sytuacji etnograficznej w tej strefie, zaczerpnął Herodot z powstałego około 512 r. p.n.e. *Obejścia ziemi* Hekatajosa z Miletu (Harmatta 1941, 39 n.). Jest więc prawdopodobne, że zapisane w *Dziejach* informacje na temat Sigynnów zostały zebrane pod koniec VI w. p.n.e., a więc w okresie formowania się identyfikowanego z tym ludem południowego ugrupowania osadniczego KV. Jeśli wśród tych informacji znajdujemy wzmiankę, iż Sigynnowie przybyli od Medów w odległym czasie, możemy chyba stwierdzić, że procesy kształtowania się potencjału osadniczego KV nie mogą mieć żadnego związku z pojawieniem się tego ludu na Nizinie Węgierskiej. Zjawisk towarzyszących napływowi na te tereny wschodniego elementu etnicznego, znanego pod nazwą Sigynnów, należy zatem poszukiwać w okresie wyraźnie wyprzedzającym moment pojawienia się KV w 2 połowie VI w. p.n.e. Ponieważ przemiany kulturowe i osadnicze, łączone z początkami VI w. p.n.e. (tj. formowanie się grupy siedmiogrodzkiej i kusztanowickiej), nie objęły w sposób wyraźny terenów Wielkiej Niziny Węgier-

skiej, zjawisko napływu Sigynnów możemy wiązać jedynie z wcześniejszą „falą” przeobrażeń, których wyrazem jest m.in. pojawienie się, najpóźniej na przełomie okresu HaB₂/HaB₃, cementarysk szkieletowych typu Mezocsát. Dystans czasowy, dzielący te wydarzenia od momentu zebrania zapisanych w *Dziejach* informacji o Sigynnach, wydaje się dobrze współgrać z charakterem przekazanych przez Herodota danych na temat pochodzenia tego ludu.

Informacja Hérodotu, że Sigynnowie „są kolonistami Medów”, ma interesujący kontekst w innych źródłach pisanych, przynoszących również wiadomości o tym ludzie. Wśród plemion, które obok Sigynnów zamieszkiwały „równinę Laurion”, Apolloniusz z Rodos wymienia bowiem Sindów. Wiadomo równocześnie, że Sindowie – wzmiankowani przez wielu autorów starożytnych od Herodota (IV 28, 86) przez Strabona (XI 2, 11) aż po Pliniusza (IV 84; *Sindia Skythio*) i lokalizowani przez nich na Półwyspie Tamańskim – byli jednym z plemion meockich, które w V w. p.n.e. stworzyło nawet organizację o charakterze państwowym, przekształconą z czasem w państwo typu *polis* (Mošinskaja 1946, 203; Grakov 1971, 118; Šelov 1982, 31 n.). Z ludem tym identyfikuje się również kulturę archeologiczną, zajmującą tereny nad dolnym biegiem rzeki Kubań (Rolle 1977, ryc. 3).

Jeszcze bardziej frapujący jest przekaz Strabona, który wymienia Sigynnów wśród kaukaskich plemion Derbików i Tapurów, a także Kaspiów (XI 11, 8). Derbikowie i Tapurowie lokalizowani są konsekwentnie także przez innych autorów starożytnych w różnych rejonach płd.-zach., płd. i płd.-wsch. wybrzeży Morza Kaspijskiego (Markwart 1932, 2 n.), a zwłaszcza w sąsiedztwie Kaspiów mieszkających w zach. Medii (Lengyel 1970, 67 n.). Krótka charakterystyka Sigynnów przekazana przez Strabona pokrywa się w zasadniczych elementach z opisem zamieszczonym w *Dziejach*, choć zawarte w niej nowe treści nie pozwalają sądzić, że jest to tylko powtórzenie informacji zaczerpniętych z Herodota. Przyпуска się, że obydwaj autorzy korzystali po prostu z tego samego źródła, którym był najprawdopodobniej Hekatajos z Miletu (Markwart 1932, 32). Strabon poświadcza m.in. używanie przez Sigynnów stroju perskiego, małych koni pochodzących od tarpana i stosowanie wozu z poczwórnym zaprzęgiem konnym. Jest dość charakterystyczne, iż u Strabona nie znajdujemy żadnych śladów wzmianki przytoczonej w *Dziejach* o medyjskim pochodzeniu Sigynnów. Być może autor *Geografii* wobec braku w jego czasach danych o istnieniu Sigynnów w miejscu wskazanym przez Herodota (tj. na północ od Tracji, poza Istrem) i przy dobrej znajomości lokalizacji

tego ludu w strefie kaukaskiej dzięki posiadaniu informacji pochodzących, jak się przypuszcza, (Markwart 1932, 4 n.) od Ktezjusza, uznał ją za niejasną i po prostu pominął.

Równie interesujące są wzmianki dotyczące Sigynnów, zawarte w orfickiej wersji legendy o Argonautach oraz u Stefana z Bizancjum, który także zaczerpnął te informacje najprawdopodobniej z Ktezjusza. J. Markwart (1932, 14 n.), opierając się na analizie źródeł literackich, doszedł do wniosku, że wymienione w *Argonautyce* plemię *Sigynon* oraz wzmiankowane w oparciu o Ktezjusza miasto *Sigynnos* należy lokalizować w rejonie dolnego biegu rzeki Çoruch, a więc w nadczarnomorskiej strefie Małego Kaukazu. Praktycznie rzecz biorąc, wszystkie informacje pochodzące z tych źródeł (począwszy od Strabona) dotyczą szeroko rozumianej strefy kaukaskiej. Stanowią one jak gdyby zamknięcie kręgu otwartego stwierdzeniem Herodota, iż Sigynnowie „są kolonistami Medów”. Zestawienie ich z danymi zawartymi w przekazach Apolloniusza z Rodos i Herodota pozwala sądzić, że wzmianka autora *Dziejów* odnosząca się do pochodzenia Sigynnów wykazuje wszelkie cechy prawdopodobieństwa. Mamy tu mianowicie do czynienia jak gdyby z dwukrotnym przerzuceniem mostu pomiędzy obszarami Niziny Węgierskiej (równina Laurion) a szeroko pojętą strefą kaukaską. Informacje te tworzą bowiem dwa szeregi konsekwentnie uzupełniających się danych:

1. Herodot wymienia Sigynnów „poza Istrem”, podkreślając ich napływowy charakter, Strabon zaś wspomina o nich później (opierając się na Ktezjaszu) jako o jednym z ludów kaukaskich tak, jak gdyby byli oni w tej strefie autochtonami.

2. Apolloniusz wymienia na „równinie Laurion” Sindów, których wcześniejsi autorzy lokalizują na Półwyspie Tamań, gdzie byli oni elementem trwale związanym z określonym regionem geograficznym.

Zestawienie tych danych nasuwa kilka kolejnych wniosków, które stanowią podstawę do dalszych uogólnień w sprawie pochodzenia Sigynnów:

- zarówno Sigynnowie, jak i Sindowie byli w środowisku Niziny Węgierskiej elementem napływowym;

- pierwotne siedziby tych ludów były związane z szeroko rozumianą strefą kaukaską;

- dokładniej w tej strefie możemy lokalizować Sindów (nad dolnym Kubaniem);

- zasięg Sigynnów w strefie „macierzystej”, tj. w obrębie szeroko rozumianych obszarów kaukaskich, ma jak gdyby charakter rozproszony (rejon pld.-zach. lub pld. wybrzeży Morza Kaspijskiego oraz pld.-wsch. wybrzeży Morza Czarnego).

W ostatecznym rozrachunku można więc stwierdzić, iż dane zaczerpnięte ze źródeł pisanych wskazują na możliwość przemieszczenia się Sigynnów ze strefy kaukaskiej na Nizinę Węgierską w ramach chronologicznie przez źródła bliżej nie sprecyzowanego, ale dość wyraźnie przed czasami Herodota i Hekatajosa z Miletu rozgrywającego się epizodu historycznego. Wraz z Sigynnami, których część musiała niewątpliwie pozostać w strefie bliskiej swojego pierwotnego zasiedlenia, przemieściły się także odłamy innych ludów, w tym konkretnym wypadku Sindów zamieszkujących tereny nad dolnym Kubaniem. Być może znalazły się one „na szlaku” szerszego nurtu przemieszczeń ludnościowych i zostały niejako wciągnięte w wir tych wydarzeń. Jeśli więc nawet uznać, że wzmianka Herodota o medyjskim pochodzeniu Sigynnów jest tylko jego własną interpretacją, to przytoczone dane i tak wydają się wskazywać inną, bardziej prawdopodobną wersję wyjaśnienia jej podłoża niż ta, którą podaje np. M. Dušek (1978b, 113 n.; zob. też Vulpe 1981b, 398). Można by bowiem założyć, iż historyk dzięki posiadanej wiedzy lub znajomości źródeł po prostu zdawał sobie sprawę, że tereny położone w granicach Medii lub w jej bezpośrednim sąsiedztwie zamieszkuje ludność określana mianem „Sigynnów”, i w ten właśnie sposób tłumaczył równoczesną obecność tego ludu poza Istrem, na północ od Tracji. Mielibyśmy tu do czynienia z oczywistym dla mentalności Greka (Jończyka) pojmowaniem tego typu zjawisk, mającym za punkt odniesienia procesy zachodzące w świecie greckim (kolonizacja). Jest zresztą bardzo prawdopodobne, że mogła to być interpretacja zawarta już w źródle, na którym opierał się Herodot. Jak bowiem wiadomo, autor *Dziejów* zwykle akcentuje momenty, w których prezentuje własny sąd, a w tym konkretnym wypadku – co należy jeszcze raz podkreślić – wyraźnie dystansuje się od przytoczonej informacji, nie podważając jednak (jak to czynił wielokrotnie) jej wiarygodności.

Uznanie tożsamości osadnictwa kultury Mezocsát i Sigynnów pozwala określić moment przemieszczenia się tego ludu ze strefy kaukaskiej na Nizinę Węgierską i włączyć ten epizod w rytm ogólniejszych przemian etnicznych, osadniczych, a także kulturowych w Kotlinie Karpackiej. Pojawienie się cmentarzysk szkieletowych typu Mezocsát jest – jak już wspomniano – łączone z napływem na tereny Niziny Węgierskiej wschodniego elementu etnicznego, określanego ogólnie mianem „kimmeryjskiego” (Patek 1967, 104 n.; 1974, 353). Zjawisko to ma chronologiczny związek z rozprzestrzenieniem się w środkowej Europie horyzontu znalezisk typu kimmeryjskiego, do których należą przede wszyst-

kim: wędzidla z pobocznkami typu Černogorovka, Malaja Cimbalka i Kamyševacha, sztylety typu Kabardino-Pjatigorsk, skipetary i ażurowe okucia pochew (np. Foltiny 1961, 175 n., tabl. 66–71; Mészáros 1961, ryc. 7; Podborský 1967, ryc. 11:1–3, 6, 7, 10 i 12:1–3, 7; Kozenkova 1975a, ryc. 2:1–3; 1975b, ryc. 4:4–7, 5:6, 8:9–15, 9:13, 14, 10:14–16; Bukowski 1976, 57 n.). Zdaniem części badaczy (m.in. Nestor 1934, 129; 1935, 56 n.; Gallus, Horváth 1939, 64 n.; Harmatta 1948, 79 n.; Foltiny 1962, 112 n.; Sulimirski 1970, 383 n.; Terenožkin 1976, 204 n.), napływ znalezisk tego typu na tereny Europy Środkowej jest związany z ekspansją Kimmerów ku zachodowi. Inni, jak np. G. Gazdapusztai (1963, 5 n.; 1971, 870 n.), V. Podborský (1967, 194 n.; 1970, 147 n.) czy Z. Bukowski (1976, 57 n.), uznają ich obecność w środowisku środkowoeuropejskim za wynik powiązań kulturowych i kontaktów handlowych, wskazując na szczególną rolę w tym zakresie terenów przedkaukaskich. Nie wykluczają oni jednak możliwości infiltracji mało licznych grup ludności pochodzenia wschodniego, która nie miała jednak militarnego charakteru (Gazdapusztai 1967, 39; Bukowski 1976, 134). Zdaniem tego ostatniego autora mogli to być zarówno Kimmerowie, jak i grupy wywodzące się z terenów Kubania, Przedkaukazia, a nawet środkowego Połwołża. Jak gdyby niezależne stanowisko zajmuje w tej kwestii G. Kossack (zob. np. 1954, 149 n.; 1980, 109 n.), który nie negując roli militarnej penetracji Kimmerów w omawianych zjawiskach stwierdza, iż poszukiwanie w ich agresywnych poczynaniach przyczyny upowszechnienia się w strefie naddunajskiej „pontyjskich i pokrewnych” części użdzienicy oparte jest tylko na konstrukcjach teoretycznych (Kossack 1980, 137). Niemniej jednak, jak stwierdza G. Kossack, interpretacja taka jest chętnie przyjmowana, gdyż pozwala lepiej zrozumieć mechanizm całego procesu.

Zgodnie ze świadectwami starożytnych źródeł pisanych (np. Homer, *Odyseja* XI 14–15; Herodot IV 11–13; Strabon VII 4, 3, XI 2, 4–5) Kimmerowie zamieszkiwali stepy nadczarnomorskie, gdzie byli poprzednikami Scytów. Próby wydzielenia kultury archeologicznej, odpowiadającej historycznym Kimmerom (zob. np. Iessen 1953, 49 n.; Krupnov 1960, 110 n.; Gazdapusztai 1963, 5 n.; Leskov 1971, 75 n.), znalazły podsumowanie w monografii A. I. Terenožkina (1976). Zawiera ona ostateczny kształt poglądów tego autora, który Kimmerów zaliczanych do irańskiej (płn.-irańskiej) grupy językowej (Abaev 1965, 125 n.; 1971, 11; Terenožkin 1976, 211 n.) identyfikuje z późnymi etapami rozwoju kultury zrębowej, wyodrębnianymi w ramach okresu przed-

scytyjskiego. Okres ten obejmuje dwie fazy: czernogorowską (900–750) oraz nowoczerkaską (750–650) i poprzedza na stepach nadczarnomorskich rozwój kultury scytyjskiej, której pojawienie się jest związane z wymianą etnosu (Terenožkin 1976, 208 n.). A. I. Terenožkin wskazuje przy tym na bezpodstawność poglądów tych autorów (np. Iessen 1953, 105 n.; 1954, 129; Leskov 1975), którzy sądzą, że znaleziska okresu przedscytyjskiego należy identyfikować zarówno z Kimmerami, jak i ze Scytami. Według A. A. Iessena chodzi tu o możliwość formowania się scytyjskiej wspólnoty etniczno-kulturowej w obrębie charakterystycznej dla plemion kimmeryjskich kultury okresu wczesnoscytyjskiego na stepach nadczarnomorskich i na Przedkaukaziu jeszcze w okresie politycznej dominacji Kimmerów. A. M. Leskov uznaje natomiast odrębność dwóch wariantów terytorialnych kultury późnozrębowej, z których zachodni – czernogorowski (nadczarnomorski) wiązałby się z Kimmerami, a wschodni – nowoczerkaski (nadwołżański) z wczesnymi Scytami.

W ujęciu A. I. Terenožkina (1976, ryc. 1) plemiona kimmeryjskie miały zajmować tereny stepowe od dolnego Dunaju aż po dolny Don i środkowe Połwołże. Znaleziska typu kimmeryjskiego z terenów środkowoeuropejskich, zwłaszcza bimetaliczne sztylety z krzyżową rękojeścią typu Kabardino-Pjatigorsk oraz pobocznice typu Černogorovka, Malaja Cimbalka i Kamyševacha, autor ten wiąże typologicznie z fazą czernogorowską (900–750), stwierdzając równocześnie, że na stepach obserwuje się obecność starszych elementów tej fazy, których brak w środkowej Europie (Terenožkin 1976, 207 n.). A. I. Terenožkin (1976, 203) nie wyklucza jednak pojawienia się tych znalezisk w Kotlinie Karpackiej już w środkowoeuropejskim okresie HaB₂ uważając, że jest to zjawisko związane z „wtargnięciem” Kimmerów na te tereny.

Wbrew poglądom A. I. Terenožkina niektóre formy typu kimmeryjskiego, występujące w Europie Środkowej i uznane przez niego za związane z Kimmerami, mają analogie przede wszystkim na terenie środkowego Przedkaukazia i w strefie Kubania, zwłaszcza we wczesnej fazie kultury kobańskiej, a szczególnie w grupie zachodniej – kabardino-pjatigorskiej (Krupnov 1960, tabl. chron.) oraz w kulturze staromeockiej (Anfimov 1971, 867, tabl. chron.). Dotyczy to szczególnie klasycznych sztyletów typu Kabardino-Pjatigorsk, które w strefie stepowej spotykane są sporadycznie (Podborský 1967, ryc. 13; Kozenkova 1975a, 100; 1975b, 65 n.; Bukowski 1976, 57 n., mapy 1, 2). Trzeba tu podkreślić, iż silne powiązania pomiędzy strefą stepową zajmowaną przez historycznych Kimmerów a płn.-zach. Przed-

kaukaziem, zwłaszcza w zakresie metalurgii, w przeszłości skłaniały nawet niektórych badaczy do włączania tych obszarów w obręb kimmeryjskiego ugrupowania etno-kulturowego (np. Krupnov 1958, 177 n.; 1960, 111 n.). Niektórzy, np. G. Gazdapusztai (1963, 37), uważali stepy kubańskie wręcz za obszar macierzysty plemion kimmeryjskich. E. I. Krupnov (1954, 193, mapa; 1960, 112 n., ryc. 4) podkreślał m.in., iż to właśnie ten rejon był punktem wyjściowym ekspansji Kimmerów na tereny Azji Mniejszej. Związek Kimmerów z terenami Przedkaukazia i Kubania przyjmował również T. Sulimirski (1970, 397), wg którego także Meoci, a w tym również Sindowie, należeli do grupy plemion kimmeryjskich. Za Kimmerów uważali też kaukaskie plemiona S. Gallus i T. Horváth (1939, 64 n.). Skrajnym przykładem są w tym wypadku poglądy badaczy, wg których z Kimmerami należy łączyć również kulturę kobańską (np. Elnickij 1949, 14 n.; zob. też Krupnov 1960, 110 n., tam dalsza lit.).

A. I. Terenożkin (1976, 203) zajmuje w tej kwestii stanowisko jednoznaczne stwierdzając, iż protomeockie plemiona w strefie Przykubania i ludność kultury kobańskiej w centralnej części Przedkaukazia niezależnie od istniejących związków ze strefą stepową zachowywały przez cały czas odrębność kulturową i etniczną i nie utraciły jej także w okresie infiltracji kimmeryjskiej. Nie wdając się tu w szerszą dyskusję, można jedynie dodać, że tereny Przedkaukazia włącznie z Kubaniem różnią się w tym okresie od obszarów stepowych istotną cechą rozwoju historycznego. Nie zostały one mianowicie objęte zjawiskiem wymiany etnosu, która dokonała się pod naporem Scytów na stepach nadczarnomorskich. Występujące tu w okresie przedscytyjskim zespoły kulturowo-osadnicze (kultura staromeocka i kultura kobańska) wykazują bowiem ciągłość rozwoju w głąb epoki żelaza (Krupnov 1960, tabl. chron.; Anfimov 1971, 867, tabl. chron.; Rolle 1977, ryc. 3).

Stanowisko A. I. Terenożkina – z uwagi na przyjmowany przez niego organiczny związek szyletów typu Kabardino-Pjatigorsk ze środowiskiem kimmeryjskim i, co za tym idzie, istotną rolę Kimmerów w ich upowszechnieniu – było już w literaturze wielokrotnie krytykowane (zob. Podborsky 1967, 210 n.; Kozenkova 1975a, 99 n.; Bukowski 1976, 58 n.). Badacze ci podkreślają, że napływ elementów typowych dla horyzontu kimmeryjskiego w Europie Środkowej, zarówno tych, które odpowiadają fazie czernogorowskiej, jak i innych, młodszych (zob. np. Gazdapusztai 1967, 315 n.), jest wynikiem bezpośrednich kontaktów pomiędzy środowiskiem środkowoeuropejskim a obszarami kau-

kaskimi. Z. Bukowski (1976, 93) zwraca nawet w związku z tym uwagę na możliwość istnienia szlaku handlowego pomiędzy wymienionymi obszarami (a także środkowym Powołżem), prowadzącego drogą morską wzdłuż wybrzeży Morza Czarnego. Wyjaśnialoby to, jego zdaniem, brak większej ilości znalezisk pochodzenia kaukaskiego (np. szyletów typu Kabardino-Pjatigorsk) w strefie pośredniej, czyli w środowisku kimmeryjskim. V. I. Kozenkova (1975b, 70) przyjmuje natomiast, iż niezależnie od innych możliwości należy się liczyć z aktywnym udziałem elementu etnicznego z terenów Przedkaukazia, w tym również ludności kultury kobańskiej, w najazdach kimmeryjskich na południe i ku zachodowi. Miałoby to wg niej wynikać z zależności pomiędzy tymi środowiskami utrzymującymi się w ramach tzw. kimmeryjskiego związku plemiennego.

Nie negując prawdopodobieństwa przeniknięcia kaukaskich elementów kulturowych do Kotliny Karpackiej drogą morską, możemy uznać, iż na obecnym etapie badań interpretacja proponowana przez V. I. Kozenkovą jest najbardziej prawdopodobna. Tłumaczy ona zresztą najlepiej wspomniany wyżej brak znalezisk w strefie pośredniej, tj. na stepach nadczarnomorskich. Jest to bowiem zjawisko typowe dla sytuacji, w której następuje przeniesienie wytworów kultury materialnej na znaczną odległość przez migrujące grupy ludności, a nie przejście w drodze wymiany czy na skutek dyfuzji kulturowej. Elementy charakterystyczne dla środowiska kaukaskiego przeniknęły do Kotliny Karpackiej wg wszelkiego prawdopodobieństwa za pośrednictwem ludności, która włączyła się w przemieszczenia plemion kimmeryjskich w kierunku zachodnim.

Trzeba tu podkreślić, iż obszary szerokiego przedpola Kaukazu były tą strefą, gdzie najwcześniej mogło dojść do bezpośrednich starć Scytów z Kimmerami, jeszcze zanim ci ostatni pojawili się na arenie politycznej Azji Przedniej, a równocześnie na kartach historii. Miało to miejsce za panowania króla Asyrii Sargona II (722–705), a dokładniej w 714 r., kiedy to Rusa I, król Urartu poniósł z rąk Kimmerów druzgocącą klęskę (Rolle 1977, 297 n.; Kossack 1980, 109). Pierwsze wzmianki o Kimmerach (*Gimirrai*) w źródłach asyryjskich informują bowiem, że w tym okresie przebywali oni już po drugiej stronie Kaukazu, w Kapadocji, gdzie lokalizowana jest kraina *Gamirr*, znana też z późniejszego nazewnictwa geograficznego (arm. *Gamirk*; Minns 1925, 195; Markwart 1932, 24; Krupnov 1954, 187 n. oraz 193, mapa; Grakov 1971, 19). Chodzi tu zapewne o jakiś rejon położony w pobliżu wybrzeża Morza Czarnego (na płn.-zach od Armenii), jako że

wg Herodota (IV 12) Kimmerowie przesuwali się „wzdłuż wybrzeża morskiego”, a pierwszym wymienionym przez to źródło rejonem docelowym ich migracji był „półwysep, na którym leży miasto Synope” (zob. też Krupnov 1954, 193, mapa). W tej właśnie strefie, gdzieś w pobliżu płd.-wsch. zakątka wybrzeży Morza Czarnego, lokalizowane jest plemię *Sigynon* oraz miasto *Sigynnos* (Markwart 1932, 14 n.). Chodzi tu o tereny położone pomiędzy wybrzeżem a płn.-zach. granicami państwa Urartu (zob. też Rolle 1977, ryc. 1), czyli dokładnie na szlaku przemieszczeń kimmeryjskich. Jest to istotny ślad mogący wskazywać na związek Sigynnów (jako wyodrębnionego, wykazującego etniczną tożsamość ugrupowania) z migracjami Kimmerów.

Informacje przekazane przez Herodota dość jasno określają pochodzenie Scytów i poniekąd również rejon wyjściowy ich ekspansji. Autor *Dziejów* (IV 11) stwierdza bowiem, iż „...Scytowie, mieszkając jako koczownicy w Azji, uciskani byli wojną przez Massagetów; przeszli zatem rzekę Arakses i wywędrowali do ziemi kimmeryjskiej (bo ta, którą teraz zamieszkują, miała pierwotnie należeć do Kimmeriów).” Wzmianka o Massagetach lokalizowanych na wsch. od Morza Kaspijskiego (Herodot, I 203), „za Araksesem” (Amu-Daria; zob. też Herodot I 201–202), dowodzi, iż Scytowie musieli przesuwać się z kierunku Azji Środkowej. Fakt ten potwierdzają dane archeologiczne, umożliwiające zlokalizowanie strefy, w której dokonywało się formowanie dystynktywnych cech kultury charakterystycznej dla środowiska etnicznie scytyjskiego. Dotyczy to zwłaszcza obszaru kształtowania się typowych przejawów stylu zoomorficznego w sztuce scytyjskiej. Dają one podstawę do stwierdzenia, iż rzeczywiście „punktem wyjścia” scytyjskiego exodusu były rozległe obszary wnętrza Azji, leżące gdzieś na pograniczu płd.-zach. Syberii i Kazachstanu (zob. też Terenożkin 1976, 210 n.; Bukowski 1976, 106 n. oraz 115 n.; Kossack 1980, 121 n.; Grjaznov 1980). Odwrotny kierunek rozprzestrzeniania się Scytów i kultury w typie scytyjskim (zob. np. Techov 1980, 17 n.), w świetle konfrontacji danych archeologicznych i historycznych jest mało prawdopodobny.

Analizując relację Herodota dotyczącą konfliktu Scytów z Kimmerami, trudno oprzeć się wrażeniu, że zawiera ona jak gdyby dwie warstwy informacyjne, które autor *Dziejów* połączył, zapewne nieświadomie, w jedną całość (zob. też Techov 1980, 5 n.). Najbardziej szczegółowe informacje o pojawieniu się Scytów w bezpośrednim sąsiedztwie Kimmerów i kierunku ich ekspansji znajdujemy w następującym fragmencie (IV 12): „Wiadomo zaś, że Kimmeriowie przed Scytami uciekli do Azji i osiedlili się na

półwyspie, na którym teraz leży helleńskie miasto Synope. Jest też pewne, że Scytowie ich ścigali i wpadli do ziemi medyjskiej, pobłądziwszy po drodze. Kimmeriowie bowiem ciągle uciekali wzdłuż wybrzeża morskiego; a Scytowie ścigali ich, mając Kaukaz po prawej ręce, aż, skierowawszy swój marsz w środek ładu, wpadli do ziemi medyjskiej.”

Jest oczywiste, iż już w tej informacji obserwujemy spłaszczenie perspektywy czasowej relacjonowanych wydarzeń (zob. też Artamonov 1971a, 32). Ze źródeł asyryjskich wiadomo bowiem, że Scytowie (*Askuzai* lub *Iskuzai*) pojawili się po raz pierwszy jako istotny czynnik militarny w zasięgu interesów politycznych Asyrii w rejonie jeziora Urmia (perska nazwa tej krainy – *Sakasena*) za panowania Assarhaddona (681–669), zamieszani w walki z Medami w 675 r. p.n.e. (Minns 1925, 194, mapa 4; Artamonov 1971b, 26; Vinogradov 1972, 11; Kossack 1980, 109; Techov 1980, 6). Najciekawsze wnioski nasuwa jednak zestawienie zacytowanego wyżej akapitu z innym fragmentem *Dziejów*, dotyczącym konfliktu scytyjsko-kimmeryjskiego. Opisywane w nim wydarzenie, przybrane w literacką fabułę, rozgrywa się jak gdyby w innym środowisku. Posłuchajmy zatem znów Herodota (IV 11):

„Otóż Kimmeriowie w chwili zbliżania się Scytów odbywali naradę, bo też wielka armia nadchodziła, i zdania ich były podzielone... Lud bowiem sądził, że wskazane jest wyjść z kraju i przeciw mnóstwu, będąc w mniejszości, nie narażać się na niebezpieczeństwo; królowie zaś byli za rozstrzygającą walką o kraj z najeźdźcami. I ani lud nie chciał słuchać królów, ani królowie ludu. Lud więc postanowił odejść i bez walki oddać kraj przybyszom, królowie zaś zdecydowali się umrzeć i spocząć w swojej ziemi, a nie uciekać z ludem... Powziąwszy tę decyzję, rozdwoiła się partia królewska i, tworząc dwie równe co do liczby grupy, wszczęła między sobą walkę. I wszyscy oni poległi z rąk współbraci, a lud Kimmeriów pogrzebał ich nad rzeką Tyres [Dniestr – przyp. J.Ch.]: mogiła ich jest jeszcze widoczna. Po pogrzebie lud wyszedł z kraju, a nadchodzący Scytowie zajęli opuszczoną ziemię.”

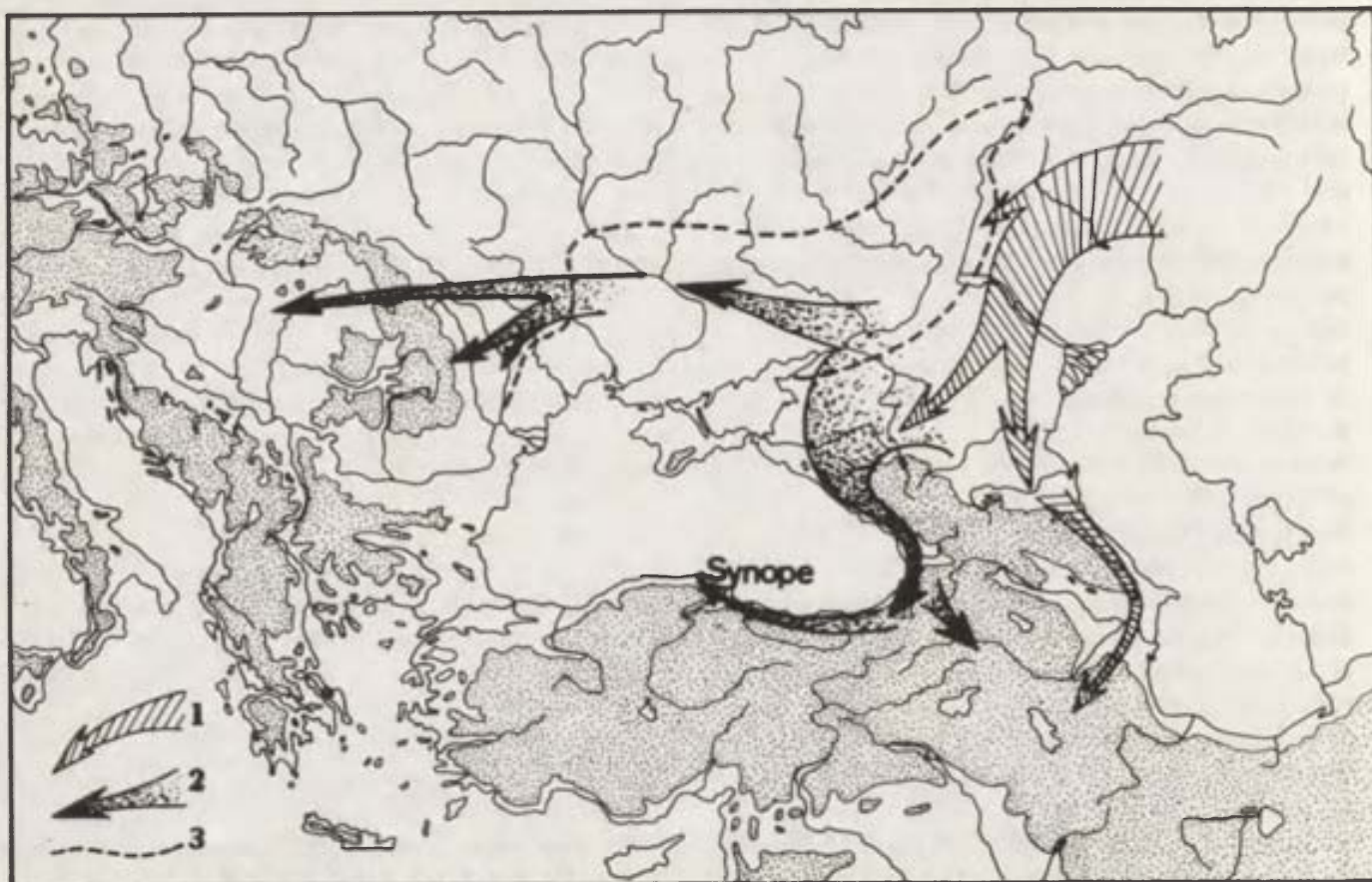
Porównując z sobą zacytowane fragmenty tej samej relacji, nietrudno stwierdzić, iż opiswane epizody wiążą się z dwoma różnymi rejonami geograficznymi. W pierwszym wypadku chodzi bowiem o wydarzenia mające związek z przesuwaniem się Kimmerów pod naporem Scytów przez Kaukaz na tereny Azji Przedniej, w drugim zaś o epizod rozgrywający się w obliczu zagrożenia scytyjskiego, gdzieś w zach. części strefy zajmowanej przez Kimmerów, nad Dniestrem. Nasuwa się tu pytanie, czy Scytowie, napierając od wschodu i przesuwając się

przez Kaukaz w kierunku Azji Przedniej, mogli stanowić równocześnie zagrożenie dla ludności kimmeryjskiej gdzieś w pobliżu Dniestru. Uznając taką możliwość za mało prawdopodobną, w konsekwencji musimy dojść do wniosku, że konfrontacja Scytów z Kimmerami w strefie na północ od Kaukazu i Morza Czarnego przebiegała jak gdyby w dwóch etapach. Bezpośrednie ślady obecności Scytów w postaci znalezisk archeologicznych w strefie nadczarnomorskiej można bowiem datować dopiero po połowie VII w. p.n.e. Do tego momentu rozwija się tu natomiast w sposób nieprzerwany kultura kimmeryjska w postaci jej późnej, nowoczerkaskiej fazy. Wydaje się więc, że pierwszy etap tej konfrontacji związany był z przemieszczaniem się Scytów w kierunku Azji Przedniej przez Kaukaz i objął głównie wsch. część strefy zajętej przez Kimmerów oraz śródowisko przedkaukaskie (ryc. 10). Najprawdopodobniej wywołał on obok poświadczonych historycznie przesunięcia Kimmerów do Azji Przedniej ruch plemion kimmeryjskich i ludności z płn. przedpola Kaukazu, położonego najbliższej głównej areny wydarzeń, w kierunku zachodnim. Z punktu widzenia chronologii musiało to być zjawisko wyraźnie wcześniejsze od datowanego historycznie pojawienia się Kimmerów w końcu VIII w. p.n.e. już w Kapa-docji. W tym kontekście słynne znalezisko z kurhanu Arżan na terenie Tuwy, zawierające elementy wczesnoscytyjskiego stylu zoomorficznego i formy typowe dla fazy czernogorowskiej kultury kimmeryjskiej (datowane m.in. radiowęglem na 800 ± 50 , 820 ± 50 i 850 ± 50 p.n.e.; Grjaznov 1980, 54), należy moim zdaniem uznać za dowód wczesnego zetknięcia się Scytów z Kimmerami, zapewne gdzieś we wsch. strefie zasięgu plemion kimmeryjskich, jeszcze w IX w. p.n.e. (zob. też Terenożkin 1976, 210 n.; Kossack 1980, 122).

Przenikanie ku zachodowi elementu etnicznego ze strefy przedkaukaskiej reprezentuje więc zapewne pierwszą falę tzw. kimmeryjskich przesunięć ludnościowych. Z tą właśnie falą należy wiązać pojawienie się horyzontu najwcześniejszych znalezisk typu kimmeryjskiego, a wśród nich form pochodzenia kaukaskiego, mających chronologiczne odpowiedniki w fazie czernogorowskiej na terenie Europy Środkowej. Związane również z tym etapem przesunięcia plemion kimmeryjskich ze strefy stepowej ku zachodowi potwierdza m.in. pojawienie się grodzisk kultury czarnoleskiej w rejonie rzeki Tjasmiń. Zdaniem A. I. Terenożkina (1961, 12 n.; 1976, 202), ich powstanie odpowiada chronologicznie fazie czernogorowskiej i wiąże się z zagrożeniem osadnictwa „czarno-leskiego” ze strony Kimmerów (zob. też Pokrov-s'ka 1952, 62 n.).

Drugi etap omawianej konfrontacji (ryc. 11) odpowiadałby zatem procesowi wypierania Kimmerów ze stepów nadczarnomorskich przez wycofujących się z Azji Przedniej, a także naciskających od wschodu Scytów (Techov 1980, mapa 2). Jak bowiem pisze jeszcze w innym miejscu Herodot (IV 13): „...Kimmerowie zaś, którzy mieszkali nad morzem południowym [tj. Czarnym – przyp. J. Ch.], opuścili swój kraj, napierani przez Scytów.” Chronologicznie wiążą się te zjawiska z czasami gdzieś przed połową VII w. p.n.e. (Terenożkin 1976, 209 n.; Kossack 1980, 122). Proces ten zakończył się jednak dopiero w początkach VI w. p.n.e. po pokonaniu i ostatecznym wyparciu Scytów przez króla Medów Kyksaresa (624–585 p.n.e.; Grakov 1971, 19; Rolle 1977, 299; Techov 1980, 6). Z tym epizodem przednioazjatyckiej historii Scytów wiąże się zniszczenie przez nich niejako „po drodze” miast urartyjskich, datowane według danych archeologicznych na lata około 590/585 (Rolle, 1977, 297). Na terenach położonych na północ od Morza Czarnego zjawiska te znajdują odzwierciedlenie m.in. w horyzoncie zniszczeń zaobserwowanych na osiedlach typu Żabotino, przypadających na VII w. p.n.e. (Terenożkin 1952, 80 n.; Bukowski 1969, 462). Naruszenie struktur osadnictwa leśnostepowego, dokładniej „późnoczarno-leskiego”, związane jest z zagrożeniem wywołanym przez penetrację rozprzestrzeniającej się w strefie stepowej ludności scytyjskiej (Kovpanenko 1971, 120). Obecność Scytów w strefie stepowej poświadczają pojawiające się tuż po połowie VII w. p.n.e. inwentarze z elementami stylu zoomorficznego (Terenożkin 1976, 184), a z czasem, około przełomu VII/VI w. lub nawet wcześniej (zob. np. Kossack 1980, 122), najbardziej charakterystyczne zespoły wczesnoscytyjskie typu Kelermes, o specyficznych cechach stylistycznych, ukształtowanych pod wpływem asyryjskim (zob. np. Artamonov 1971b, 26 n.).

Odzwierciedleniem zjawiska konfrontacji scytyjsko-kimmeryjskiej, skoncentrowanej tym razem w strefie stepów nadczarnomorskich, jest pojawienie się z kolei na terenie płn.-wsch. Bułgarii znalezisk typu Belgradeć i Carevbrod (Tončeva 1980, 71 n.), łączonych przez A. I. Terenożkina (1976, 204) z późnym etapem fazy nowoczerkaskiej i datowanych na 1 połowę VII w. p.n.e. (zob. też Tončeva 1975, tabl. chron.; Kossack 1980, 128). Zdaniem A. I. Terenożkina znaleziska te wyznaczają jak gdyby szlak migracji plemion kimmeryjskich i ich trackich sojuszników na tereny Azji Mniejszej. Podobny pogląd reprezentuje również G. Tončeva (1975, 50 n.), wskazująca na związek tego zjawiska z przedostaniem się Kimmerów, a obok nich trackich Trerów, do Lidii. Miało to miejsce niedługo przed połową

Ryc. 10. Główne kierunki pierwszego etapu tzw. scytyjskich i kimmeryjskich przesunięć ludnościowych.

– zasadnicze kierunki przemieszczeń scytyjskich, 2 – zasadnicze kierunki przemieszczeń kimmeryjskich, 3 – zasięg kultury kimmeryjskiej wg Terenożkina 1976.

Hauptrichtungen der ersten Etappe der „skythischen“ und der „kimmerischen“ Völkerverschiebungen

– Hauptrichtungen der „skythischen“ Verschiebungen, 2 – Hauptrichtungen der „kimmerischen“ Verschiebungen, 3 – Bereich der kimmerischen Kultur nach Terenożkin 1976

VII w. p.n.e. (660 r.), a historycznym akcentem omawianego etapu przemieszczeń ludnościowych jest zdobycia i zniszczenia przez obydwie plemiona w 654 r. p.n.e. stolica Lidii Sardy (Grakov 1971, 19; Techov 1980, 6). Na terenie Europy Środkowej podobne, tj. typowe dla fazy nowoczerkaskiej, znaleźiska typu kimmeryjskiego są w porównaniu z wcześniejszym horyzontem znacznie rzadsze i nie odgrywają większej roli (Kossack 1954, ryc. 28; 1980, 136).

Według dawnego poglądu S. Gallusa i T. Horvátha (1939, 64 n.), elementy pochodzenia kaukaskiego miały się pojawić w środkowym dorzeczu Dunaju wraz z ludnością kimmeryjską w końcu IX w. p.n.e. Badacze ci wiązali horyzont znalezisk kimmeryjskich w tej strefie (wg chronologii środkowoeuropejskiej) z okresem przejściowym HaB_2/HaB_3 . Bimetaliczne sztylety typu Kabardino-Pjatigorsk z ażurową rękojeścią (zwłaszcza formy z jednym rzędem otworów), będące najbardziej charakterystycznym elementem tego horyzontu, nie mogą być datowane później niż na VIII w. p.n.e. (Kozenkova

1975a, 92 n.). Pojawienie się pobocznic z grzybiastymi zakończeniami H. Müller-Karpe (1959, 128) datuje – z punktu widzenia materiałów środkowoeuropejskich – na okres HaB_2 (IX w. p.n.e.), uznając je równocześnie za formy związane z fazą HaB_3 (VIII w. p.n.e.). Określone przez A. I. Terenożkina ramy chronologiczne fazy czernogorowskiej (900–750), dla której typowe są te elementy, sugerują, iż najstarsze materiały horyzontu kimmeryjskiego w Europie Środkowej nie mogą być datowane później niż na 1 połowę VIII w. p.n.e.

Za wczesnym, tj. odpowiadającym cezynom określonym dla środowiska wschodnioeuropejskiego, datowaniem znalezisk kimmeryjskich z Europy Środkowej, reprezentujących formy typowe dla fazy czernogorowskiej, wypowiada się też G. Kossack (1980, 112), który w sensie chronologicznym łączy je z późnym etapem rozwoju kultur pól popielnicowych (późny HaB , zob. też Kossack 1954, 146 n.). Autor ten polemizuje zresztą z próbami datowania niektórych znalezisk (np. Pécs-Jakabhegy, kom. Baranya) na okres późniejszy (np. VIII/VII w., HaC)

Ryc. 11. Główne kierunki drugiego etapu tzw. scytyjskich i kimmeryjskich przesunięć ludnościowych.
Hauptrichtungen der zweiten Etappe der „skythischen“ und der „kimmerischen“ Völkerverschiebungen.

Oznaczenia jak na ryc. 10 – Zeichenerklärung wie Ab. 10

niż późna faza kultur pól popielnicowych (Kossack 1980, 114 oraz 133 n.).

Ramy chronologiczne horyzontu znalezisk kimmeryjskich typu fazy czernogorowskiej na terenie Europy Środkowej wykazują, że ich napływ jest rzeczywiście zjawiskiem synchronicznym z głębokimi przemianami sytuacji kulturowej we wsch. części Kotliny Karpackiej u schyłku IX w. p.n.e., związanymi z załamaniem się rozwoju kultury Gáva. W tym czasie usadawiają się na terenie Wielkiej Niziny Węgierskiej grupy ludności pochodzenia wschodniego, które zapoczątkowują tu rozwój kultur wczesnej epoki żelaza (Patek 1980, 162 n.; Kemenczei 1982, 42; 1983, 54). Wyznacznikiem tego zjawiska są początki użytkowania cmentarzysk szkieletowych typu Mezocsát, synchronizowane z horyzontem znalezisk kimmeryjskich, charakterystycznych dla fazy czernogorowskiej, m.in. przez fakt wystąpienia w gr. 3 w Fűzesabony poboczniczy typu Malaja Cimbalka w towarzystwie typowego dla tej kultury naczynia wazowatego (Gallus, Horváth 1939, 9 n.; Patek 1980, ryc. 3:48–55). Na zachód od tej strefy znaleziska

kimmeryjskie typu fazy czernogorowskiej występują w środowisku kultury późnych „pól popielnicowych”, które niedługo potem (w ciągu VIII w. p.n.e.) ogarnia fala przemian związanych z pojawieniem się kultury halsztackiej (Kossack 1980, 140; Patek 1980, 154 n.). Ze środowiskiem halsztackim związane są już młodsze znaleziska kimmeryjskie typu fazy nowoczerkaskiej (Kossack 1954, ryc. 28, mapa 2), a także silnie rozbudowany i lokalnie zróżnicowany zespół części rzędu końskiego, stanowiący wkład środowiska kimmeryjskiego w rozwój kulturowy terenów środkowej (Kossack 1954, 111 n.), południowej (Foltiny 1962, 112 n.; Hase 1969, tabl. 20; 252), oraz zachodniej Europy (Schüle 1969, 52 n.).

Na marginesie tych rozważań warto wspomnieć, iż w ugrupowaniach kulturowych hiszpańskiej Mesety (w dorzeczu Ebro) we wczesnej epoce żelaza występują pochówki koni z żelaznymi wędzidłami nawiązującymi stylistycznie, zwłaszcza formą pobocznic, do kielzna typu Vekerzug (Schüle 1969, 125 n., tabl. 69: 1–4, 80:1–3). Ich pojawienie się w tej strefie jest datowane na czasy po 500 r. p.n.e.

(Schüle 1969, 44 n.). Nie jest to zjawisko zaskakujące, zwłaszcza jeśli wziąć pod uwagę fakt, iż Pliniusz w I w. n.e. (*Historia naturalna* III 1, 8) wśród ludów zamieszkujących Półwysep Iberyjski obok Ibrów, Fenicjan i Celtów wymienia także Persów (zob. też Schüle 1969, 55).

W kontekście omawianych zagadnień intrygujący jest również fakt, iż nie mające precedensu w środowisku środkowoeuropejskim zjawisko występowania glinianych pieczęci w KV i sporadycznie w strefie jej oddziaływań (Chochorowski 1985a, 81 n.; 1985b, 241, tabl. 5) znajduje pewne analogie na Przed- i Zakaukaziu (Azerbejdżan), a zwłaszcza we wsch. (groźnieńskiej) grupie kultury kobańskiej w środkowym dorzeczu rzeki Terek (Krupnov 1962, 197 n.). Wśród późnych materiałów wczesnej fazy tej grupy, datowanych na VIII w. p.n.e., spotykane są bowiem również pintadery, bliźniaczo podobne do znalezisk środkowoeuropejskich (Krupnov 1960, 157, tabl. chron., ryc. 19 i 26). Mimo znacznej odległości czasu i miejsca, dzielącej obydwie środowiska kulturowe, jest to jednak zjawisko co najmniej zastanawiające (zob. też Harmatta 1968, 157; Párducz 1965c, 284). W dodatku chodzi tu o płd.-wsch. część Przedkaukazia, a więc o strefę, która wg wszelkiego prawdopodobieństwa została w pierwszej kolejności ogarnięta falą naporu przesuujących się w stronę Kaukazu Scytów.

Analiza zjawisk archeologicznych wydaje się więc potwierdzać ukazaną na podstawie interpretacji źródeł pisanych możliwość przeniknięcia elementu etnicznego z szeroko rozumianej strefy kaukaskiej do Kotliny Karpackiej. Jest przy tym dość prawdopodobne, że w ramach ogólnego procesu przemieszczeń ludnościowych, jakie w obliczu naporu Scytów objęły całe środowisko przedkaukaskie i kimmeryjskie, w obrębie fali ludności przesuującej się ku zachodowi przeniknęła na teren Niziny Węgierskiej zwarta grupa, zajmując wyodrębniony region geograficzny i zachowując równocześnie tożsa-

mość etniczną. Tak też zapewne należy interpretować zjawisko przemieszczenia się Sigynnów, używając określenia Herodota „od Medów w roli osadników”. Sigynnowie w myśl tych ustaleń byłiby jednym z zamieszkujących tereny płn. przedpola Kaukazu ludów, który w wyniku naporu Scytów włączył się w przemieszczenia plemion kimmeryjskich i w ramach tego procesu uległ rozproszeniu. Źródła antyczne zarejestrowały więc niejako jego wtórne siedziby. Najprawdopodobniej jakiś odłam Sigynnów znalazł się w wyniku tych zjawisk na Zakaukaziu lub w strefie płd. wybrzeży Morza Kaspijskiego, gdzie wśród Derbików i Tapurów odnotowuje ich Ktezjasz (?), a za nim Strabon. Taka lokalizacja mogłaby dowodzić, że był to odłam „zagarnięty” falą Scytów przemieszczających się głównie wzdłuż wybrzeży Morza Kaspijskiego. Inny odłam Sigynnów przedostał się na tereny Azji Przedniej wzdłuż szlaku kimmeryjskiej migracji do Kapadocji i osiadł w strefie penetrowanej przez Kimmerów w początkowej fazie ich przednioazjatyckiego epizodu, gdzie też został odnotowany przez źródła. Z falą ludności kimmeryjskiej i z odłami innych ludów (np. Sindów) ze strefy płn. Przedkaukazia przemieścili się też Sigynnowie na zachód, do Kotliny Karpackiej, gdzie zasiedlili głównie stepowo-podgórską strefę płn. obrzeżenia Alföldu, penetrując równocześnie rozległe równiny nadcisańskiej puszczy.

Analizując te fakty, można się zastanawiać, czy etnonim *Sigynnae* (Herodot) – *Sigynnoi* (Apoloniusz) – *Siginnoi* (Strabon) nie był przypadkiem określeniem o szerszym zakresie, odnoszącym się do jakiejś większej grupy etnicznej, zajmującej tereny kaukaskie, a zwłaszcza szerokie obszary płn. przedpola Kaukazu w sąsiedztwie Kimmerów. Wydaje się równocześnie, iż przy dzisiejszym stanie badań należy wykluczyć możliwość zachodniego pochodzenia Sigynnów, sugerowaną w dawniejszych pracach przez J. L. Myresa (1907, 276) i J. Markwarta (1932, 37 n.).

ZAKOŃCZENIE

Zajmując tereny Wielkiej Niziny Węgierskiej Sigynnowie stali się trwałym elementem miejscowego środowiska, wykazując znaczną aktywność, zwłaszcza w zakresie utrzymywania dalekosiężnych kontaktów handlowych. Ich obecność na tym terenie została odnotowana w źródłach pisanych, i to jak na lud zamieszkujący na pograniczu „znanego i nieznanego” w świecie widzianym oczyma Herodota – w sposób godny uwagi. Zasób informacji, jakie Grecy VI i V w. posiadali o Sigynnach, odzwiercied-

la ich rzeczywiste znaczenie w ówczesnych warunkach politycznych i gospodarczych, a także pewną egzotykę, którą wyróżniali się spośród otaczającego ich w Kotlinie Karpackiej środowiska etno-kulturowego.

W okresie kształtowania się KV w 2 połowie VI w. p.n.e. Sigynnowie jako element miejscowego podłoża stanowili główny czynnik w procesie formowania się płd. ugrupowania osadniczego tej kultury. W zaistniałej sytuacji politycznej mimo przemieszczenia

swoich siedzib bardziej ku południowi i przeobrażeń akulturacyjnych zachowali tożsamość etniczną, wnosząc do nowo kształtującego się środowiska wiele elementów własnej tradycji kulturowej. Nie wydaje się też, aby na zwartość etniczną Sigynnów negatywny wpływ wywarły procesy integracyjne, a także ruchy migracyjne, zachodzące w obrębie KV, związane z przenikaniem jej osadnictwa na tereny płn. części Małej Niziny Węgierskiej. Świadczy o tym fakt wymienienia tego ludu jeszcze w III w. p.n.e.

przez Apolloniusza z Rodos. W tym kontekście należy też zwrócić uwagę, iż celtycka nazwa Singidunum (obecn. Belgrad), zlokalizowana na terenie zajęтым przez Skordysków, jest objaśniana jako *Sigon dunon*, tj. „gród celtycki w kraju Sigynnów” (Zbožil 1959, 392). Może to dowodzić, że Sigynnowie zachowali tożsamość etniczną aż do momentu pojawienia się plemion celtyckich w płd. części Wielkiej Niziny Węgierskiej.

BIBLIOGRAFIA

Skróty

- AAASH – Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
 AÉ – Archeologiai Ertősítő, Budapest
 AMN – Acta Musei Napocensis, Cluj–Napoca
 AP – Archeologia Polski, Wrocław–Warszawa–Kraków
 AR – Archeologické Rozhledy, Praha
 AT – Antik Tanulmányok, Budapest
 AV – Arheološki Vestnik, Ljubljana
 FA – Folia Archaeologica, Budapest
Hallstattzeit – Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa, Bratislava 1974
 HOME – A Herman Ottó Múzeum Ekvönyve, Miskolc
 MIA – Materialy i Issledowanija po Archeologii SSSR, Moskva
Novi Sad – Die ältere Eisenzeit in der Wojwodina und ihre Verbindungen mit anderen donauländischen und benachbarten Gebieten. Referate des Symposiums in Novi Sad, 10. bis 13. September 1979, Novi Sad 1981
 PBF – Prähistorische Bronzefunde, München
 SloVA – Slovenská Archeologia, Bratislava
 SCIV – Studii și Cercetări de Istorie Veche, București
 SovA – Sovetskaja Archeologija, Moskva
Voprosy – Voprosy Skifo-Sarmatskoj Archeologii, Moskva 1954.
 ZSNM – Zborník Slovenského Národného Muzea, Bratislava

Literatura

- ABAEV V. I.
 1965 *Skifo-evropejskie izoglossy*, Moskva.
 1971 *O nekotorych lingvisticeskich aspektach skifo-sarmatskoj problemy*, [w:] *Problemy skifskoj archeologii*, Moskva, s. 10–13.
 ALEXANDRESCU D. A.
 1976 *A propos des fibules „thraces” de Zimnicea*, [w:] *Thraco-Dacica*, București, s. 131–141.
 ANFIMOV N. V.
 1971 *Osnovnye etapy razvitiya meotskoj kultury epochi ranego železa na severo-zapadnom Kavkaze*, [w:] *Actes du VIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, Prague 21–27 août 1966, Prague, s. 865–870.
 ARTAMONOV M. I.
 1970 *Goldschatz der Skythen in der Ermitage*, Prag–Leningrad 1970.
 1971a *Pereselenie kimmerijcev i skifov v Aziju i ich vozrasčenie v Severnoe Pričernomor'e okolo 585 g. do n.e.*, [w:] *Tezisy dokladov plenarnych zasedanij Vsesojuznoj sessii, posvjaščennoj itogam polevyh archeologičeskich i etnografičeskich issledovanij 1970 g.*, Tbilisi.
 1971b *Skifo-sibirskoe iskusstvo zverinogo stilja*, MIA, nr 177, s. 24–35.
 AVILA R. A. J.
 1983 *Bronzene Lanzen- und Pfeilspitzen der grichischen Spätbronzezeit*, PBF, V 1.
 BAKAY K.
 1971 *Scythian Rattles in the Carpathian Basin and their Estern Connections*, Budapest.
 BALASA G.
 1959 *Skýtské pohrebisko v Presel'anoch nad Ipľom, okr. Šahy*, SloVA, t. 8, s. 87–98.
 BARANOWSKI T.
 1973 *Rząd koński z wodzami łańcuchowymi na terenie Europy środkowej w okresie wpływów rzymskich*, AP, t. 18, s. 381–477.
 BENAC A., ČOVIĆ B.
 1957 *Glasinac, Teil II: Eisenzeit*, Sarajevo
 BERCIU D.
 1961 *Die Stellung der Geten im Lichte der Archäologie*, „Dacia”, t. 5, s. 163–184.
 1964 *Pour une voie cimmérienne de diffusion de la métallurgie du fer*, AR, t. 16, s. 264–279.
 BÓDOG M.
 1898 *A Verseczi Múzeum régiségeirol*, AÉ, t. 18, s. 407–415.
 BÖHM J.
 1936 *Otázka Skythů ve středni Evropě*, [w:] BÖHM, JANKOVICH 1936, s. 9–32.
 BÖHM J., JANKOVICH J. M.
 1936 *Skythové na Podkarpatské Rusi*, Praha.
 BÖKÖNYI S.
 1952 *Les chevaux scythiques du cimetière de Szentes-Vekerzug*, AAASH, t. 2, s. 173–183.
 1954 *Les chevaux scythiques de Szentes-Vekerzug II*, AAASH, t. 4, s. 93–114.
 1955 *Skifskie lošadi v Senteš-Vekerzuce III*, AAASH, t. 6, s. 23–31.
 1956 *A szkitak kocsija*, Budapest.
 1958 *Függelek Párducz Mihály dolgozatához a Hejőkeresztúri szkíta leletekről*, HOME, t. 2, s. 75.
 1964 *Angaben zur Kenntnis der eisenzeitlichen Pferde in Mittel- und Osteuropa*, AAASH, t. 16, s. 227–239.
 1968 *Data on Iron Age Horses of Central and Eastern Europe*, „American School of Prehistoric Research.

- Peabody Museum. Harvard University", t. 25, Cambridge, s. 11–71.
- BÓNA I.**
1963 *Tiszakeszi későbronzkori leletek*, HOMÉ, t. 3, s. 15–35.
- BUDINSKÝ-KRIČKA V.**
1947 *Slovensko v dobe bronzovej a halštatskej*, Slovenské Dejiny, Bratislava.
1976 *Predkušanovické žiarové pohrebisko vo Vojnatine*, SlovA, t. 24, s. 119–149.
- BUKOWSKI Z.**
1969 *Studia nad południowym i południowo-wschodnim pograniczem kultury łużyckiej*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
1976 *Elementy wschodnie w kulturze łużyckiej u schyłku epoki brązu*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
1977 *The Scythian Influence in the Area of Lusatian Culture*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
1978 *Zachodni zasięg oddziaływań tzw. scytyjskich i ich charakter*, AP, t. 23, s. 377–423.
1981 *Najstarsze znaleziska przedmiotów żelaznych w środkowej Europie a początki metalurgii żelaza w kulturze łużyckiej w dorzeczu Odry i Wisły*, AP, t. 26, s. 321–401.
- CALKIN V. I.**
1960 *Domašnie i dikie životnye Severnogo Pričernomor'ja v epochu rannego železa*, MIA, nr 53, s. 7–109.
- CHOCHOROWSKI J.**
1975 *Die Frage der skythischen Expansion auf das Gebiet des Karpatenbeckens*, „Acta Archaeologica Carpathica”, t. 15, s. 5–30.
1984 *Die Vekerzug-Kultur – Fragen ihrer Genese und Chronologie*, ibidem, t. 23, s. 99–161.
1985a *Die Vekerzug-Kultur. Charakteristik der Funde*, Prace Archeologiczne, z. 36, Warszawa–Kraków.
1985b *Die Rolle der Vekerzug-Kultur (V.K) im skythischen Einflüsse in Mitteleuropa*, „Praehistorische Zeitschrift”, t. 60, s. 204–271.
- CHROPOVSKÝ B.**
1962 *Birituálne skýtsko-halštatské pohrebisko v Senci*, „Študijne Zvesti AU SAV”, t. 9, s. 131–142.
- CIUGUDEANU H.**
1976 *Cultura Basarabi pe teritoriul județului Alba*, „Apulum”, t. 14, s. 9–22.
- ČOVIČ B.**
1961 *Donja Dolina. Necropole de l'âge du fer*, Inventaria Archaeologica, Jugoslavija, fasc. 3, Bonn.
- CRİȘAN I. H.**
1967 *Despere Agatirși*, AMN, t. 4, s. 439–443.
1969 *Problema locurii daco-geților pe teritoriul Slovaciei în lumina recentelor descoperiri arheologice*, „Arheologia Moldovei”, t. 6, s. 91–109.
1970 *Zur Frage der daco-getischen Besiedlung auf dem Gebiet der Slowakei*, „Študijné Zvesti AU SAV”, t. 18, s. 83–106.
1974 *Siebenbürgen in der jüngeren Hallstattzeit (VI.–IV. Jh. v.u.Z.)*, [w:] *Hallstattzeit*, s. 101–124.
- CSALOG J.**
1954 *A Balmazújvárosi kárhözött-halom feltárása*, FA, t. 6, s. 37–44.
- DEHN W.**
1980 *Einige Bemerkungen zu hallstattzeitlichen Trensen Sloweniens*, „Situla”, t. 20/21, s. 325–332.
- DJUKNIĆ M., JOVANOVIĆ B.**
1966 *Illyrian princely necropolis at Atenica*, Čačak.
- DONDER H.**
1980 *Zaumzeug in Griechenland und Cypern*, PBF, XVI 3.
- DUSEK M.**
1953 *Skýtske birituálne pohrebište v Chotine na Slovensku*, AR, t. 5, s. 153–157.
1954 *Chotín I – skýtske birituálne pohrebište*, AR, t. 6, s. 311–316.
1955 *Skýtsko-halštatské birituálne pohrebište Chotín I*, AR, t. 7, s. 450–458.
1956 *Der Eingriff der Skythen in die hallstattzeitliche Entwicklung in der Slowakei*, [w:] *Chronologie préhistorique de la Tchécoslovaquie*, Prague, s. 142–150.
1957 *Halštatská kultúra chotínskej skupiny na Slovensku*, SlovA, t. 5, s. 73–173.
1961 *Die thrako-skythische Periode in der Slowakei*, SlovA, t. 9, s. 155–173.
1966a *Thrakisches Gräberfeld der Hallstattzeit in Chotín*, Bratislava.
1966b *K otázke tráckej keramiky*, AR, t. 18, s. 54–64.
1974 *Die Thraker im Karpatenbecken*, SlovA, t. 22, s. 361–434.
1978a *Zur Problematik der Thraker und Skythen in Mitteleuropa*, „Przegľad Archeologiczny”, t. 26, s. 67–106.
1978b *Die Thraker im Karpatenbecken*, Amsterdam.
1981 *Zur Problematik der Sigynnen, Thraker und Skythen in Mittel- und Südosteuropa* [w:] *Novi Sad*, s. 221–234.
- DUSEK M., DUSEK S., ROMSAUER P.**
1980 *Návrh chronologie praveku a včasnej doby dejinnej na Slovensku – Doba halštatská*, SlovA, t. 28, s. 181–193.
- DUSEK S.**
1976 *Junghallstattzeitliches Gräberfeld von Modrany*, SlovA, t. 24, s. 397–427.
- EISNER J.**
1933 *Slovensko v praveku*, Bratislava.
- ELNICKIJ B. B.**
1949 *Kimmerijcy i kimmerijskaja kultura*, „Vestnik Drevnej Istorii”, nr 3, s. 14–26.
- FEKETE M.**
1973 *Der Hortfund von Kisravazd*, AAASH, t. 25, s. 341–358.
- FERENCZI Ş.**
1971 *Cimitirul „scitic” de la Ciurbrud (partea a V-a)*, AMN, t. 8, s. 11–36.
- FETTICH N.**
1927 *A Tápiószentmárton aranyszarvas*, AE, t. 41, s. 136–145.
1928 *La trouvaille scythe de Zöldhalompuszta*, Budapest.
1931 *Bestand der skythischen Altertümer Ungarns*, [w:] *ROSTOWZEW 1931*, s. 494–529.
1934 *Der skythische Fund von Gartschinowo*, Budapest.
- FOLTINY S.**
1961 *Über die Fundstelle und Bedeutung der angeblich aus Kisköszeg stammenden hallstattzeitlichen Bronzen des Römisch-Germanischen Zentralmuseums in Mainz*, „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz”, t. 8, s. 175–189.
1962 *Zum Problem der Kulturbeziehungen zwischen den mittel- und südeuropäischen Reitervölkern und der Bevölkerung Norditaliens am Beginn der Früheisenzeit*, „Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien”, t. 92, s. 112–123.
- FREY O. H.**
1966 *Der Ostalpenraum und die antike Welt in der frühen Eisenzeit*, „Germania”, t. 44, s. 48–66.
1969 *Die Entstehung der Situlenkunst*, Berlin.
1980 *Zur Tragweise hallstattzeitlicher Dolche in Slowenien*, „Situla”, t. 20/21, s. 333–342.

- FURMANEK V., VELIAČIK L.
1980 *Návrh chronologie praveku a včasnej doby dejinnej na Slovensku — Doba bronzová*, SloVA, t. 28, s. 159–174.
- FURMANEK V., VELIAČIK L., ROMSAUER P.
1982 *Jungbronzezeitliche befestigte Siedlungen in der Slowakei* [w:] *Beiträge zum bronzezeitlichen Burgbau in Mitteleuropa*, Berlin–Nitra, s. 159–175.
- FURTWÄNGLER A.
1883 *Der Goldfund von Vettersfelde*, Programm zum Winkelmannsfeste der Archäologischen Gesellschaft, nr 43, Berlin.
- GABROVEC S.
1966 *Zur Hallstattzeit in Slowenien*, „Germania”, t. 44, s. 1–48.
1973 *Začetek halštatskega obdobja v Sloveniji*, AV, t. 24, s. 338–373.
1974 *Die Ausgrabungen in Stična und ihre Bedeutung für die südostalpine Hallstattkultur*, [w:] *Hallstattzeit*, s. 163–187.
- GALÁNTHA M.
1981 *Archäologische Forschungen im Jahre 1980*, Csanytelek-Újhalastó, AÉ, t. 108, s. 262.
- GALLUS S., HORVÁTH T.
1939 *Un peuple cavalier préscythique en Hongrie*, Budapest.
- GAZDAPUSZTAI G.
1963 *Beziehungen zwischen den präskythischen Kulturen des Karpatenbeckens und des Nordkaukasus (Beiträge zum sogenannten Kimmerierproblem)*, „Acta Antiqua et Archaeologica”, t. 5, s. 1–40.
1967 *Caucasian Relations of the Danubian Basin in the Early Iron Age*, AAASH, t. 19, s. 307–333.
1971 *The influence of the Northern-Caucasian Early Iron age cultures on the so-called Thracian-Cimmerian culture of the Carpathian basin*, [w:] *Actes du VIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, Prague 21–27 août 1966, Prague, s. 870–872.
- GRAKOV B. N.
1971 *Skify*, Moskva.
- GRAKOV B. N., MELJUKOVA A. I.
1953 *Dve archeologičeskie kul'tury v Skifii Gerodota*, SovA, t. 18, s. 111–127.
1954 *Ob etničeskich i kul'turnych različijach v stepnych i lesostepnych oblastjach evropejskoj časti SSSR v skifskoe vremja*, [w:] *Voprosy*, s. 39–93.
- GREENHALGH P. A. L.
1973 *Early Greek Warfare. Horsemen and Chariots in the Homeric and Archaic Ages*, Cambridge.
- GRJAZNOV M. P.
1980 *Aržan carskij kurgan ranneskifskogo vremeni*, Leninograd.
- GUŠTIN M.
1976 *Libna*, Brežice.
- GUŠTIN M., TERŽAN B.
1975 *Malenškova gomila v Novem Mestu*, AV, t. 26, s. 188–202.
- HAMMER S.
1954 *Herodot. Dzieje*, Warszawa.
- HAMPEL J.
1893 *Skythiai emlékek magyarorszagban*, AÉ, t. 13, s. 385–407.
1895 *Skythische Denkmäler aus Ungarn*, „Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn”, t. 4, s. 1–26.
- HARMATTA J.
1941 *Quellenstudien zu den Skythika des Herodot*, Budapest.
- 1948 *Le probleme cimmérien*, AÉ, t. 7–9: 1946–1948, s. 79–132.
- 1966 *Kimmerek és szkíták*, AT, t. 13, s. 107–116.
- 1967 *Kereskedelmi útvonalak a Kárpátmedence, Észak-Itália és Görögország között a korai vaskorban*, AE, t. 94, s. 133–136.
- 1968 *Früheisenzeitliche Beziehungen zwischen dem Karpatenbecken, Oberitalien und Griechenland*, AAASH, t. 20, s. 153–157.
- HASE F. W.
1969 *Die Trensen der Früheisenzeit in Italien*, PBF, Abt. XVI 1.
- HOERNES M.
1915 *Krainische Hügelnekropolen der jüngeren Hallstattzeit*, „Wiener Praehistorische Zeitschrift”, t. 2, s. 98–123.
- HORED T. K.
1961 *Așezările fortificate din prima vîrstă a fierului în Transilvania*, „Probleme de Muzeografie”, nr 4, s. 179–187.
1964 *Die Verwendung des Eisens in Rumänien bis in das 6. Jahrhundert v.u.Z.*, „Dacia”, t. 8, s. 119–132.
1974 *Befestigte Siedlungen der Spätbronze- und der Hallstattzeit im innerkarpatischen Rumänien*, [w:] *Hallstattzeit*, s. 205–228.
- HORVÁTH A.
1969 *A vaszari és somlóvásárhelyi Hallstattkori halomsírok*, „A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményi”, t. 8, s. 109–134.
- HRALA J.
1984 *Ein Beitrag zur ethnischen Gestaltung der Hallstattzeit im Mitteldonauraum*, [w:] *Dritter Internationaler Thrakologischer Kongress*, t. 2, Sofia, s. 81–85.
- IESSEN A. A.
1953 *K voprosu o pamjatnikach VIII–VII vv. do n. è. na jube evropejskoj časti SSSR*, SovA, t. 18, s. 49–110.
1954 *Nekotorye pamjatniki VIII–VII vv. do n. è. na severnom Kavkaze*, [w:] *Voprosy*, s. 112–131.
- IL'INSKAJA V. A.
1957 *O proischoždenii kul'tur ranneželeznoogo veka na Levoberež'e srednego Dnepra*, „Kratkie Soobščeniija Instituta Istorii Material'noj Kul'tury”, nr 70, s. 14–27.
1966 *Pro pochodžennja i etnični vz'jazki plemen skifskoi kul'tury Posul's'ko-Donec kogo lisostepu*, „Archeologija”, t. 20, s. 58–92.
1968 *Skify dneprovskogo lesostepnogo Levoberež'ja (kurgany Posul'ja)*, Kiev.
1973 *Otnositeľnaja chronologija ranneskifskich kurganov bassejna reki Tjasmin*, SovA, t. 3, s. 3–23.
1975 *Ranneskifskie kurgany bassejna r. Tjasmin (VII–VI vv. do n. è.)*, Kiev.
- JAHN M.
1928 *Die Skythen in Schlesien*, „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift”, NF, t. 9, s. 11–25.
1934 *Neue skythische und keltische Funde*, „Altschlesien”, t. 4, s. 112–126.
- JEREM E. G.
1968 *The Late Iron Cemetery of Szentlőrinc*, AAASH, t. 20, s. 159–208.
1973 *Zur Geschichte der späten Eisenzeit in Transdanubien. Späteisenzeitliche Grabfunde von Beremend (Komitat Baranya)*, AAASH, t. 25, s. 65–86.
1981 *Südliche Beziehungen einiger hallstattzeitlichen Fundtypen Transdanubiens*, [w:] *Novi Sad*, s. 201–220.
- JUHÁSZ T. I.
1976 *Az Orosháza-Gyopárosi szkíta temető*, AÉ, t. 103, s. 231–251.

- JULLIAN C.
1906 *Notes gallo-romaines XXX. Stradonitz et la Tène*, „Revue des Etudes Anciennes”, t. 8, s. 119–122.
- JUREWICZ O.
1984 *Historia literatury bizantyjskiej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- KEMENCZFI T.
1970 *A Kyjatyce-kultúra Észak-Magyarországon*, HOME, t. 9, s. 17–78.
1971 *A Gáva kultúra leletei a Miskolci múzeumban*, HOME, t. 10, s. 31–86.
1975 *Zur Verbreitung der spätbronzezeitlichen Urnenfelderkultur östlich der Donau*, FA, t. 26, s. 45–70.
1982 *Die Chronologie der spätbronzezeitlichen Hortfunde im Lichte der südlichen Kontakte*, „Savaria”, t. 16, s. 39–43.
1983 *Skythenzeitliches Gefäss mit Reiterdarstellung*, FA, t. 34, s. 51–71.
- KOSSACK G.
1954 *Pferdegesschirr aus Gräbern der älteren Hallstattzeit Bayerns*, „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz”, t. 1, s. 111–178.
1980 *»Kimmerische« Bronzen. Bemerkungen zur Zeitstellung in Ost- und Mitteleuropa*, „Situla”, t. 20/21, s. 109–143.
- KOVPANENKO G. T.
1971 *Pamjatniki ranneskifskogo vremeni Kanevščiny*, MIA, nr 177, s. 115–120.
- KOZENKOVA V. I.
1975a *K voprosu o rannej date nekotorych kinžalov tak nazывaemogo kabardino-pjatigorskogo tipa*, [w:] *Studia Thracica*, t. 1, Sofia, s. 91–102.
1975b *Svjazi Severnogo Kavkaza s Karpato-Dunajskim mirom (nekotorye archeologičeskie paralleli)*, [w:] *Skifskij Mir*, Kiev, s. 52–73.
- KROMER K.
1959 *Brezje. Hallstättische Hügelgräber aus Brezje bei Trebeno*. Ljubljana.
1980 *Das Situlendorf. Versuch einer Interpretation der Darstellungen auf figural verzierten Situlen*, „Situla”, t. 20/21, s. 225–240.
- KRUPNOV Ė. I.
1954 *O pochodach Skifov čerez Kavkaz*, [w:] *Voprosy*, s. 186–194.
1958 *Kimmerijcy na severnom Kavkaze (po archeologičeskim dannym)*, MIA, nr 68, s. 176–195.
1960 *Drevnjaja istorija severnogo Kavkaza*, Moskva.
1962 *Kaukasische »Pintaderas«*, „Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien”, t. 92, s. 197–205.
- KUBCZAK J.
1978 *Kurhany arystokracji scytyjskiej*, Poznań.
- LÁSZLÓ A.
1973 *Considerații asupra ceramicii de tip Gáva din hallstattul timpuriu*, SCIV, t. 24, s. 575–609.
1977 *Anfänge der Benutzung und der Bearbeitung des Eisens auf dem Gebiete Rumäniens*, AAASH, t. 29, s. 53–75.
- LÁZÁR J.
1957 *Über die frühe Eisenzeit des Donauraumes*, „Acta Antiqua Hungaricae”, t. 5, s. 19–43.
- LENGYEL I.
1956 *A vas elterjedése transzkaukáziban*, AÉ, t. 83, s. 3–17.
1960 *Beiträge zur Ursprungsfrage der Kuštanovice-Kultur*, FA, t. 12, s. 61–69.
1967 *Archäologische Forschungen im Jahre 1966. Tiszavasvári-Csárdapart, Kom. Szabolcs-Szatmár*, AÉ, t. 94, s. 220.
- 1970 *Die Bronzeplatte von Buj*, AAASH, t. 22, s. 51–68.
- LESKOV A. M.
1971 *Predskifskij period v stepjach Severnogo Pričernomor'ja*, MIA, nr 177, s. 75–91.
1975 *Predskifskij period na Ukraine. Avtoferat doktorskoj dissertacii*, Moskva.
- LIBEROV P. D.
1960 *K istorii skotovodstva i ochotv na territorii Severnogo Pričernomor'ja v epochu rannego železa (IX v. do n.e. – V v. n.e.)*, MIA, nr 53, s. 110–164.
- LUCKE W., FREY O. H.
1962 *Die Situla in Providence (Rhode Island)*, Berlin.
- MANSFELD G.
1973 *Die Fibeln der Heuneburg 1950–1970*, Berlin.
- MARKWART J.
1932 *Die Sigynnen*, „Caucasica”, t. 10, s. 1–42.
- MÁRTON L.
1905 *Szkytha aranylelet gyomai halomsírból*, AÉ, t. 25, s. 234–240.
1908 *Szkíta sírleletek Gyöngyösön*, AÉ, t. 28, s. 37–54.
- MEDOVIĆ P.
1981a *Die Geschichte der Forschungstätigkeit und die relativ-chronologische Lage der alteisenzeitlichen Siedlungen in der Wojwodina*, [w:] *Novi Sad*, s. 13–29.
1981b *Die alteisenzeitliche Siedlung Kalakača bei Beska*, [w:] *Novi Sad*, s. 63–71.
- MEDWECKA-KORNAŠ A.
1972 *Czynniki naturalne, wpływające na rozmieszczenie geograficzne roślin w Polsce*, [w:] *Szata roślinna Polski*, t. 1, Warszawa, s. 35–94.
- MELJUKOVA A. I.
1955 *K voprosu o pamjatnikach skifskoj kultury na territorii Srednej Evropy*, SovA, t. 22, s. 239–253.
1958 *Pamjatniki skifskogo vremeni lesostepnogo srednego Podnestrov'ja*, MIA, nr 64, s. 5–102.
- MÉSZÁROS G.
1961 *Preszkíta landzsahüvely Kakasdról*, AÉ, t. 88, s. 210–218.
- MINNS E. H.
1913 *Scythians and Greeks*, Cambridge.
1925 *The Scythians and Northern Nomads*, [w:] *The Cambridge Ancient History*, t. 3; *The Assyrian Empire*, Cambridge.
- MISKE K.
1907 *A Velem szt. Vidi őstelep*, t. 1, Wien.
- MORINC S.
1957 *Novaja gaštatskaja grupa v Moldove (Kurgannyj mogil'nik v Byrsești, rajon Vranča, Galackoj oblasti)*, „Dacia”, t. 1, s. 117–132.
- MOŠINSKAJA V. I.
1946 *O gosudarstvo Sindov*, „Vestnik Drevnej Istorii”, nr 3, s. 203–208.
- MOZOLEVSKIJ B. M.
1979 *Tovsta mogila, Kiiv*.
- MÜLIFER-KARPE H.
1959 *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit und südlich der Alpen*, Berlin.
- MYRES J. L.
1907 *The Sigynnae of Herodotus. An Ethnological Problem of the Early Iron Age*, [w:] *Anthropological Essays presented to E. B. Tylor*, Oxford, s. 255–276.
- NAGY G.
1915 *A berczeli (Szabolcs m.) szkíta lelet*, AÉ, t. 35, s. 135 n.

- NÉMETHI I.
1972 *Necropola hallstattiana de la Sanislău*, „Satu Mare – Studii și Comunicări”, nr 2, s. 121–149.
1982 *Das späthallstattzeitliche Gräberfeld von Sanislău*, „Dacia”, t. 26, s. 115–144.
- NESTOR J.
1932 *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, t. 22, s. 11–181.
1934 *Zu den Pferdegeschirrbronzen aus Stillfried a. March, N.-Ö.*, „Wiener Praehistorische Zeitschrift”, t. 21, s. 108–130.
1935 *Ein Bronze-Depot aus Moigrad, Rumänien*, „Praehistorische Zeitschrift”, t. 26, s. 24–57.
- ONAJKO N. A.
1966 *Antičnyj import v Pridneprove i Pobuže v VII–V vekach do n.e.*, Archeologija SSSR, D1–27, Moskva.
- PÁRDUCZ M.
1952 *Le cimetièr Hallstattien de Szentes-Vekerzug*, AAASH, t. 2, s. 143–172.
1954 *Le cimetièr Hallstattien de Szentes-Vekerzug II*, AAASH, t. 4, s. 25–91.
1955 *Le cimetièr Hallstattien de Szentes-Vekerzug III*, AAASH, t. 6, s. 1–22.
1965a *Graves from the Scythian Age at Ártánd (county Hajdú-Bihar)*, AAASH, t. 17, s. 137–231.
1965b *Magyarország szkíta kora*, Budapest. Nie opublikowana praca doktorska.
1965c *Western Relations of the Scythian Age Culture of the Great Hungarian Plain*, AAASH, t. 13, s. 273–301.
1966 *The Scythian Age Cemetery at Tápiószéle*, AAASH, t. 18, s. 35–91.
1968 *Szkítakorunk etnikumának és kronológiai helyzetének kérdéséhez*, AT, t. 15, s. 135–148.
1969a *The Chronological and Cultural Position of the Scythian Age Cemetery at Vámosmikola*, AAASH, t. 21, s. 227–234.
1969b *Szkítakori leletek Heves megyében*, „Az Egri Múzeum Évkönyvé”, t. 7, s. 35–44.
1969c *Szkítakori sír Tarpán (Szabolcs-Szatmar megye)*, „A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve”, t. 11, s. 81–87.
1971a *Early Scythian Age Grave at Ártánd*, Inventaria Archaeologica, Ungarn, fasc. 10, Bonn.
1971b *Die Fragen der ethnischen Verhältnisse der Skythenzeit und der skythisch-keltischen Berührungen in Ungarn*, AR, t. 23, s. 585–596.
1973 *Probleme der Skythenzeit im Karpatenbecken (Skythen – Urbevölkerung)*, AAASH, t. 25, s. 27–63.
1974 *Die charakteristischen skythischen Funde aus dem Karpatenbecken und die damit verbundenen ethnischen Fragen*, [w:] *Hallstattzeit*, s. 311–336.
- PÁRVAN V.
1926 *Getica*, București.
- PASTOR J.
1958 *Sídliskový výskum na Somatorskej hore r. 1955*, SloVA, t. 6, s. 314–346.
- PATAY P.
1955 *Szkíta leletek a nógrádi dombvidéken*, FA, t. 7, s. 61–74.
1961 *Az alsótelekesi vaskori temető*, FA, t. 13, s. 27–50.
1962 *Ujabb ásatás az alsótelekesi vaskori temetőben*, FA, t. 14, s. 13–19.
1969 *Der Bronzefund von Mezökövesd*, AAASH, t. 21, s. 167–216.
- PÁTEK E.
1967 *Präskythische Gräber in Ostungarn*, „A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve”, nr 2: 1966, s. 101–107.
1968 *Die Urnenfelderkultur in Transdanubien*, Budapest.
1974 *Präskythische Gräberfelder in Ostungarn*, [w:] *Hallstattzeit*, s. 337–362.
1980 *Einige Daten zu den Anfängen der Früheisenzeit in Ungarn*, „Situla”, t. 20/21, s. 153–163.
1981 *Die Beziehungen zwischen Transdanubien und dem jugoslawischen Donaugebiet in der Früheisenzeit*, [w:] *Novi Sad*, s. 189–200.
- PAULÍK J.
1962 *Prispevok k problematike stredného Slovenska v mladšej dobe bronzovej*, „Sborník Československé Společnosti Archeologické”, t. 2, s. 113–139.
1968 *K problematike východného Slovenska v mladšej dobe bronzovej*, ZSNM, t. 62, s. 3–43.
1975 *K začiatkom staršej doby železnej na juhozápadnom Slovensku*, ZSNM, t. 69, s. 19–53.
- PÉCSI M.
1971 *Geografia fizyczna Węgier*, [w:] *Węgry*, Poznań, s. 8–146.
- PETRENKO V. G.
1967 *Pravobereže srednego Pridneprov'ja v V–III v.v. do n.e.*, Archeologija SSSR, D1–4, Moskva.
1978 *Ukrašenija Skifi VII–III vv. do n.e.*, Archeologija SSSR, D4–5, Moskva.
- PICHLEROVA M.
1970 *Východoalpiská oblasť halštatskej kultury na juhozápadnom Slovensku*, ZSNM, t. 64, s. 5–21.
- PLEINEROVÁ I., OLMEROVÁ H.
1958 *Halštatské nálezy ze Somorské hory*, SloVA, t. 6, s. 109–119.
- PODBORSKY V.
1967 *Štramberská dýka s křížovým jilcem a otázka rozšíření, původu a datování těchto dýk v Europe*, AR, t. 19, s. 194–220.
1970 *Mähren in der Spätbronzezeit und an der Schwelle der Eisenzeit*, Brno.
- POKROVSKA E. F.
1952 *Poselenija VIII–VII st. do n.e. na Tjasmini*, „Archeologija”, t. 7, s. 43–65.
- POPESCU D.
1958 *Problema sciților din Transilvania în opera lui Vasile Pârvan*, SCIV, t. 9, s. 9–38.
1962 *Autour de la question des Scythes en Transylvanie*, „Dacia”, t. 6, s. 443–455.
1967 *Iarși problema sciților din Transilvania*, SCIV, t. 18, s. 333–342.
- POPOVIC B. L.
1975 *Arhajska grčka kultura na srednjem Balkanu*, Beograd.
- POPOVIC D.
1981 *Über die Ergebnisse der Untersuchungen auf der Siedlung Gradina am Bosut*, [w:] *Novi Sad*, s. 57–62.
- POSTA B.
1914 *La hydrie de Bene*, „Dolgozatok–Kolozsvár”, t. 5, s. 38–44.
- PREIDEL H.
1931 *Der Skytheneinfall in Mitteleuropa in V vorchr. Jahrh.*, „Jaresbericht d. D. Staatsrealschule in Leitmeritz”, 1930–1931, s. 28.
1934 *Der Skytheneinfall in Ostdeutschland und die skythischen Funde aus Böhmen*, „Altschlesien”, t. 5, s. 215–219.

- REINECKE P.
1987 *Magyarországi skytha régiségek*, AE, t. 17, s. 1–27.
- ROLLE R.
1977 *Urartu und die Reiternomaden*, „Saeculum”, t. 28, s. 291–339.
- ROSTOWZEW M.
1931 *Skythien und der Bosphorus*, Berlin.
- RUDENKO S. I.
1948 *Vtoryj Pazyrykskij kurgan*, Leningrad.
1953 *Kultura naselenija Gornogo Altaja v skifskoe vremja*, Moskva – Leningrad.
- RUSU M.
1963 *Die Verbreitung der Bronzehorte in Transsilvanien vom Ende der Bronzezeit bis in die mittlere Hallstattzeit*, „Dacia”, t. 7, s. 177–210.
- SCHÜLE W.
1969 *Die Meseta-Kulturen der Iberischen Halbinsel. Mediterrane und eurasische Element in früheisenzeitlichen Kulturen Südwesteuropas*, Berlin.
- ŠELOV D. B.
1971 *Skifo-makedonskij konflikt v istorii antičnogo mira*, MIA, nr 177, s. 54–63.
1982 *Sindy Prikuban'ja i grečeskaja kolonizacija*, [w:] *Thracia Pontica I*, Sofia, s. 31–39.
- SIMON G.
1976 *Les Getes de la Dobroudja septentrionale du VI au I siècle av. n.e.* [w:] *Thraco-Dacica*, București, s. 143–163.
- SKORYJ S. A.
1984 *Dospech skifskogo tipa v Srednej Evrope*, [w:] *Vooruženie Skifov i Sarmatov*, Kiev, s. 82–103.
- SMIRNOVA G. I.
1957 *Poselenie pozdnebronzovogo veka i rannego železa vozle s. Magala Černovickoj oblasti*, „Kratkie Soobščeniya Instituta Istorii Material'noj Kul'tury”, nr 70, s. 99–107.
1966 *Gal'statskie gorodišča v Zakarpat'e*, SloVA, t. 14, s. 397–410.
1974 *Complexele de tip Gáva-Holihrady – o comunitate cultural-istorică*, SCIV, t. 25, s. 359–380.
1979 *Kuštanovickie kurgany v Zakarpat'e u sela Černyj Potok*, „Arheologičeskij Sbornik”, t. 20, s. 39–54.
- SMIRNOVA G. I., BERNJAKOVIČ K. V.
1965 *Proischoždenie i chronologija pamjatnikov kuštanovickogo tipa Zakarpat'ja*, ibidem, t. 7, s. 89–115.
- SNODGRASS A. M.
1964 *Early Greek Armour and Weapons from the End of the Bronze to 600 B. C.*, Edynburg – Chicago.
1965 *The Hoplite Reform and History*, „Journal of Hellenic Studies”, t. 85, s. 110–122.
1967 *Arms and Armour of the Greeks*, London.
- ŠOLLE M.
1957 *K vývoji halštatských kultur na území dnešního Maďarska*, AR, t. 9, s. 235–249.
- SOROCEANU T.
1982 *Hortfunde und befestigte Anlagen in Transilvanien*, [w:] *Beiträge zum bronzezeitlichen Burgenbau in Mitteleuropa*, Berlin – Nitra, s. 363–372.
- STARE F.
1963 *Kipec ilirskega bojovnika z Vač*, AV, t. 13/14: 1962, s. 383–434.
- STARE V.
1961 *Prazgodovinske Malence*, AV, t. 11/12: 1960, s. 50–87.
1963 *Prazgodovinske gomile iz Rovišča*, AV, t. 13/14: 1962, s. 435–467.
- 1977 *Časova opredelitev čolničastih fibul iz Šmarjete*, AV, t. 27, s. 97–111.
- SULIMIRSKI T.
1936 *Scytowie na zachodnim Podolu*, Lwów.
1961 *Die Skythen in Mittel- und Westeuropa*, [w:] *Bericht über den V. Internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte – Hamburg vom 24. bis 30 August 1958*, Berlin, s. 793–796.
1970 *Prehistoric Russia. An Outline*, London.
- SZILÁGYI J. G.
1966 *Magyarország szkita korának néhány kérdése*, AT, t. 13, s. 102–107.
- TASIĆ N.
1973 *Relativno hronološki odnosi južnopanonskog i slovanačkog halštata*, AV, t. 24, s. 611–620.
1981a *Die Bosut-Kultur auf dem Fundort Gomolava*, [w:] *Novi Sad*, s. 43–56.
1981b *Das Problem der ethnischen Einordnung der Basarabi-Stils*, [w:] *Novi Sad*, s. 235–243.
- TECHOV B. V.
1980 *Skify i central'nyj Kavkaz v VII–VI vv. do n.e.*, Moskva.
- TERENOZKIN A. I.
1952 *Poselenija i gorodišča v bassejne reki Tjasma*, „Kratkie Soobščeniya Instituta Istorii Material'noj Kul'tury”, nr 43, s. 80–92.
1961 *Predskifskij period na dneprovskom Pravoberez'e*, Kiev.
1976 *Kimmerijcy*, Kiev.
- TOČIK A., VLADÁR J.
1971 *Prehľad bádania v problematike vývoja Slovenska v dobe bronzovej*, SloVA, t. 19, s. 365–422.
- TODOROVIĆ J.
1981 *Stepenstämme des Mitteldonaubeiets in protohistorischer Zeit*, [w:] *Novi Sad*, s. 245–251.
- TOMASCHEK W.
1888 *Kritik der ältesten Nachrichten über den skythischen Norden*, „Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften”, t. 116, s. 715–780.
- TONČEVA G.
1975 *O Frakijcach nunešnih Ukrainy, Moldovy, Dobruži i severovostočnoj Bolgarii v XI–VI vv. do n.e.*, [w:] *Studia Thracica*, t. 1, Sofia, s. 28–53.
1980 *Chronologie du Hallstatt ancien dans la Bulgarie de nord-est*, ibidem, t. 5.
- TROGMAYER O.
1963 *Beiträge zur Spätbronzezeit des südlichen Teils der Ungarischen Tiefebene*, AAASH, t. 15, s. 85–123.
- VASIĆ R.
1973 *The Early Iron Age Cultural Groups in Yugoslavia*, Beograd.
- VASILIEV V.
1972 *Das skythische Gräberfeld von Blaj*, AMN, t. 9, s. 65–106.
1976 *Die Skythengruppe in Siebenbürgen*, „Apulum”, t. 14, s. 23–44.
1980 *Sciții agatârși pe teritoriul României*, Cluj – Napoca.
1982 *În legătură cu unele opinii referitoare la hallstattul din Transilvania*, AMN, t. 19, s. 261–269.
1983 *Probleme ale cronologiei hallstattului în Transilvania*, AMN, t. 20, s. 33–57.
- VASILIEV V., GAJU C.
1980 *Așezarea fortificată din prima vîrstă a fierului de la Ciceu-Corabia, jud. Bistrița-Năsăud*, AMN, t. 17, s. 31–63.
- VINOGRADOV V. B.
1972 *Central'nyj i Severo-Vostocnyj Kavkaz v skifskoe vremja*, Groznyj.

- VITT V. O.
1952 *Lošadi pazyrykskich kurganov*, SovA, t. 16, s. 163–205.
- VULPE A.
1965 *Zur mittleren Hallstattzeit in Rumänien (die Basarabi Kultur)*, „Dacia”, t. 9, s. 105–132.
1967 *Necropola hallstattiană de la Ferigile*, București.
1970 *Archäologische Forschungen und historische Betrachtungen über das 7. bis 5. Jh. im Donau-Karpatenraum*, „Memoria Antiquitatis”, t. 2, s. 115–213.
1971 *Gemeinsame Elemente der späthallstattzeitlichen Gruppen im Donau-Karpatenraum*, [w:] *Actes du VIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, Prague 21–27 août 1966, Prague, s. 880–885.
1977 *Zur Chronologie der Ferigile-Gruppe*, „Dacia”, t. 21, s. 81–111.
1981a *Zur Definition und Verbreitung der Basarabi-Kultur*, [w:] *Novi Sad*, s. 179–188.
1981b *Rec. M. DUŠEK 1978b i VASILIEV 1980a*; „Dacia”, t. 25, s. 396–404.
- VULPE A., POPESCU E.
1972 *Contribution à la connaissance des debuts de la culture Gêto-Dacique dans la zone subcarpatique Vâlcea-Argeș (la necropole tumulaire de Tigveni)*, „Dacia”, t. 16, s. 75–111.
- WOŹNIAK Z.
1974 *Wschodnie pogranicze kultury lateńskiej*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.
- ZBORIL J.
1959 *Herodotova Skythie a susedé*, SlovA, t. 7, s. 363–421.
- ZRINYI A.
1965 *Însemnări arheologice pe marginea a două morminte găsite în cimitirul scitic din Cristești*, „Studii și Materiale”, t. 1, s. 27–53.

HERODOTS SIGYNNEN IM KULTURELLEN MILIEU DER FRÜHEISENZEIT AUF DER UNGARISCHEN TIEFEBENE

Zusammenfassung

Die kulturelle Lage im Karpaten-Becken in der frühen Eisenzeit, d.h. seit HaB₂ (9. Jh. v.u.Z.), gestaltete sich in zwei Hauptetappen. Die erstere dieser beiden Etappen (Ausgang HaB) fällt auf die Zeit sehr wichtiger kultureller Umwandlungen in den breiten mitteleuropäischen Gebieten (u.a. das Aufkommen der Hallstatt-Kultur). Im östlichen Teil des Karpaten-Beckens fanden diese Umwandlungen ihren Ausdruck in den Entwicklungsstörungen der Stabilität der Gáva-Kultur (Kemenczei 1982, 42), wie auch im Zusammenbruch der Lokalgruppen des „Urnenfelder“-Typs, wie Kyjatice-Gruppe (Paulik 1962, 113 f.) und Csorva-Gruppe (Trogmayer 1963, 85 ff.; Kemenczei 1975, 54 f.) und ferner in der Herausbildung einer neuen Gruppierung auf der Grossen Ungarischen Tiefebene (Mezőcsát-Kultur; Patek 1974 337 f.) Die letztere Erscheinung wird als Folge der Verschiebung nach Westen und der Niederlassung des östlichen (des sog. kimmerischen) ethnischen Elementes im Bereich des mittleren Theis-Zufussgebietes (Patek 1974, 384 f.) betrachtet. Im Wirkungskreis des u.a. durch Gräberfelder vertretenen Mezőcsát-Typs haben wir mit der entwickelten Eisenmetallurgie zu tun (Patek 1980, 162 f.). Vom chronologischen und kulturellen Standpunkt ist in dem mitteleuropäischen Gebiet die Herausbildung dieser Gruppierung mit der Erscheinung eines Horizontes der sogenannten kimmerischen Funde vom Typ der Černogorovka-Phase verbunden (Bukowski 1976, 57f.; Kossack 1980, 109 f.).

Die zweite Etappe der hier besprochenen Umwandlungen (6. Jh. v.u.Z.) hängt mit den Beeinflus-

sungen des skythischen Wirkungskreises zusammen. Die motorische Kraft dieser Erscheinungen bestand in der mit der Zeit wachsenden politischen Aktivität der Skythen in der Schwarzmeerzone nach ihrem Rückzug aus dem Vorderasien (Artamonov 1971a; Vasiliev 1976, 39 f.). Der Tätigkeitsdrang des Steppeumlieu's (Skythen-Nomaden) widerspiegelte sich u.a. in der Penetration der Waldsteppengebiete, die im Resultat die Ausbreitung typischer für diesen Wirkungskreis Elemente der materiellen Kultur zur Folge hatte (Iľinskaja 1975, 171).

Das Ergebnis der ersten Phase dieser Einwirkungen im Karpaten-Becken war das Aufkommen einer kulturellen Gruppierung vom skythischen Charakter im Gebiet von Siebenbürgen, um die Wende des 7./6. Jh. (Siebenbürgen-Gruppe; Vasiliev 1980). Sie hat sich vermutlich infolge der Translokation des ethnischen Elementes aus der Zone der bereits gestalteten Kultur vom skythischen Typ herausgebildet (Vasiliev 1976, 40). Im Gebiet der Transkarpatischen Ukraine gestaltet sich zu dieser Zeit auch die Kuštanovice-Gruppe, die jedoch im Bereich der archäologisch greifbaren kulturellen Eigenschaften keinen skythischen Charakter aufweist (Smirnova, Bernjakovič 1965, 101).

Die darauffolgende Phase der skythischen Einwirkungen, auf die 2. Hälfte des 6. Jh. v.u.Z. datiert, leitete den Gestaltungsvorgang der Vekerzug-Kultur ein (Chochorowski 1984, 146 f.). Diese Einwirkungen verstärkten sich durch eine Woge kriegerischer Penetrationen der skythischen Horden, die bei ihrer Translokation nach Westen, längs des nördlichen

Randes der Ungarischen Tiefebene, in einige Gebiete des Mitteleuropas durchdrangen. Die hier angeführten Erscheinungen haben letzten Endes solch ein Kulturbild der Ungarischen Tiefebene östlich und nördlich der Donau gestaltet, das sich bis zur Inbesitznahme dieser Gebiete durch die Kelten um die Hälfte des 4. Jh. v.u.Z. und bis zur Ausdehnung der La Tène-Kultur aufrechterhalten hat (Woźniak 1974, 166 f.).

Beide hier erwähnten Etappen der kulturellen Umwandlungen werden in der Fachliteratur im Zusammenhang mit der Translokation nach Westen des ethnischen Elementes aus den breitgemeinten Schwarzmeergebieten betrachtet. Diese Konzeptionen sind auf den Wechselbeziehungen der archäologischen Erscheinungen mit den Auswirkungen der historisch belegten Episoden (Ereignissen vom politischen Charakter) gestützt; man ist bemüht ihren territorialen Umfang und Wirkungsbereich aufgrund der vorhandenen diese Zeitperiode betreffenden, schriftlichen Quellen festzustellen. Das Vorhandensein der historischen Quellen inspiriert auch die Identifizierungsversuche der einzelnen Kultur- und Siedlungskomplexe mit den vom Namen bekannten ethnischen Gruppierungen.

Diese, in der archäologischen Forschung, von Natur aus strittigen Fragen, rufen auf merkwürdige Weise viele Auseinandersetzungen hinsichtlich der Problematik der ethnischen Siedlungsidentifikation der Vekerzug-Kultur hervor. Die Hauptursache der in dieser Hinsicht herrschenden Meinungsverschiedenheiten liegt vor allem im Mangel an den historischen Angaben vor, der eine verlockende Möglichkeit bietet, an die auf der Analyse der archäologischen Quellen gestützten Argumente zurückzugreifen. Die methodische Willkürlichkeit solcherart Handlungsweise hinsichtlich des heterogenen Charakters der für diese Siedlungsgruppierung typischen kulturellen Erscheinungen, wie auch mangels ihrer kritischen Analyse, lieferte, wie bisher, in der Fachliteratur äusserst gegensätzliche Schlussfolgerungen.

Die Analyse der Konzeptionen des Charakters des ethnischen Hintergrundes der Vekerzug-Kultur lässt das Zutagetreten der wichtigen Tendenzen, die sich innerhalb der bisherigen Literatur hindurchzogen, zu. Die Gedankenwege im allgemeinen führten von den Ansichten, die die Hauptrolle in der Herausbildung der ethnischen Zusammensetzung des Siedlungswesens der Vekerzug-Kultur dem skythischen (d.h. dem iranischen) Element beimessen (Párvan 1926, 34 f.; Nestor 1932, 144 f.; Fettich 1931, 494 f.; Rostovcev 1931, 539 f.), durch das Hervorheben des Mitwirkens des ethnisch nicht-

skythischen Milieu's (jedoch dem skythischen Kulturkreis zugehörigen) aus dem Gebiet der Waldsteppe (Meljukova 1955, 239 f.; Popescu 1962, 443 f.; Berciu 1961, 173 f.; Párducz 1973, 50 f.), bis auf die totale Negation der Bedeutung des aus der Steppe- bzw. Waldsteppenzone herstammenden Elementes, das mit der Kultur des skythischen Typs überkommen war (M. Dušek 1961, 155 f.). Die Beteiligung des örtlichen Bevölkerungsfaktors an diesen Vorgängen war prinzipiell niemals bestritten, nur die Ansichten über seine Rolle erlitten die Veränderungen, von der „den skythischen Eroberern unterworfenen Schicht“ (Böhm 1936, 20 f.) bis zum in dem quantitativen Sinn geltenden Faktor, der die Populationsbasis bildete und der mit dem zugewanderten Element in Koexistenz lebte (Crişan 1970, 83 f.). Die wichtigste Bedeutung im Rahmen des örtlichen ethnischen Substrates (ursprünglich noch nicht vom Namen genannten) schreibt man seit einiger Zeit der thrakischen (der nord-thrakischen; M. Dušek 1961, 155 f.; Crişan 1970, 87 f.), im geringeren Grade auch der illyrischen und der sog. vorskythischen (kimmerischen) Bevölkerung zu (Párducz 1954, 52 f.). Zum Schluss wäre die seit einiger Zeit hervortretende Tendenz zu Identifikationsversuchen des Siedlungswesens der Vekerzug-Kultur oder einiger Siedlungszonen dieser Kultur mit den vom Namen bekannten und aufgrund der antiken schriftlichen Quellen lokalisierten Stammesverbänden, bzw. mit dem Gebiet ihrer Dominanz, z.B. mit Sigynnen (Harmatta 1966, 107 f.), Geto-Daken (Crişan 1970, 83 f.) oder auch mit Agathyrsen (Vulpe 1967, 101 f.) zu unterstreichen.

Der grundlegende Quellenbereich, der die Bezeichnung der ethnischen Zugehörigkeit der archäologischen Kulturen ermöglicht, befindet sich in den historischen Angaben. Dies betrifft vor allem diejenigen Angaben, die die Lokalisierung eines historisch identifizierten Ethnikums, im Rahmen der zeitgenössischen archäologischen Kultur, zulassen. Die Angaben über kulturelle Erscheinungen, die den in antiken Quellen erwähnten Völkern zugeschrieben werden, können eine behilfliche Bedeutung haben, zumal dann, wenn es sich um die spezifischen Eigenschaften handelt, die diese Stämme aus dem sie umfassenden ethnischen Milieu deutlich hervorheben.

Das einzige Volk, das in den der Vekerzug-Kulturentwicklung zeitgenössischen schriftlichen Quellen namentlich angeführt wird, und das mit grosser Wahrscheinlichkeit in den durch diese Kultur besetzten Gebieten lokalisiert werden kann, sind die Sigynnen. Die geographischen Angaben bei Herodot (V 9) und bei Apollonios von Rhodos (IV

316–327) lassen dieses Volk im östlichen Teil der Tiefebene im mittleren Zuflussgebiet der Donau (Laurion-Ebene) lokalisieren und zwar nördlich von dem Abschnitt zwischen dem Durchbruchstal „Eisernes Tor“ und der Drau-Mündung (Alföld). Interessante Angaben ergibt auch die Konfrontation der bei Herodot erwähnten medischen Tracht der Sigynnen mit der Beweiskraft der archäologischen Quellen, die den Charakter der typischen Tracht der Bevölkerung, die mit der südlichen Gruppe der Vekerzug-Kultur in den südlichen Alföld-Gebieten verbunden ist, widerspiegelt. Diese Gruppe unterscheidet sich mit der ost-hallstattlichen und der illyrischen Zone durch fast gänzlich Nichtvorhandensein an Fibeln und Nadeln. Diese beiden Elemente sind charakteristisches Kennzeichen der Fundinventare, u.a. in der süd-ost-alpinen Zone und der nord-italischen Zone, wovon wir über zahlreiche ikonographische Quellen in Form der Darstellungen auf Situlen verfügen (Lucke, Frey 1962, Taf. 1–3 u.a.), die die Rekonstruktion der in den späten Phasen der Hallstatt-Periode im Gebrauch gewesener Trachtentypen ermöglichen. Dies war eine aus einem Gewand in Hemdenschnitt und aus einem dazugehörenden Umhang kombinierte Tracht, die dem Charakter einer griechischen Tracht entsprach (Lucke, Frey 1962, 13 f.). Die Fibeln und die Nadeln dienten eben zum Aneinanderheften des Umhanges, der dieselbe Funktion hatte, wie in der griechischen Tracht die Chlamida.

Das Nichtvorhandensein an Fibeln und Nadeln in der südlichen Gruppe der Vekerzug-Kultur spricht dafür, dass hier die Gewänder von einem solchen Schnitt im Gebrauch waren, der das ungehinderte Tragen der gegebenen Trachtenteile möglich machte und dass sonstige Utensilien zum Aneinanderheften überflüssig waren. Die Tatsache des sporadischen Hervortretens oder das fast gänzliche Fehlen der Fibeln und der Nadeln ist auch in der siebenbürgischen Gruppe zu beobachten, und vor allem in der Steppenzonen der skythischen Kultur, die von dem ethnisch iranischen Element besetzt war (Grakov, Meljukova 1954, 73 f., wie auch Petrenko 1978, 7 ff., Tabellen I, II). Das umfangreiche ikonographische Material, wie auch verschiedenartige und reiche Funde (Artamonov 1970, Abb. 147 f.; Rudenko 1953, 104 f.) ermöglichen eine genaue Rekonstruktion der skythischen Tracht, deren Typ auch durch die schriftlichen Quellen bezeugt ist. Sie war aus einem gegurtenen Kaftan mit langen Ärmeln, einer Hose, weichen (biegsamen) Schuhen mit kurzen Stulpen und aus einer Spitzmütze zusammengesetzt. Dies war für die iranische Zone eine typische Tracht, die in den

antiken Quellen als medische oder persische Tracht bezeichnet wurde. Laut der Angaben von Herodot, gerade solch eine Tracht war bei den Sigynnen üblich, und die archäologischen Quellen suggerieren, dass sie im mittleren Zuflussgebiet der Donau durch die mit der südlichen Gruppe der Vekerzug-Kultur verbundene Bevölkerung getragen worden ist. Diese Angaben nebst den oben erwähnten geographischen Beweisgründen lassen dieses Volk mit dem Siedlungswesen der südlichen Gruppierung der Vekerzug-Kultur in dem südlichen Teil von Alföld identifizieren.

Das Vorhandensein von Nadeln in Fundinventaren in der nord-westlichen und besonders in der nord-östlichen Gruppe der Vekerzug-Kultur bezeugt, dass der Bestandteil der hier getragenen Tracht war – ähnlich wie in der süd-ost-alpinen und der nord-italischen Zone – eine Art von Mantel-Umhang, der mit der Nadel an der Brust oder an den Schultern zusammengeheftet war. Dieser Typ von Tracht entstammt zweifellos den in dieser Zone überlebenden Traditionen der spätbronzezeitlichen Kulturen, bei denen die Nadeln massenweise vertreten waren (Patek 1968, Taf. XXVIII 37–62 u.a.). Kein weiteres Aufkommen der Nadeln in den späten Entwicklungsphasen der Vekerzug-Kultur ist als Zeichen der Verbreitungsvorgänge der medischen Tracht in diesem Milieu, das ursprünglich vor allem für das ethnische Substrat im südlichen Teil von Alföld typisch war, zu betrachten.

Aus der hier dargestellten Lage geht hervor, dass die von drei Seiten von einem ethnischen Element mit gänzlich andersartigen Tradition umgebenen Sigynnen, in der mitteleuropäischen Ökumene eine am weitesten nach Westen vorgeschobene Enklave der die medische Tracht tragenden Bevölkerung waren. Es kann auch nicht wundern, dass in dem Bewusstsein der damaligen Zeitgenossen diese Kultureigenschaft in den Vordergrund gezogen wurde und als solche auch vom Verfasser der *Geschichte* verzeichnet.

Die Identifikation der Sigynnen mit der südlichen Gruppe der Vekerzug-Kultur löst noch lange nicht das Problem der ethnischen Zugehörigkeit ihres Siedlungswesens. Denn es bleibt das äusserst komplizierte Problem des ethnischen Substrats ihrer nord-westlichen und nord-östlichen Gruppe aufzuklären. Von Bedeutung in diesem Fall ist die Feststellung, dass im Bereich der ziemlich einheitlichen archäologischen Erscheinungen, die als „Vekerzug-Kultur“ bezeichnet werden, sich ein Streifen des Landes mit einem ethno-kulturellen Charakter abzeichnet, der die Siedlungszonen der ethnischen Gruppen verschiedener Herkunft trennt.

Unter archäologischen Quellen, die die südliche Siedlungsgruppierung der Vekerzug-Kultur bezeugen, befinden sich auch solche Funde, die die Angaben Herodots betreffs der Gattung und der Vorteile der von den Sigynnen gezüchteten Pferde bestätigen (Sulimirski 1961, 795; Harmatta 1966, 111). Die Untersuchungen von S. Bökönyi (1964, 227 f.) haben erwiesen, dass die auf dem Gräberfeld von Szentes-Vekerzug bestatteten Pferde einer vom Wildpferd (Tarpan) stammenden Abart angehören, die bei der mittleren (bis 135 cm) Widerristhöhe die Mittelstellung zwischen der Klasse von hochgewachsenen „skythischen“ Pferden der östlichen Gruppe und der Klasse von äusserst kleinen Pferden der westlichen Gruppe einnehmen. Es ist auch wahrscheinlich, dass die Wagenüberreste aus demselben Fundort (Párducz 1952, Taf. XLII 1, L 2) eine leichte Konstruktion eines Streitwagens hatten, die z.B. aus den das Pferderennen darstellenden Bildern auf der Arnoaldi-Situla aus Bologna, wie auch auf der Situla aus Kuffarn (Lucke, Frey 1962, Taf. 63 und 75) bekannt ist.

Es gibt auch viele Angaben über die Rolle der Sigynnen in dem sog. venetischen Rennpferdehandel, die die Wahrscheinlichkeit der diesbezüglichen Hypothese von J. Harmatta (1968, 153 f.) bestätigen. Die ungarische „Puszta“ galt, wie es scheint, tatsächlich als Ausgangspunkt der Verbreitung in der süd-ost-alpinen wie auch in der norditalischen Zone einer selektiven Pferdezüchtung von hoher Qualität und sie war imstande in gewisser Zeit an die griechischen Märkte, vorerst an Sparta, die gesuchten Trabrennpferde zu liefern. Es soll dabei unterstrichen werden, dass die schriftlichen Quellen (Alkman 1 50, 91) den Import der venetischen Rennpferde schon im 7. Jh. v.u.Z. bestätigen, d.h. recht lange vor der Gestaltung derjenigen südlichen Gruppe der Vekerzug-Kultur, mit der die Sigynnen identifiziert werden. Es erhebt sich hier die Frage, welche Umgebung die Rolle eines eventuellen „Exporteurs“ der Pferde von entsprechender Qualität spielte, und die zugleich das Vorhandensein solcher Erscheinungen wie z.B. den Gebrauch von Pferdegespann aufweist.

Die archäologischen Quellen scheinen hier zuerst auf die Bevölkerung der Mezöcsát-Kultur hinzuweisen, mit der u.a. die Komplexe vom Gyöngyös-Typ verbunden sind (Chochorowski 1984, 123 f.). Dies waren höchstwahrscheinlich die vom Typ aus dem Gräberfeld in Szentes-Vekerzug bekannten Pferdegespann-Bestattungen. Mit diesem Kreis ist auch die Erfindung des Zaumzeuges mit „steifer“ Konstruktion (Chochorowski 1985a, 116 f.) verbunden und sie wären als Versuche der technischen Vervollkomm-

nung des Pferdelenkens und als hohes Niveau der Zucht anzusehen. Es versteht sich von selbst, dass gerade die vom Ausgang der HaB-Periode durch die Bevölkerung der Mezöcsát-Kultur besiedelten Gebiete eine wesentliche Rolle in dem „venetischen“ Pferdehandel gespielt haben, der seit der 2. Hälfte des 7. Jh. v.u.Z. – unter Vermittlung der nord-adriatischen Zone – die griechischen Absatzmärkte erreichte.

Diese Verbindungen blieben durch den späteren Zeitraum erhalten, unabhängig von den seit der 2. Hälfte des 6. Jh.v.u.Z. auf der Ungarischen Tiefebene auftretenden kulturellen Umwandlungen, die für die Genese der Vekerzug-Kultur von grundsätzlicher Bedeutung waren. Sie haben sich sogar in der Zeit des Aufkommens der Siedlungssammlung dieser Kultur im südlichen Teil von Alföld intensiviert. Die genetischen Verbindungen dieser Gruppierung mit der Mezöcsát-Kultur sind sehr deutlich (Chochorowski 1984, 156 f.) und sie lassen die Vermutung zu, dass für die sich im südlichen Teil von Alföld gestaltende Bevölkerung der Vekerzug-Kultur, die bis zu dieser Zeit mit der Mezöcsát-Kultur verbundene Bevölkerung zur Grundbasis wurde. Die beiden Gruppierungen weisen sonst noch weitere gemeinsame Kultureigenschaften auf, wie z.B. die wichtige Rolle der Zucht in der Wirtschaftsstruktur, dieselben Garnituren der Zaumzeugteile, die die Art und Weise des Pferdezüchens widerspiegeln, Funde, die den Gebrauch vom Pferdegespann bezeugen. Von grosser Wichtigkeit im Inventar der Mezöcsát-Kultur ist jedoch kein Hervortreten von Utensilien zum Aneinanderheften des Obergewandes, d.h. von Nadeln und Fibeln. Es ist somit daraus ersichtlich, dass es auch in den ersten Phasen der frühen Eisenzeit in dieser Hinsicht eine kulturelle Grenze gab, die das ethnische Milieu des mittleren, den pontischen Steppen landschaftlich ähnlichen Theiss-Zuflussgebiets aussonderte. Der sich zu dieser Zeit behauptende stabile Charakter der Kontakte dieses Milieus im Rahmen der derzeit bestehenden Fernhandelsstruktur, wie auch die Beständigkeit der oben erwähnten kulturellen Grenze, lässt die Meinung zu, dass diese Erscheinungen mit einem und demselben Ethnikum verbunden waren. Der Begriffsbereich des Ethnonyms „Sigynnen“, im Kontext dieser Schlussfolgerung, erweitert sich auf das ethnische Milieu, das durch die Mezöcsát-Kultur repräsentiert wird.

In den auf den Seiten der *Geschichte* verzeichneten Informationen betont man deutlich den ortsfremden Charakter der Sigynnen in ihrer Besiedlungszone zu Herodots Zeiten oder auch zur Zeit der Entstehung von Quellen, aus denen er diese Infor-

mationen geschöpft hat (Hekataios von Milet). Die Information Herodots, die Sigynnen seien „Kolonisten der Meder“, findet interessante Zusammenhänge in anderen schriftlichen Quellen, die auch dieses Volk vom Namen anführen (Apollonios Rodios IV 20–21; Strabon XI 11, 8; *Argonautika orphica* 759; Stephanos Byzantios 565, 3–4). Dies betrifft vornehmlich die Apollonios' Lokalisierung der Sinden neben den Sigynnen auf der „Laurion-Ebene“, wie auch die Lokalisierung der Sigynnen in die breit gemeinte kaukasische Zone durch andere Autoren. Die Zusammenfassung dieser Informationen lässt einige Schlussfolgerungen ziehen, die für die Herkunft der Sigynnen eine Basis für breitere Verallgemeinerung bilden:

Sowohl die Sigynnen als auch die Sinden sind in dem Milieu der Ungarischen Tiefebene als zugewandertes Element zu betrachten.

Die Urstammsitze dieser beiden Völker waren mit der im breitesten Sinne gemeinten kaukasischen Zone verbunden.

In diese Zone können wir mit ziemlicher Genauigkeit die Sinden lokalisieren (am unteren Kuban).

Das Ausdehnungsgebiet der Sigynnen in der „mütterlichen“ Zone, d.h. im Bereich der breit gemeinten kaukasischen Gebiete, weist gewisse Merkmale der Verstreutheit auf (süd-westliche oder südliche Küstenregione des Kaspischen Meeres, wie auch die süd-östliche Schwarzmeerküste).

Informationen aus den schriftlichen Quellen scheinen also auf Verschiebungsmöglichkeit der Sigynnen aus der kaukasischen Zone in die Ungarische Tiefebene, infolge einer historischen Handlung, die sich bereits noch vor Herodots und Hekataios' Zeiten ereignet hat, hinzuweisen. Samt Sigynnen, derer Teil zweifellos in der Nähe von ihrer Urstammsitzzone geblieben war, verschoben sich auch gewisse Gruppen anderer Völker mit, darunter auch der Sinden, die die Gebiete am unteren Kuban bewohnt hatten.

Die Identifizierung der Besiedlung der Mezöcsát-Kultur mit Sigynnen lässt ziemlich genau die Translozierungszeit dieser Völker aus der kaukasischen Zone in die Ungarische Tiefebene bezeichnen und diese Episode in den Rhythmus der allgemeinen ethnischen, kulturellen und Siedlungsumwandlungen im Karpatenbecken einschliessen. Denn das Aufkommen der Gräberfelder des Mezöcsát-Typs bleibt im chronologischen Zusammenhang mit der Verbreitung des Horizontes der „kimmerischen“ Funde vom Černogorovka-Phasentyp in Mitteleuropa. Für einen gewissen Teil der Formen des „kimmerischen“ Horizontes in Mitteleuropa, manchen Mei-

nungen zuwider (Terenožkin 1976, 203), gibt es Analogien nicht so in dem kimmerischen Milieu der Schwarzmeerzone, als vielmehr in den Gebieten des nördlichen Vorkaukasiens (Podborský 1967, Abb. 13; Bukowski 1976, 57 f., Karten 1 und 2). Mit Bezug darauf vertreten manche Forscher die Meinung, dass es mit aktiver Teilnahme des ethnischen Elements aus den Gebieten des Vorkaukasiens bei den kimmerischen Verschiebungen nach Süden und nach Westen zu rechnen ist (Kozenkova 1975b, 70).

Die Informationen aus den schriftlichen Quellen (Herodot IV 11–12), wie auch die Zeitstellung bestimmter historischer Tatsachen und archäologischer Erscheinungen, scheinen zu suggerieren, als ob die Konfrontation der Skythen mit Kimmeriern, in der die Ursache der kimmerischen Verschiebungen zu sehen ist, in zwei voneinander unabhängigen Etappen verlief. Die erstere Etappe war mit der Verschiebung der Skythen durch den Kaukasus nach Vorderasien verbunden und sie umfasste vornehmlich den östlichen Teil der von den Kimmeriern besetzten Zone und das kaukasische Milieu. Dieses Ereignis müsste ausdrücklich früher als die historisch auf das Ende des 8. Jh. v.u.Z. (714) datierte Erscheinung der Kimmerier stattgefunden haben, nämlich als sie schon in Kappadokien aufgetaucht sind. In diesem Kontext ist der berühmte Fund aus dem Hügelgrab Aržan in Tuwa, der die Elemente des frühskythischen zoomorphischen Stils und für die Černogorovka-Phase der kimmerischen Kultur (mit ¹⁴C auf die Jahre 800 ± 50, 820 ± 50 und 850 ± 50 B.C. datiert; Grjaznov 1980, 54), typische Formen aufweist, meiner Meinung nach, als Beweis eines frühen Kontaktes der Skythen mit den Kimmeriern, vermutlich etwa in der östlichen Zone der Reichweite der kimmerischen Stämme noch im 9. Jh. v.u.Z., zu betrachten. Die zweite Etappe der hier besprochenen Konfrontation würde auf die Zeit der Verdrängung der Kimmerier aus den Schwarzmeesteppen durch die aus den Gebieten Vorderasiens zurückziehenden Skythen fallen. Dieser Vorgang hatte u.a. die Verschiebung der Kimmerier und überdies auch der thrakischen Treterer nach Lydien zur Folge (Terenožkin 1976, 204; Tončeva 1975, 50 ff.).

Mit der ersten Etappe der skytho-kimmerischen Konfrontation ist wahrscheinlich die Wanderbewegung der Kimmerier und der kaukasischen Bevölkerung, die die am nächsten der Hauptszene der Ereignisse gelegenen Gebiete besiedelte, in die westliche Richtung verbunden. Die Durchdringung des ethnischen Elements aus der vorkaukasischen Zone nach Westen wurde also zur ersten Welle der sog. kimmerischen Völkerwanderung. Es besteht

ziemlich grosse Wahrscheinlichkeit dafür, dass in derjenigen Welle der Bevölkerung, die sich nach Westen in die Gebiete der Ungarischen Tiefebene verschob, eine geschlossene Gruppe durchdrang, die einen gesonderten Landstrich für sich besetzte, und die zugleich weiterhin ihre ethnische Identität bewahrte. Auf diese Weise wäre wohl das Phänomen der Verschiebung der Sigynnen zu interpretieren. Im Sinne dieser Feststellungen wären sie eines der im nördlichen Vorfeld des Kaukasus wohnhaften Völker, das infolge des Dranges von Skythen sich an die Verschiebung der kimmerischen Stämme anschloss und im Resultat dieses Prozesses der Zersplitterung erlag. In den antiken Quellen waren gewissermassen ihre sekundären Stammessitze registriert. Infolge dieser Vorgänge fanden sich manche Gruppen von Sigynnen in Transkaukasien ein und zwar in der Zone der Hauptverschiebungswege der Kimmerier (süd-östliche Schwarzmeerküste) und der Skythen (süd-westliche Küste des Kaspischen Meeres). Zusammen mit der Welle der kimmerischen Bevölkerung und mit den Gruppen von anderen

Völkern, die die an dem „Hauptweg“ der Völkerwanderung gelegenen Gebiete besetzten (Sinden), verlagerten sich die Sigynnen nach Westen, in das Karpatenbecken, wo sie vor allem die steppenvorgebirgliche Zone des nördlichen Randes von Alföld in Besitz nahmen und zugleich auch in die ausgedehnten Tiefebene der Theiss-Pussta eindrangten.

Bei der Analyse dieser Fakte wäre es zu erwägen, ob das Ethnonym *Sigynnae* (Herodot) – *Sigynnoi* (Apollonios) – *Siginnoi* (Strabon) zufälligerweise nicht eine Bezeichnung vom breiteren Umfang wäre, der sich auf eine grössere ethnische Gruppe bezieht, die in den ausgedehnten Gebieten des nördlichen Vorfelds des Kaukasus, in der Nachbarschaft der Kimmerier lebte. Gleichzeitig scheint es zu sein, dass im Lichte der hier dargestellten Angaben die in früheren Abhandlungen (Myres 1907, 276; Markwart 1932, 37 f.) suggerierte Möglichkeit der westlichen Herkunft der Sigynnen durchaus auszuschliessen ist.

Übersetzt von Ligia Jasnosz

Anschrift des Verfassers:

Dr Jan Chochorowski, Polen
Instytut Archeologii UJ
ul. Gołębia 11, 31-007 Kraków